Из књига Тод. Мијаиловића

3-ЋА КЊИГА „ДРУШТВА СВЕТОГА САВЕ“ 3-ЋА

Brastvo

БРАСТВО

„Брат је мио, које вјере био.“

I

БЕОГРАД,

КРАЉЕВСКО-СРПСКА ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА,

1887.

LIBRARY
SEP 11 1964
UNIVERSITY OF TORONTO

ПРЕГЛЕД.

НАПОМЕНА.

Моле се читаоци, да пре читања исправе у књизи ове опажене погрешке :

На стр.	23.	*у реду*	23.	*место :*	Самуила	*треба да стоји .*	Симеуна.
« «	37.	» «		«	1395.	« « «	1394.
« «	37.	« «		«	Дупрачани	« « «	Дупјачани
« «	37.	« «		«	Похорино	« « «	Бохорино.
« «	60.	« «	10.	«	ондах	« « «	онда.
« «	74.	« «	11.	«	друтих	« « «	других.
« «	111.	« «	6.	«	овуда	« « «	свуда.
« «	115.	« «	10.	«	1850.	« « «	1050.
« «	104.	*при дну треба додати име писца :*					***М. В. Радоњић.***

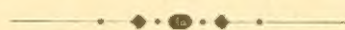

МАРГИТА ДЈЕВОЈКА И РАЈКО ВОЈВОДА.

СРПСКА НАРОДНА ПЈЕСМА.

Још зорица не забијељела,
Ни даница лица помолила,
А од дана ни помена нема;
Пошетала Маргита дјевојка
У Сријему по Сланом Камену;
Рано шета боса по камену,
Рано шета, танко попијева,
А у пјесми кунијаше Рајка:
„Бог т' убио, Рајко војевода!
„Чим ти наста на Сријем војвода,
„Тако нама додијаше Турци;
„А док бјеше војевода Мирко,
„Ми Турчина нигдје не чујасмо,
„А камо ли очима вићасмо!
„А данас нам додијаше Турци;
„Турски коњи ноге искидаше,
„Шетајући јутром и вечером;
„На плочама поље разнијеше,
„Мећући се циде и лабуда;

Тако пјева Сријемка дјевојка.
Она мисли нико је не слуша,
Ал' то Рајко и слуша и гледа,
Па дозива Маргиту дјевојку:
„Селе моја, Маргита дјевојко!
„Немој клети војеводу Рајка!
„Шта ће коме учинити Рајко!
„Шта ће себи, а шта ли Сријему?
„А шта ли ће у Ср'јему Турцима?
„Докле бјеше војевода Мирко,
„Бјеше тада много војевода
„По нашијем редом градовима.
„Па ме чекај Маргита дјевојко!
„Стани мало, да ти кажем право
„Све војводе и градове редом:
„На бијелом граду *Митровици,*
„Ондје бјеше старац Кузун Јањо,
„Бјеше њему три ста и три љета;
„На *Поцерју* покрај воде Саве,
„Ондје бјеше Обилић Милошу,
„Везир бјеше славноме Лазару;
„На ономе *Биограду* Стојну,
„Ондје бјеху два Јакшића млада:
„Јакшић Дмитар с војводом Стјепаном;
„На бијелу граду *Смедереву,*
„Ондје бјеше стари деспот Ђурђе
„Са његова два вриједна сина:
„Са Стјепаном, а и са Гргуром;
„А на оној на равној *Ресави,*
„Ондје бјеше војвода Стеване;

„На *Сталаћу*, на високој кули,
„Ондје бјеше војвода Тодоре;
„На *Крушевцу* граду бијеломе,
„Ондје бјеше славни кнез Лазаре,
„А са сином Високим Стеваном;
„На *Прокупљу* граду бијеломе,
„Ондје бјеше стари Југ Богдане
„С девет си̂на̂, девет Југовића;
„На бијелом граду *Куршумлији*,
„Ондје бјеше Бановић Страхиња;
„На *Топлици* на води студеној,
„Ондје бјеше Топлица Милане;
„А на оној равној *Косаници*,
„Ондје бјеше Косанчић Иване;
„А на *Нишу* граду бијеломе,
„Ондје бјеше војвода Станиша;
„На *Тимоку*, златноме потоку,
„Ту бијаху двије војеводе:
„Једно Бјелић, друго Златнокосић;
„На *Видину* граду бијеломе,
„Ондје бјеше старац Владиславе;
„А на равној земљи *Каравлашкој*,
„Ондје бјеше Каравлах Радуле;
„На *Букрешу* граду бијеломе,
„Ондје бјеше бего Радул бего,
„С својим братом Мирком војеводом;
„На нашему пространом *Сријему*,
„Овдје бјеше Мирко војевода;
„На бијелом граду *Вучитрну*,
„Ондје бјеше војвода Војине;

„Са три сина, три Војиновића;
„На *Загорју*, мјесту питомоме,
„Ондје бјеше Љутица Богдане;
„На *Пазару* граду бијеломе,
„Ондје бјеше Реља Крилатовић;
„На *Сјеници*, на равној планини,
„Ондје бјеше војвода Стеване;
„А на оној на *Босни* поносној
„Ондје бјеше Бошко Бошњанине,
„А са братом Дели-Радивојем;
„На *Травнику* граду бијеломе,
„Ондје бјеше Бранковићу Вуче,
„Везир бјеше славноме Лазару;
„А на ломној на *Херцеговини*,
„Ондје бјеше херцеже Стјепане;
„На бијелу граду *Пирлитору*,
„Ондје бјеше Момчило војвода,
„С' девет брата, девет војевода!
„На *Цетини*, на води дебелој,
„Ондје бјеху два бега голема:
„Иван-бего и с њим Обрен-бего,
„Обадва су Турци потурчили;
„На ономе ломном *Шекулару*,
„Ондје бјеше Петар Шекуларац;
„А на *Скадру* на води *Бојани*,
„Ондје бјеше Вукашине краљу,
„А са братом Гојком војеводом;
„На *Призрену*, мјесту питомоме,
„Ондје бјеше српски цар Стјепане,
„А са сином нејаким Урошем;

„На ономе равном *Дукађину*,
„Ондје бјеше Лека Капетане;
„А на оном на *Косову* равну,
„Ондје бјеше војвода Михајло;
„А на оној на *Планини Старој*,
„Ондје бјеше Старина Новаче,
„С Татомиром и Грујицом младим;
„На *Софији* граду бијеломе,
„Ондје бјеше Грчићу Манојло;
„На *Кратову*, граду бијеломе,
„Ондје бјеше Кратовац Радоња;
„На бијелу граду *Куманову*,
„Ондје бјеше Константине бего;
„На *Солуну* граду бијеломе,
„Ондје бјеше војвода Дојчине;
„На *Прилипу* граду бијеломе,
„Ондје бјеше Краљевићу Марко. —
„Па чу л', селе, Маргита дјевојко?
„Све то бјеху наше војеводе,
„Сви су били, па су преминули,
„Који, селе, они почпнуше,
„А који ли они изгинуше!
„Данас тога нема ниједнога,
„Сам остаде у Сријему Рајко,
„Као суво дрво у планини:
„Шта ће себи, шта ли ће Сријему?
„А шта ли ће у Ср'јему Турцима?
Па извади ножа од појаса,
Удари се посред срца жива,
Мртав паде на земљицу црну;

Рајко паде, Маргита допаде,
Пишти љуто, као змија љута:
„Браћо моја, српске војеводе!
„Како бисте, како преминусте,
„А како ли робље остависте!
„Робље наше све турско подножје,
„Намастири турске потпрдице!“
Па дохвати Рајкове ножеве,
Удари се посред срца жива,
Мртва тужна покрај Рајка паде.

ОТАЏБИНА*.

ПРИЧИЦА.

· • ·

I

Имаш ли мајку, — имаш пуна уста њенога меднога имена; имаш ли оца, — имаш снагу и заштиту; имаш ли брата, — имаш узданицу; имаш ли сеју, — имаш милошту и разговор; имаш ли драгу, — имаш миље срцу, цвет животу; имаш ли чедо, — имаш наду на васкрс; имаш ли своју кућицу, — имаш своју слободицу; имаш ли блага, — не зебеш од оскудице; имаш ли школу, — знаш да ће ти деца гледати и умним очима; имаш ли цркву, — знаш којим се путем земља с небом разговара; имаш ли силу и власт, — имаш моћ да помажеш и — да грешиш; имаш ли имена и гласа, — живиш, у један мах, на више места; јеси ли стекао славу, — живиш и после смрти!....

Али има једно имање, веће од свега тога; има једно благо нада сва та блага; има једна тековина, у којој свака друга, ма кака била, и ма колико вредила, само заузима једно место, по цени својој, онако, као што заузимају своја места иконе у светом храму Божјем.

То је тековина нада све друге тековине; то је благо нада сва блага; она носи име свето; оно се зове — **Отаџбина!**

*

* *

Руски цар. Александар први. најстарији син цара Павла. није имао деце. Зато је. по наследноме реду,

---

* Ова је причица штампана у „Просветном Гласнику" за 1886. годину, па се овде прештампава с малом изменом.

Уредништво.

после његове смрти, требало да дође на царски престо брат његов Константин, други син цара Павла.

Али Константин, да би се могао оженити грофицом Грузинском, доцнијом кнегињом Левицком, бејаше, још године 1822., изјавио своме брату, цару Александру, да неће да буде цар ни по коју цену.

Цар Александар и царица, мајка његова, не могући га одвратити од те намере, приме му тај отказ и, године 1823., Александар потпише један проглас (манифест), којим, примајући жељу Константинову, позива, по својој смрти, на престо млађега брата свога, трећега сина цара Павла, великога кнеза Николу.

Тај проглас (манифест) остави се у *Успенску цркву* у Кремљу, да се чува до цареве смрти.

Та је ствар свршена тако тајно, да сам велики кнез Никола, којег се највише тицала, није знао за њу.

*
* *

Познато је, да је цар Александар први, у свом животу, врло много путовао по Русији. У јесен, године 1825., проходио је кроз јужне крајеве своје царевине. У том путовању поболи се, и, у вароши Таганрогу, умре 19. Новембра 1825.

Несташници, који се сваком и свачем милују присмехнути, писали су, тада, на цареву смрт упућене бодљикаве пошалице, као што је, на прилику, ова:

„Онъ, Царь благословенный
Всю жизнь провелъ на дорогѣ,
И умеръ въ Таганрогѣ“ . . . .

Но, Русији тада не бејаше до смеја и до пошалица залудних људи, као што ћемо сад видети.

Велики кнез Константин, први по Александру брат, находио се, у то време, у Варшави.

Чувши да је цар умр'о, и знајући да се је сам престола одрекао, Константин одмах положи заклетву на верност свом млађем брату Николи.

Никола опет, находећи се у Петрограду, и не знајући ништа за Константинов отказ и за Александров манифест, закуне се на верност Константину, као правом цару по наследном реду, и нареди да се у свој царевини учини то исто.

Ваља имати на уму да онда још није било телеграфа на свету.

Тек 12. Декембра 1825., приспе у Петроград од Константина писмо, у ком на ново изјављује, да неће да буде цар.

Никола тада, сазнавши кака је ствар, пусти свој манифест, у ком се огласи као нови цар руски, и нареди да се сви поданици закуну њему на верност.

Али, док се ова недоумица протезала; док се овако није знало: ко је управо цар, — дотле народ не знађаше кога да слуша. Чланови тајних друштава шчепаше ову прилику, те навратише воду на своју воденицу. Они светину, која је волела законити ред у наследству, подстакоше на буну против новога цара Николе. Чла-

нови „Северногa Друштва“ смислише да тада почну своје давнашње планове. 14. Декембра рано побунише они један део војске, говорећи да је лаж, да се Константин одриче престола, него су, викаху они, њега затворили у Варшави. Ова заклетва, која се тражи од војника Николи на верност, превара је. Сва побуњена војска изиђе на сенатску пијацу, вичући: — Живео Константин!

Неки, који су знали шта се ту плете, додавали су још: — Живела *Конституција* (устав)!

Али су војници тако мало знали о „Конституцији“ (Уставу), да су, ако је веровати неким историцима, држали да је та „*Конституција*“ жена Константинова!

Вође бунтовничке тада раздаду војницима муницију, и започну отворену буну, секући и злостављајући официре, који су се одупирали овом покрету.

Никола изиђе из Зимњега дворца, и стане сам говорити светини, која се ту била скупила. Пошто јој је прочитао Александров манифест, и дуже сам говорио, светина се разиђе.

На тај начин, она побуњена војска, на сенатској пијаци, оста без ове народне потпоре. Друге регименте, и скоро сав гарнизон, нису се били ни побунили.

Али бунтовници на сенатској пијаци не хоћаху ни за што да знају. Никола, јашући на коњу, окружен својим ађутантима, приђе к њима, и упита:

— Шта хоћете ви, децо?

— Хоћемо цара Константина! одговорише небројни гласови.

— Цар сам ја, рече Никола: — по Божјој милости; јер се мој брат Константин одрекао.

— То је лаж! продера се неко из гомиле.

— Ти си отимач! продера се други глас.

Цар не окрете главе на те речи, него им даље говораше да се врате у касарну, и да слушају своје старешине. У тај мах, из гомиле бунтовника, управи се једна цев правце на цара и — плану, остала му пуста!

Пушка пуче: Никола сеђаше на коњу непомичан, а пред ноге коњу његовом стропошта се његов ађутант, ђенерал-губернатор Петрограда, гроф Михаило Милорадовић, који је, видевши куд гађа злочинац, поднео своје прси пред зрно, да цара заклони. И заклонио га је — својом главом.

Јунак, који је изишао жив из 52 битке, паде насред града Петрограда од пушке бунтовничке!....

Царева свита брже притрча: мртва Милорадовића однеше у Зимски дворац.

II

Давно је већ била свршена истрага над бунтовницима, који беху прозвани: „Декембровци“; коловође су кажњиговане смрћу; други већи кривци послани су у Сибир, а мањи су трпели и каштиге мање. Оштри ред завладао је у свој онако великој царевини руској. Све је ишло као у какој добро уређеној касарни. Никола је био човек необично силне воље: што је хтео он, то је чинила, хтела не хтела, сва Русија, а некад

повест о младићу Милорадовићу извршена на најбољи начин и с најлепшим успехом.

Младић Херцеговац уписан је у школу, обучаван и надгледан као најбољи међу друговима; дани су му нарочити учитељи за језике и за вештине; чињено је све, да напредак буде потпун и поуздан. Сам цар, кад би год походио школу, свакад би се известио о раду и напредовању младога Милорадовића. Директор школе јасно је читао на цареву лицу: колика би му радост била, да тај младић изиђе честит човек.

После школе, Милорадовић је ушао у војску, и отишао на Кавказ против Шамила. У тој практичкој школи за руске официре, он је дошао до чина пуковничкога.

Утишање маџарске буне донело му је, по предлогу Паскевићеву, чин ђенерала.

Поред лепога напредовања у служби, Милорадовић је био и иначе лепе среће. Оженио се по вољи лепом и богатом девојком из Москве; Бог им је даровао красан пород; имали су доста пријатеља и знанаца, и уважења свуда. Није шала царева милост; на кога се цар само осмене, ономе сви дворани капе скидају. За овог Милорадовића би се могло с правом рећи оно, што некад веле наши стари:

— Срећан од девет дедова!

*
* *

Али нема лица без наличја; онако, како је с поља, није свакад и изнутра. Ко је дуже живео с Милорадовићем, опазио је да он, поред свеколике среће у

дому и у свету, у породици и у држави, често уздише; да брине неку тешку бригу, коју пресеца дубоким уздасима. Стан му је на *Невском проспекту*, најлепшој и најживљој улици петроградској. И често он, по својим красно намештеним собама, хода дуго, дуго, не говорећи никоме ништа; чело му се час ведри, час облачи; ход бива некад бржи, некад спорији, и по некад му се из груди отисне дубоки уздах.

Жена његова, лепа, мила, добродушна Московка, сретнувши се с њим, насред собе, кроз благ осмејак рече:

— Доста, тако ти Бога! пашћеш најпосле у болест!

— Не стоји до моје воље, рече Милорадовић, смигнувши раменима: — туга у срце кад уђе, она у њему и дању и ноћи: и гризе га, кад год се њој свиди. . . .

— Хајде да идемо тамо; да се настанимо, и да останемо. Ја ћу радо ићи, само ти да се овеселиш!

— Душо драга! рече он жени: — из тебе говори твоје добро срце; али овога посла ти не разумеваш! Хвала ти за таку готовост; али ме остави да радим како радим. . . .

Жена, пуна неког готово материнског учешћа, остави га, и удаљи се у другу собу.

Шта ли то толико мучи овога срећнога мужа, овога свуда добро виђенога ђенерала?

повест о младићу Милорадовићу извршена на најбољи начин и с најлепшим успехом.

Младић Херцеговац уписан је у школу, обучаван и надгледан као најбољи међу друговима; дȃни су му нарочити учитељи за језике и за вештине; чињено је све, да напредак буде потпун и поуздан. Сам цар, кад би год походио школу, свакад би се известио о раду и напредовању младога Милорадовића. Директор школе јасно је читао на цареву лицу: колика би му радост била, да тај младић изиђе честит човек.

После школе, Милорадовић је ушао у војску, и отишао на Кавказ против Шамила. У тој практичкој школи за руске официре, он је дошао до чина пуковничкога.

Утишање мађарске буне донело му је, по предлогу Паскевићеву, чин ђенерала.

Поред лепога напредовања у служби, Милорадовић је био и иначе лепе среће. Оженио се по вољи лепом и богатом девојком из Москве; Бог им је даровао красан пород; имали су доста пријатеља и знанаца, и уважења свуда. Није шала царева милост; на кога се цар само осмене, ономе сви дворани капе скидају. За овог Милорадовића би се могло с правом рећи оно, што некад веле наши стари:

— Срећан од девет дедова!

*
* *

Али нема лица без наличја; онако, како је с поља, није свакад и изнутра. Ко је дуже живео с Милорадовићем, опазио је да он, поред свеколике среће у

дому и у свету, у породици и у држави, често уздише: да брине неку тешку бригу, коју пресеца дубоким уздасима. Стан му је на *Невском проспекту*, најлепшој и најживљој улици петроградској. И често он, по својим красно намештеним собама, хода дуго, дуго, не говорећи ником ништа; чело му се час ведри, час облачи; ход бива некад бржи, некад спорији, и по некад му се из груди отисне дубоки уздах.

Жена његова, лепа, мила, добродушна Московка, сретнувши се с њим, насред собе, кроз благ осмејак рече:

— Доста, тако ти Бога! паштћеш најпосле у болест!

— Не стоји до моје воље, рече Милорадовић, смигнувши раменима: — туга у срце кад уђе, она у њему и дањива и ноћива; и гризе га, кад год се њој свиди....

— Хајде да идемо тамо; да се настанимо, и да останемо. Ја ћу радо ићи, само ти да се овеселиш!

— Душо драга! рече он жени: — из тебе говори твоје добро срце; али овога посла ти не разумеваш! Хвала ти за таку готовост; али ме остави да радим како радим....

Жена, пуна неког готово материнског учешћа, остави га, и удаљи се у другу собу.

Шта ли то толико мучи овога срећнога мужа, овога свуда добро виђенота ђенерала?

III

Звонце на вратима зазвони; Ђенерал се устави. да ослуша; мало доцније уђе слуга и поднесе му ову записку:

„Стјепан Милованов Љољић (Милорадовић) из Дубра̂ва̂, у столачкој нахији, у Херцеговини“.

— А гле! викну ђенерал, и лице му се засија од неке велике радости: — Нек' уђе! Нек' уђе!

После неколико минута, међу ђенералом Милорадовићем и младићем Херцеговцем водио се овакав разговор:

— Па шта ти, Стијепо, сада желиш, да ја учиним овдје за тебе?

— Да ме намјестиш у војску, или у каку другу службу, не бих ли и ја постао срећан човјек!

— Срећан човјек! Срећан човјек! Срећан човјек! шапташе ђенерал за се, па, подигнувши глас, рече:

— Дијете моје! Ја могу учинити да уђеш у војску, и, ако се добро узучиш и узвладаш, напредоваћеш лијепо; временом можеш бити пуковник па и ђенерал; али..... срећан човјек... То је нешто са свим друго... То нити могу учинити ја; нити ти то може дати ова земља, макар да је оволика велика! Него бих ја теби рекао, да се манеш свега тога, и да се вратиш на своје огњиште, па тамо да се таворпш, чекајући да и Херцеговини настану ведрији дани! . . .

— Зашто, чи̂ко? упита младић, чисто збуњен од овога изненаднога говора.

— Стијепо, сине! Ако ти тражиш прилика, да се одликујеш, — овдје их је доста; ако тражиш државу, гдје је твоја вјера слободна, — онда си већ у њој; ако ли иштеш мјеста, гдје ћеш ти бити срећан и осјећати себе срећним: онда то мореш наћи само у својој постојбини, само у своме народу, а нигдје на другом мјесту, нити у другом ком народу!...

— Ја то, чико, не разумијем.

— Вјерујем да не разумијеш сада, али ћеш разумјети некада. И дрво — садница — кад се пренесе далеко од мјеста, гдје је никло, вене и често угине, ако немадне велике дворбе и угодбе.

— Бога ми, чико, наш дјед Дача, знаш га ваљда и ти, наврне гранчицу на дивљаку, па се лијепо прими, и расте као из воде.

— Прими се навртак, Стијепо, али тек тако, ако је наврнут на дебло дрвету од његове својте, од његове врсте; па ипак том деблу навртак донесе толико својине, да, послије, род који то дрво доноси није род дебла, него род наврнуте гранчице.

У кратко да ти кажем: среће личне, задовољства у своме срцу, не можеш имати нигдје в н своје отаџбине, у којој си никао и обикао.

— Весела ми *отаџбина*, мој чико; ми смо у Херцеговини сужњи без тамнице....

— Вјерујем да је данас у Херцеговини велико зло; али морамо радити да се то зло смањи... Па опет ми вјеруј, гдје су год људи, свуда и зала има; а највеће зло лашње је човјеку сносити у својој земљи, међу својом браћом...

— Шта могу радити ја, да смањим невоље Херцеговини; узалуд би била свака борба; користи никад никакве не би било. . . .

— Један је човјек одиста слабачак за помоћ цијелој отаџбини; али кад сваки учини колико може, — отаџбини је на мах поможено. Ти сада гледаш мене, овако одјевена и господски намјештена, па нећеш вјеровати да и мене често спопада толика туга за својим завичајем, за својом земљом, да бих одмах отишао пут Херцеговине, кад се, само, не бих плашио да ће моја жена онамо туговати овако исто, као ја што тугујем овдје.

— За Бога, чико, за чим имаш толико да жудиш у нашој веселој Херцеговини?

— Жудим за земљом, на којој ме је прво огријало сунце; жудим за нашим сињим небом, које се вјечно смије; жудим за нашом жупом, у којој рађа и вино и пшеница; жудим за нашим стјенама, које су разговор вјетрима и облацима; жудим за гробовима оца и мајке, дједе и бабе и тако на више до амина; жудим за народом, који уз гусле пјева своју и срећу и несрећу; жудим за нашим божићем; жудим за славом мојом и за славом села нашега; жудим за кнежевим сабором и црквом, онаком кака је у нас; та жудим за свим оним, са чега ми је *отаџбина* милија од сваке милине овога свијета! . . .

Младић се чисто промјени у лицу, слушајући излив ватрене жудње. . .

После кратког ћутања, рече он:

— Е па шта велиш мени сада, кад је тако?

— Велим ти: врати се кући, и настој да се на дједову огњишту ватра не гаси, него да гори увијек тако, како ће бити топло и теби, и оном ко пријеђе к теби. Руски консул у Мостару мој је познаник; њему ћу ја писати да те има на уму, и да ти се нађе, ако би те снашла каш каква биједа. И тако, мој Стијепо, ти, лијепо, сједи у својој земљи, у својој отаџбини, међу својом браћом. У селу гледај да отворите школу за дјецу, а у цркву идите редовно и млади и стари; и свуда казуј: да се нико не сели из Херцеговине; даће Бог, настаће зар и Херцеговцима срећније доба!...

* * *

Стијепо је послушао свога стрица, и вратио се у отаџбину. Он је радио, мучио се, и много што шта трпео, али се није кајао, што га је послушао....

* * *

Кад дође време, да се започне крвави преображај балканских земаља, Херцеговина се прва крете: кукавци Херцеговци први се машише за оружје; први они попрскаше земљу крвљу својом!....

Хе! весела им мајка! Она дивна, она кршна Херцеговина, она мила отаџбина њихова — не доби слободе; него место једнога стече два господара!....

Али, моје је причати што је било, а за оно што ће бити, реч има *будућност!*

* * *

Имаш ли мајку, — имаш пуна уста меднога њенога имена имаш ли оца, — имаш снагу и заштиту; имашли брата, — имаш;

зданицу; имаш ли сеју, — имаш милошту и разговор; имаш ли драгану, — имаш миље срцу, цвет животу; имаш ли чедо, — имаш наду на васкрс; имаш ли своју кућицу, — имаш своју слободицу; имаш ли блага, — не зебеш од оскудице; имаш ли школу, — знаш да ће ти деца гледати и умним очима; имаш ли цркву, — знаш којим се путем земља с небом разговара; имаш ли силу и власт, — имаш моћ да помажеш и — да грешиш; имаш ли имена и гласа, — живиш у један мах на више места; јеси ли стекао славу, — живиш и после смрти!

Али има једно имање веће од свега тога; има једно благо нада сва та блага; има једна тековина, у којој свака друга, ма каква била, и ма колико вредила, само заузима једно место по цени својој, онако, као што заузимају своја места иконе у светом храму Божјем.

То је тековина нада све друге тековине; она је благо нада сва друга блага; она носи име свето; она се зове — *Отаџбина!*

1878.

М. Ђ. Милићевић.

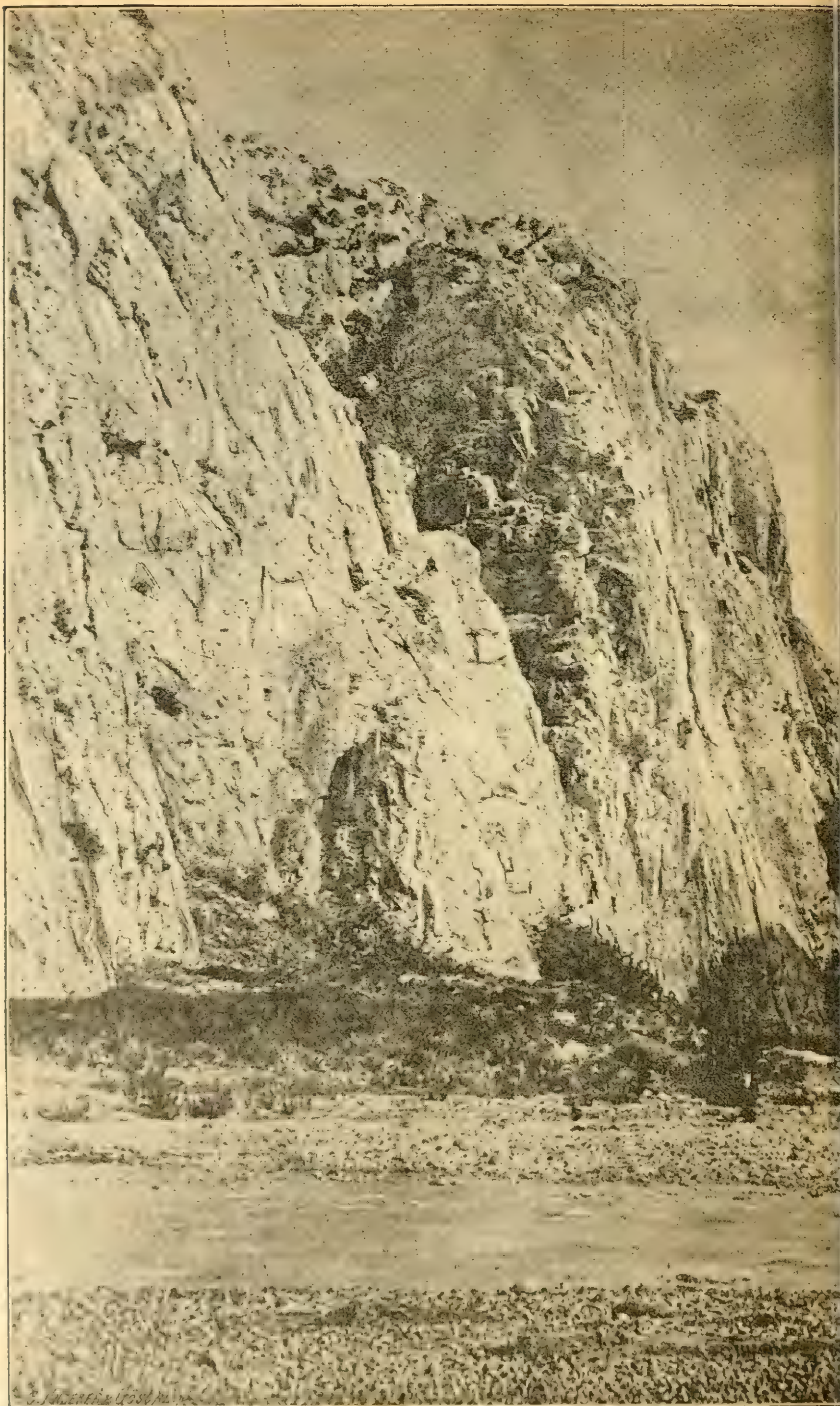

ДЕМИР-КАПИ

И А (види опис Велеса)

ВЕЛЕС

Кад изиђе из таорског теснаца, Вардар пролази кроз једну долину, дугу три четврти а широку пола сахата, коју окружују од запада плапински венац а од осталих страна камените брежуљци. На крају ове долине, а на месту где Вардар на ново улази у теснац, шири се на обе стране реке Велес (Велез), који Турци зову *Кӧприли*, по свој прилици, због моста, који обе стране вароши спаја.

Велес је врло старо место: помиње се још 216. године пре Христа под именом *Вилаз-ора (ура* на арбанском језику значи *мост)*. Он се пружао западном обалом Вардара, десет минута јужније од данашњег Велеса, о чему и сад сведоче две развалене цркве, којих је, по претераном причању Велешана, било до 36.

О Велес су се отимали разни народи. Од Дарданаца освоји га, 216. године пре Христа, маћедонски крал Филип III. Године 168. пре Христа заједно с Маћедонијом дође под Римљане и остаде у власти источне римске (грчке) царевине до краја деветога века, када бугарски владаоци, користећи се српском неслогом и поцепаношћу, освојише Маћедонију и држаше је до пропасти бугарске државе (971.). После неколико

година дигоше се против грчке власти Маћедонци, предвођени својим јуначним царем *Самуилом,* и основаше царевину, која је допирала до Јадранског и Белог Мора, и, за неко време, и Бугарску захватила. После пропасти маћедонске царевине (1018. године), допао је с њом и Велес под грчку власт. Кад су западњаци освојили грчко царство (1204.), бугарски цар *Калојан* употреби ту прилику, те завлада источном Маћедонијом, а може бити и Велесом, јер 1205. беше у његовој власти и Охрид. После погибије Калојанове (1207.), докопа се бугарског престола његов сестрић *Борило*, од чијег насиља добеже у Србију великаш *Добромир Стрез*, који је, још за живота Немањина, користећи се борбом између Грка и крсташа и Немањиним освајањима по северној Маћедонији, дигао устанак у југоисточноме крају Маћедоније, и за тим се измирио с грчким царем и постао његов заповедник у *Струмици*. Но доцније Стрез се одметне од Грка, освоји тврди град *Просек*, који је владао вардарским теснацем *Демир-капијом*,[1]) и изабра овај град за своју престоницу.[2]) Узалуд је грчки цар кушао да освоји Просек, с тога се измири са Стрезом и удаде за њега своју унуку по кћери. Кад незахвални Стрез опет отпаде од Грка, ови се измирише с Бугарима (1202), те он, остављен самоме себи, не имаде куд, него се покори бугарском цару, и већ 1206. године заповедаше у Просеку Ка-

[1]) Види слику њену. **Уредн.**

[2]) У Просек се помиње још 1014. године, а освојио га је Стеван Дечански, Душанов отац, 1328. године.

лојанов војвода Шишман. У то време владаше у Србији *Стеван Немањић*, Стрезов течa по првој жени. Он врло лепо прими Стреза, који му пребеже око 1208., побрати се с њим и даде му војску, која освоји источну Маћедонију све до Просека, у којем Стрез опет намести себи престо. Одавде је он управљао неколико година својом државом, којој је, по свој прилици, и Велес припадао, признавајући над собом врховну власт Стевану Немањићу, а када је покушао да се од њега отргне, погибе (1213.) од неких великаша, који нису хтели да се одвајају од своје браће у Србији.

После смрти Стрезове, Велес дође у руке *Тодору Комнену*, тада епирском деспоту, а од 1222. цару. Победивши и заробивши 1230. године цара Тодора, који беше таст тадањем српском краљу *Радославу*, бугарски цар Јован Асен II освоји целу Маћедонију, дакле и Велес, али га већ после 16 година повратише Грци, и остаде у њиховој власти све до краља Стевана Дечанског, који га стално присаједини Србији. За владе Душанове управљаше Велесом — који наш архијепископ Данило назива „славним“ градом — знаменити деспот српски *Јован Оливер*, очух жени Самуила Немањића, брата Душанова по оцу.

Кад су Турци освојили Маћедонију, дошао је у њихову власт и Велес, који се помакао нешто северније.

Данашњи Велес, чију слику овде доносимо, броји око 15.000 становника, од којих су већина Срби.

У седамнаестом веку подигнута је у Велесу владичанска столица, која се и данас овде налази.

Љуб. Ковачевић.

ПРВИ СРПСКИ ПЕСНИЦИ.

ДВЕ ТРИ ЦРТЕ ЗА ЊИХОВУ КАРАКТЕРИСТИКУ[1]

од

Стојана Новаковића.

Није никаква претераност, ако се каже да је поезија цвет књижевности. Ако нема поезије, нема праве књижевности; и кад се у првим почецима књижевности покаже поезија, може се веровати, да је књижевност ухватила корена у животу народном, и да из њега црпе своје животне основе. У случајима кад књижевност није првобитно постала, кад је она са стране унесена, као што је то случај у народа словенских, појава поезије у књижевности доказ је, да је књижевност пробила у живот народни, и да се почела проницавати њиме.

Сваки покрет књижевни, ма колико по себи незнатан био, очевидно је сведочанство, да је народ почео осећати живу потребу образованости, да је почео излазити из детињства и кретати се напред на лествици

[1]) Први пут штампано на француском језику у флорентинском Revue Internationale, (tome II, 2. livraison, 279—285). Почетак, прво писмо, штампан у истом часопису, изашао је српски у декембарској свесци «Отаџбине» за 1884.

умственога развијања. Тај појав, сам по себи, непосредно доказује, да се народ не осећа добро у засталој и мрачној атмосфери незнања, да почиње поглéдати ка вишим и чистијим пределима, да се у њему бўди слутња, да ће тамо наћи чистијега ваздуха, животворније светлости. И потпуно је природно, да живот, ако је само одарен креношћу и производношћу, потискује народ према напретку, који, својим моћним покретом, умеравајући се и руководећи смишљеношћу, води народ све више према истини, отварајући му нове, дотле непознате хоризонте умственога уживања.

Први период српске књижевности показује се без икакве поезије, и то му је карактеристика; али с том карактеристиком иде и друга, која нам у том периоду показује потпуно одсуство живота, радљивости и плодности. Главни знак тога периода јесте његова непокретљивост. Књижевност тога времена изгледа као слутња у својој непокретности, она се није далеко кренула од онога првог покрета, који јој дадоше у IX-ом веку Ћирило и Методије, два образована Солуњанина.

Кад се добро промислимо, једва је и могло другојачије бити. Књижевност, о којој ми говоримо, поникла је међу Словенима старе Панонције и Моравске, и на њиховом се језику почела развијати. Одатле је пренесена међу Словене Балканскога полуострва, Србе и Бугаре, а после међу Русе. Онај словенски дијалекат, којим се ова књижевност искључиво служила, био је толико близак српскоме језику, да је могао народ задржати, да осети и потражи права на свој књижевни језик, али је ипак био и толико различан, да

је могао потпуно одвојити народ од књижевности и књижевност од народа.

Заиста је чудновато, како је стара српска књижевност, кроз толике векове, остала без непосредног утицаја на народни живот, и како народни живот тога времена није могао дати никакво своје оригинално обележје књижевности. Објашњење тога појава може се тражити, с једне стране, у мало пре напоменутом односају језика народног и књижевног, а с друге у сухопарном, формалном и сувише апстрактном васпитању, које је потицало из византијских манастира.

У почетку XIX века затекоше се у Срба два књижевна правца, сваки потпуно независан и различит од другога.

Пред једним је био калуђер, који се ослањао на своју старину од осам векова, и који је дотле, у истини, био једини чувар књижевних предања: пред другим је био певач и приповедач народнога огњишта.

Народни певачи су јуначким песмама и усменим причањем створили и однеговали целу усмену књижевност. Ова је књижевност с врха до дна била супротна апстрактној манастирској књижевности. Поникавши у самој души народној, она се запајала славном прошлошћу народном, она је ишла за народом у његовоме развијању и у његовим тежњама. Верно другујући с народом у његовим несрећама, крепећи га, и постичући његову издржљивост у данима искушења, подижући му надање у бољу прошлост, ова је књижевност у народу и с народом живела, страдала и надала се.

Једна особина ове народне усмене књижевности јесте то, што се развијала и развила на живоме народном језику. Тим је одмах искочила пред сувише искључиву манастирску књижевност: тим је, на послетку, задобила и победу над том књижевношћу. И тога ради, борба је међу та два књижевна правца, или још можда међу те две књижевности, постала с места неједнака. Могло се напред погодити, да ће писана књижевност, сухопарна и неразумљива, као што је била, поклонити се пред књижевношћу коју је народ говорио, осећао и разумевао. Та се победа тим пре могла очекивати, што је народ српски у својој поезији показивао снагу и гипкост душевну, којој се без престанка дивимо. Народ је српски показао истинито песничку снагу и лепоту израза у јуначким песмама, у којима је прослављао своју историју; у легендама, у којима је пустио сву моћ своме уображавању; у сентименталној поезији, где се куцало у најнежније жице чисте љубави и меке осетљивости.

Овака су два књижевна правца образована била у Срба до пред крај прошлога века. У Грчкој је епоха омировска одмењена и заступљена била епохама лирском, драматском, историчком, александријском и византијском, једном за другом. У Срба је епоха омировска живела упоредо с епохом византијском, крећући се свака у својој одвојеној и засебној средини. Омировска је књижевност у Срба живела међу народом, служила се његовим језиком; она је собом управљала умствено, а у неку руку и политично васпитање народно; народ је, при том, био здрав, али остављен

сам својим силама, десивши се на страни од великих саобраћајних путова, далеко од утицаја тадашњега јевропскога света. Византијска је књижевност живела међу калуђерима, и осим ретких изузетака, бавила се црквеним пословима и потребама и искључиво црквеним васпитањем. До душе, оба су ова књижевна правца тежила једној истој цељи, а та је била у умственој образованости народној, али су оба свој задатак вршила начинима супротним и покретном силом, која није била ни сродна, ни једнака. Није се могло избећи, да се та два правца не сукобе, а у том случају један је од њих морао подлећи.

И тај сукоб, који се спремао вековима, у ствари се догодио на крају прошлога века. Калуђер се морао поклонити пред народним певачем, и морао је овоме последњем уступити и своје место и своја раније задобивена права. Чудновати и неплодни дуализам, који смо горе обележили, и који је толико дуго без користи живео, морао се свршити најпростијим и најразумнијим начином, победом народнога језика у умственоме животу народа српског.

А из тога, дотле непознатог трења, сукобом је искочила у српској књижевности први пут искра живота, постала је књижевна појезија српска.

Први песници, који по њу ред у српској књижевности, јесу: Лукијан Мушицки и Сима Милутиновић. У њиховим се списима види најплеменитија ревност, да даду правац народном васпитању, да негују народно осећање српско. Они су се први одлучили, да ступе на ново земљиште, да се смело подухвате, да у књижев-

ности крче нове путеве. И доиста путовима је њиховим пошло много следбеника и подражавалаца.

Међу тим дела ове двојице песника, који су у сваком погледу знатни људи, носила су у себи јасне знаке онога стања ствари, у коме су сами никли или постали. А то је још један пут показивало, како је тешко било на један пут преломити с предањима, која су своју старину вековима рачунала.

Лукијан Мушицки (1777.—1837.), православни српски владика у Угарској, пошто је прошао класичне студије у угарским школама и пошто се напојио ондашњом немачком књижевношћу, нашао је да се песничке потребе народа српског могу намирити књижевном појезијом по начину Хорација и Клопштока. Облици и начини латинскога класичарства потпуно завладаше његовим укусом. Појезија, којом је овај човек српску књижевност обдарио, доиста је показивала и дубоку ученост и искрено родољубље, али је по форми својој била сувише свечана спрам онога начина, на који се српски народ био навикао у својим уметвеним производима. Питање о језику било је већ, за живота Л. Мушицкога, и положено и одлучено, а Л. Мушицки се није могао одлучно изјавити, на коју ће страну. Никада се он није искрено изјавио ни за словенски, ни за народни језик: он је, шта више, препоручивао и један и други. *Словенски језик и српски језик*, писао је и певао он, *два су пута к једној цељи*. Он је признавао да је народни језик огледало духа народнога, а за словенски је мислио, да, као старији, као заштићаван од цркве, као језик који је већ ум-

ствено обрађен, треба да сачува своје место покрај народнога српског језика. Он је говорио, да нити словенски језик искључиво припада цркви, нити опет српски народни језик искључиво припада колиби. Место, дакле, да изабере један који год, он се изјаснио за обадва, и доиста се, у својим књижевним делима, и једним и другим на обред служио. Калуђеру није било лако, да језик црквени принесе потпуно на жртву; а кад већ није имао куд, он се изјашњавао, да узима подједнако два супротна језика, који су један други искључивали.

Што се тиче питања о јединству народа српског, народа који је и сувише подлегао верозаконском и религиозном сепаратизму, Мушицки је стао уз идеје Доситијеве, али с извесним ограничењем, и опет водећи рачуна од чисто религиозних идеја. У питању народности Доситије није никако узимао у рачун разлике, које су створене различитошћу веровања и исповести. Он је први јасно и разговетно прогласио да за основу опредељавања народности ваља узети језик, и да сви они који један исти језик говоре, чине једну исту народност. Он је мислио, да народност и може и мора обухватати све оне који исти језик говоре, па били они православни, били католици, били мухамедовци.

На патриотизам Л. Мушицкога имала је мало одвише утицаја његова владичанска митра, и он није признавао основу народности на такој ширини и на толикој чврстоћи. И он је, до душе, признавао језику да треба да служи као мерило за опредељавање народности, али је замашај тога мерила ограничавао тиме

што је вери давао исти значај или утицај који и језику, а под вером је за опредељавање народности рачунао само са источним православљем. Не треба ни помињати, да је то гледиште остало одвише искључиво, и да је једним махом бацало на страну Србе западне цркве и Србе мухамедовце.

Кад се упореди са Доситијем, Мушицки заиста излази као представник правца који носи у себи нешто реакције. Али кад се узму на ум мисли и понашање тадашњега свештенства, скроз на скроз противни мислима Доситијевим; кад се узме на ум, како је патријаршијска црквена власт у Карловцима гонила књиге Доситијеве, — мора се признати, да су списи Л. Мушицкога, и такви какви су, били врло добар знак. Ма да је на питање о јединству српске народности ограниченије него Доситије одговарао, он никада није престао проповедати љубав отаџбине, никада није престао подстицати умствено образовање српскога народа. А што се толико колебао у избору народнога језика, то се може оправдати и ондашњим стањем филолошке науке, која је још непрестано тврдила, да је црквено-словенски, познат Л. Мушицкоме, мати осталих говора словенских. У оно време њему није било могућно, да с оном јасношћу види пред собом положај, с којим га ми данас можемо гледати. А може бити, да је имао и особитих обзира, које је као духовник и владика морао поштовати. Али на супрот свему томе Мушицки је својом радњом живо напред потиснуо мисао Доситијеву, он је опет јако помагао мисао независнога развијања народности и мисао индивидуализма у народној

књижевности. Муза његова није престајала певати љубав отаџбине; она је међу Србима пробудила укус за књижевност у опште, а нарочито укус за лепу књижевност. Његови песнички списи, који су се разлегали са висине владичанске столице његове, били су као освештани благослов делу Доситијевом, које је дотле сама црква осуђивала.

Осим свега тога Л. Мушицки је био лични пријатељ Вука Ст. Караџића, и потпомагао га је у свему. Он је сав скроз био одан новоме нараштају, који је с одушевљењем полазио путем, који су Доситије и Вук прокрчили; он је тај нараштај на томе путу храбрио. Аукторитет једнога тако високога црквеног достојанственика, као што је био Л. Мушицки, одсудно је дао јачи полет умственој образованости народној; он је млади нараштај онога времена упућивао на нови пут који му се отварао. Она висока, озбиљна форма, која се видела у његовим делима, она љубав отаџбине, љубав добра, љубав лепога, којој је он учио, онај глас учености, који му је с потпуним правом одаван, оно интересовање, којим се он бавио с новом књижевношћу и с њезиним развићем, — све је заједно носило своје плодове и своје последице.

Много година још после смрти његове, младићи су из Србије, полазећи на университете у Немачку и Француску, један другоме декламовали његове стихове, испуњене оним особеним свечаним родољубљем. Књижевно развиће, које је Мушицки изазвао, и које се јаче развило у 1848. години, потисло је самога Л. Мушицкога у историју; други су почели вршити онај

утицај, који је некада њему припадао. Из овога летимичног прегледа види се разговетно, како је Л. Мушицки био производ средине, из које је никао. Али баш у онај мах, кад су његове идеје почеле да сазревају, створило се за књижевност ново огњиште гнезде, што је васкрсла нова држава српска, која је већ почела обележавати се у сталним и значајним облицима. Јер покрај звекета оружја, војничког напрезања и рада, које је народ у Србији поднео за своју слободу и независност, опет је из њега ступио на књижевно поље Вук Караџић, рођен у Србији, који је био право сушто остварење мисли Доситијеве. И докле је народ из Србије на једној страни напрезао се и радио, да обележи и утврди своју политичку самосталност, дотле је Вук, на другој страни, трудио се да обележи самосталност народнога језика и његова права на књижевност. И Босна није изостала, да уђе у тај општи рад; с њене стране уђе смело на ово ново поље рада песник Сима Милутиновић (1791. –1847.). Онај силни девичански задах планинских племена српских, међу којима је народни певач био једино још живо предање, напојио је оба ова велика човека, једнога као граматичара, а другога као песника. Вук се занајао чистим духом језика народнога, и он му је постављао правила и обележавао индивидуализам, а Милутиновић се одушевљавао народним песништвом, и уносио је у књижевност глас, снагу и живахност народнога живота.

Подражавајући Омира, и не знајући управо да то чини, Милутиновић је склопио и испевао своју *Србијанку*. То је збирка више оделитих песама, у којима

је он певао последње војевање и она напрезања, што их је народ чинио за основу своје политичне самосталности. Милутиновић је у својим песмама показао тако оригиналне погледе, таку силу појимања и смелости у изразу, да му је име остало окружено неувелим венцем песника народнога.

Али језик у то време још није био стекао сву ону гипкост, коју има данас; и обиље мисли, које су кипеле из ове доиста надахнуте главе, налазило је врло непотпуна израза у тадашњем језику. Мучно се језик привијао жаркој машти Милутиновићевој, полету мисли његових, а и Милутиновић није имао ни времена ни могућности, да се бави језиком и да спољни облик удешава и улепшава. Ако се каква реч није с места показала, кад би машти његовој затребала, он би начинио на њено место нову, па би терао даље. Песник није имао кад да се бави филологијом. Отуда је у његовим стиховима дикција тешка, исказ недовољно разговетан, и језик му је, у опште, при свој снази и оригиналности, неспретан, неуглађен. Отуда је и његов успех, особито позније, а и међу самим савременицима, остао ограничен. Али се увек познавало, да је он песник по позиву; он није ни умствовао ни проповедао као Л. Мушицки; он је певао са одушевљењем. Макар да није могао постићи прави успех, мора му се одати правда, да је он први увео у српску књижевност звуке, енергију и погледе живота народнога. Непоречна му је заслуга нарочито у томе, што је несумњиво показао, да Срби могу имати песника и песништва народнога не само у усменој књижевности као до тад,

него и у књижевности правој, као што се то после још боље осведочило.

Имаћемо прилике да видимо, како су дела Милутиновићева посредним путем показала праву плодност и вредност своју, кад станемо говорити о даљем развићу српске поезије.

ПРИЛЕП.

Нема ваљда Србина, који није чуо за Прилеп, престоницу Краљевића Марка, сина Вукашинова. Развалине његова града, које мештани зову „Маркове Куле“, и данас се виде на једној, три ста стопа високој, рачвастој стени, четврт сата западно од данашњега Прилепа, а стари је Прилеп био на јужној страни испод града, где је сада село Варош са 6-7 цркава.

Прилеп је био врло знатно место. Од прилике пре хиљаду година отеше га од Грка Бугари. Кад су Грци уништили бугарску државу (971.), завладаше и Прилепом, али само за неколико година, јер га ослободи знаменити цар маћедонски Самуило, који је био таст светоме Владимиру, владаоцу Зете и Приморја. У зиму 1014. године, после нагле смрти Самуилове, која се десила 15. Септембра исте године у Прилепу, отеше Грци на ново овај град и држаше га више од две ста година (1014.—1230.). После победе, коју је одржао (1230.) над Тодором Комненом бугарски цар Јован Асен II, припаде Прилеп Бугарима, али га већ 1246. освоји епирски деспот *Михаило* Анђел II, а од њега, 1254. г., Јован Ватац, грчки цар. Од тада

П Р

ЛЕП.

остаде Прилеп у рукама грчких царева све до Душана[1]), при свем том, што је још дед његов владао Скопљем, Овчим Пољем, Штипом, Поречом, Кичевом, и т. д. Душан је отео Прилеп одмах у почетку своје владе и подигао је у њему себи двор. Бавећи се ту 1348. године, он поклони неколико села светогорској ћелији св. Саве и у даровној повељи назива Прилеп „великославним градом". По смрти цара Уроша, краљеваше у Прилепу Марко, а кад он погибе у Влашкој (1395.), завладаше Прилепом Турци, и држе га и данас.

Данашњи Прилеп, који слика представља, имаће до 15.000 становника, већином Срба.

Близу Прилепа находи се знаменити манастир св. Богорице у Трескавцу, који је још краљ Милутин богато обдаривао, ма да је био под Грцима. Овоме манастиру Душан је потврдио сва стара и даровао многа нова имања и цркве у више од 50 разних места: у Пологу, Поречу, Кичеву, Бабуни, око Битоља, Хлерина, Охрида и Пресне. Већина од тих места носе и сада ондашња своја имена, као: Дубница, Дупрачани, Похорино, Слепче, Маргарит, Брајилово, Галичани, Бучин, Кривогаштани, Калуђерац, Могилица, Манастирац, Вучје (које је населио краљ Милутин): Полатине, Мокрани, Хоморани, Богомили, Бистрица, Согле, Техово, Небрегово, Попадија, Бела Водица (коју је при-

[1]) Помоћу српског краља Уроша I, завлада Прилепом Михаило II још једном, али га је одржао само две године (1257—1259).

ложно српски властелин Градислав), Храштани, Дреново, Орахов до; Ресен, Журче, Бела црква, Обршани, Пресел, Трновци, Чепигово, Наколци, Љубојино, Невољани, Кучковјани, Арменохор, Кладорубе, Кубасница, Калиник, Емборија. Од двадесет цркава, које су припадале Трескавцу, у самом Прилепу било их је шест: Св. Димитрије, св. Тодор, св. Никола, св. Петка, св. Јован Претеча и св. Ђорђе. Манастир трескавачки и данас поје славу божју.

Љуб. Ковачевић.

СИМА ИГУМАНОВ.

РОЂЕН 1804., УМРО 1883. Г.

Сима Андрејевић Игуманов подигао је у Призрену православну Богословију и оставио непокретно имање у Београду, кога је приход намењен на издржавање богословије и школовање младића из Старе Србије. У Турској он је урадио оно, што је Текелија урадио у Аустрији према својој могућности, месним потребама и приликама. Он је народни добротвор. Својим трудом и знојем он је зарадио капитал и жртвовао га своме роду и племену. С тога је вредно, ма у најкраћим цртама, да знамо његов живот.

Симини преци пореклом су Призренци. Његова је баба као дете „љубила руку“ патријарху Арсенију трећем, кад је утекао у Аустрију. Отац Симин Андрија био је веома богат трговац, па је набављао оружје у Београду 1800. године за устанак, који се припремао. То оружје било је смештано у онај канал на Зереку, који се находи сада, као подрум, под кућама с десне стране зеречке улице. Одатлен је то оружје било пренашано по српским крајевима. Некако се то прокљуви, и Андрија падне под суд. Њега су вешали за ребра у Призрену, где би и душу испустио,

да није дао паши призренском десет хиљада талира. То га осиромаши. После пет година умре, оставив по себи три сина. Најстарији његов син оде у манастир св. Марка, где се налази глава св. Јакова Персијанина. Манастир је подигнут на место манастира св. Петра Коришког, у једној врлети Шаре планине. Ту се покалуђери и добије име Аксентије. Други син Андријин *Крага* (ја му не знам право име) пребегне у Србију, где се борио противу Турака до 1813. год. Заједно с Карађорђем утекне у Бесарабију. Доцније се вратио и умр'о у Крушевцу. Трећи син Андријин, Сима. рођен је на три Јерарха (30. Јануара) 1804. г. Као сироче одрасте код свога брата у манастиру св. Марка, са чега су га и звали „Игуманов Сима“, по чему се доцније и назвао Игуманов. Призренски паша једном дозове игумана Аксентија и запита га: — „Игумане, која је вера од три вере најбоља: турска, јеврејска или хришћанска?“

„Има једна мрачна одаја, у којој висе три синџира. Један је златан, а два су жељезна. Ушла у ту мрачну собу три човека, и сваки ухватио за по један синџир и тврдо верује да је ухватио онај златни. У чијим је рукама златни синџир, — ко може знати?“, — одговори игуман. Паши се тако допадне тај одговор, да је од овога времена штитио Аксентија и његов манастир.

Манастир је св. Марка више села а изнад реке Коришће, према Душановој ливади, на по часа ниже развалине цркве св. Петра Коришког, на 3 часа од Призрена, 1 час од св. Тројице, на 2 часа од св. Бо-

городице Мушутишке. Место је дивотно и поетично. Ту се и сада причају приче о Душану, о св. Краљу, о Немањи, о св. Сави, о цару Урошу, о Вукашину и т. д. Ту се Сима учио књизи код брата, ту је одрастао усред српских споменика и слушао историју свога народа из уста самога народа. Око 1820. год. врати се у Призрен својој кући и почне да тргује. Године 1830. ступи у ортачину с пашом, да би могао подићи фабрике на р. Бистрици више манастира св. Аранђела, где је сарањен Душан. Кад 1835. год. уклоне из Призрена пашу: овај захвати Симин капитал од 200.000 гроша. Око тога је вођена парница. Сима продужи радњу. Оженио се Султаном из породице Вукића, која му роди кћер Софију и сина Манојла. Године 1840. деси му се веома велика неприлика. Неки силан и помаман арнауташ из Горе, сусрете Симу на чаршији и на правди Бога удари му шамар. Осрамоћен Сима врати се у своју фабрику више св. Аранђела, и напуни пушку. „То је било лети, ноћу, месечина као дан. Ја одем, — тако ми је казивао, — под Дрвенград, западнем за стену и чекам арнауташа да осветим шамар. Око једанаест часова ноћи, ето ти га клима на коњу. Кад је био према мени, опалим пушку, он падне с коња у Бистрицу. Коњ оде уз планину. Ја се вратим; срце ми је јако куцало. Очистим и напуним пушку, па легнем и заспим. Сутра дан нађено је мртво тело, али се није знало ко га је убио. Па нису баш толико Турци ту ствар ни истраживали, јер се арнауташи чешће убијају. Убијенога родбина плаћала је доста новаца, ко ће пронаћи крвника. Нешто моја парница.

нешто ово убиство приморају ме, те дођем у Србију и упишем се за српског поданика.“ Ради ове парнице Сима оде у Цариград, а *да не би дангубио*, отвори (у Цариграду) дуванџиску радњу. Ту је дошао у додир и познанство са „*Цариградлијама*“ нашим. Не могу да не напоменем овде неке податке, које ми он је казивао. Чича Срећко Поповић из Трнаве са̂м је прао своје кошуље, а штедио ону плату, коју су му Турци давали. Вучић се разболео. Молио је Симу, да му доведе доктора. Кад га је доктор прегледао, рекао је, да му мора пустити пијавице на стражњем крају. Вучић плане и одбије доктора.

Кнез Михаило је радио, да се Вучић и Аврам протерају у Брусу. С том је намером послан у Цариград Јован Герман и понео 10.000 дуката, да ту суму раздаје на Порти. Ту је ствар радио с Титовим, па је у њу био посвећен и српски секретар Радишић. „Тога Радишића, причао ми је Сима, хтео је кнез Милош да постави митрополитом и дао му један леп златан крст; али се Радишић заљубио у једну Српкињу из Крагујевца, па се одрекао митрополитске столице. После своје женидбе, њега су послали, као ученога човека, за секретара у Цариград. С њиме сам врло добро живео, и он је мене споменуо у својим песмама, печатаним у Голубици. Његова је супруга била тако лепа, да је чак Султан Махмуд желео да је види, па ју је једном Радишић провео покрај царске палате, и Султан је видео кроз прозор.“

Кад је Јован Герман готово био успео у своме послу, завади се с Радишићем, те овај, раздражен, узме

све документе, па оде правце Муси-Ефендији, који је био у Србији 1841. год. Муса полети с документима коме је знао, услед чега се догоди промена на Порти. Титова преместе, Вучић и Аврам не бише протерани у Брусу. С прогонством кнеза Михаила, „Уставобранитељи“ имајући нужду, да их брани Порта, напусте и Симу и његову парницу. Он изгуби 200.000 гроша. Ту своју невољу јави жени у Призрен. Од једа жена му падне у болест. Сима оде у Призрен, застане жену на самрти. Умре му и жена и кћер. Он узме сина и пресели се у Цариград. Због велике жалости за женом није се хтео женити. Из Цариграда пресели се с трговином у Одесу 1846. год., а сина пошље у Тополу својој снаси Катарини.

Неће бити с горега да се очува и ово Симино причање: „Био у Цариграду прота Ненадовић и терао некакву парницу с Карађорђевићем. С њим је био његов син Светозар, веома несташан и неуредан дечко. Чак се давио у мору, и оцу много муке и бриге задао. Прота је донео више берата, које су Турци давали његовом оцу и стричевима. С тим бератима ишли смо Али-бегу. Прота је доказивао Алији, да његова фамилија има највеће заслуге и да је најстарија бератлијска фамилија. Чим се та парница свршила не знам, причао ми је Сима, али ми се чини, да је прота добио оно, што је тражио.“

За време Симиног бављења у Одеси живо је радио на пропаганди блгарски комитет и састајао се у кући Тошковића. Тамо су призивали и Симу, где он сазна намере и планове блгарске. Чланови комитета

звали су Симу Арнаутином. Сима се споречка са члановима комитета, због овог случаја:

У Одеси је тада свршио лицеј неки Петковић из Велеса. Тај Петковић, кад се састајао са Симом, казивао му, како је он Србин из Велеса, али будући да је сиромах и да прима издржавање од одеског бдгарског комитета, он о томе ћути, док не сврши лицеј. И заиста, кад је свршио лицеј, напише расправу српским језиком и објави, да је он Србин. Због тога се заподене у комитету свађа.

— „Преварио нас је, викао је Тошковић, да га тужимо и потрошене новце да наплатимо.“

— „Он вас није варао, рекне Сима, него сте ви њега хтели да побугарите, па сте му давали новце, а ви сте знали да је Србин.“

— „Нисмо знали,“ почну неки викати.

— „Како нисте знали, кад су Велешани Срби, као и ја што сам Србин, а нисам Арнаутин.“

Свађа се сврши тиме, да Сима није хтео више ићи у блгарски комитет. Ова свађа отвори Сими очи на рачун своје народности. Сима је тражио начина, како би могао бити од користи својој народности. У том се пресели из Одесе с трговином у Кијев, па оснује још једну фабрику у Курску, и преда је сину, а сам се настани у Кијеву.

Тада се ја с њиме, као ђак универзитета, упознам. Приликом нашег познанства ја му саопштим шта ми је говорио о руској радњи и њеним намерама односно јужног Словенства попечитељ кијевског учебног округа г. Ребиндер, зет онога кнеза Трубецкога, који је био

намењен за президента републике, коју су били наумни прогласити тако звани „Декабристи,“ и који се по смрти цара Николе вратио из Сибира и060 становао код свога зета.[1]) Овај се старац много интересовао јужним Словенима и много ми говорио о руској политици у томе правцу. Њему сам читао своје чланке, штампане у Руском Вјеснику. Попечитељ Ребиндер и његов таст кнез Трубецки мени су разјаснили читаву радњу руску о васкрснућу Србије и српског племена. Од њих сам чуо, да је Погодин још 1832. г. слат на југ с намером, да упозна руску владу са стањем ствари и т. д., и да Русија свесрдно ради на ослобођењу „јужних Словена,“ па у тој цељи чини све што више може, да се одржи православље и да се развије дух национални. Да је, којом срећом, био склоњен у Одеси српски комитет,[2]) то би он урадио све што је урадио блгарски.

Руси нису правили никакве разлике између Срба и Блгара, него је то радио блгарски комитет, и мало по мало зло обавестио руску владу и словенофиле. Овај блгарски комитет разграна своју пропаганду, у чему га је подржавао блгарски цариградски комитет. Ови

[1]) То је био старац с дугачком, белом као снег брадом. На моје питање: «Каје ли се, што је учествовао у побуни 1825. године?», одговорио ми је:

— «До гроба не могу прегорети, што нисам погинуо за једно с мојим друговима, него сам се понизио.»

[2]) У Одеси је било много врло богатих Срба, али су они пили, луксузирали, па се о народности својој нису бринули, држећи да Србима нико ништа не може шкодити

комитети рашире по Турској блгаризовање и стотинама нагрну у руске заводе. Децу су најпре побугаривали, па после у Русију слали. Чак су децу из Старе Србије хватали по Русији и блгарили. Тако је Вукић из Призрена био довео свога синовца и давао га у гимназију. Да би се дете спремало боље у науци, стриц најми покојног Петра Карића, да то дете спрема. Једног дана дођу у стан Карићев неки Блгари, и умало што Карић није погинуо, бранећи дете, да га не отму.

— „То је Блгарин“ дерали су се они.

— „Он је Србин из Призрена“, одговарао је Карић, и т. д.

Пошто смо знали како радњу ових блгарских комитета, тако и искрену и братску руску готовност потпомагати јужно Словенство, посаветујем Сими две ствари:

1) Да пошље у Стару Србију у цркве око 70 Застава̑ (барјака) са српским натписима, и

2) Да он затражи црквене утвари од руског синода преко Хиљфердинга.

Сима на свој рачун сагради и пошље барјаке, а за утвари и књиге црквене напише молбу Хиљфердингу. Хиљфердинг је све урадио што је могао. Ја сам та писма Хиљфердингу од стране Симине писао.

Године 1861. Сима је преко Србије ишао у Призрен, и по црквама скупио јадне и жалосне дрвене путире и однео у Русију. Услед тога махом су све цркве у Старој Србији добиле како књиге тако и окруте и утвари црквене. Од своје стране опет Сима је слао књиге и отварао школе. У Сиринићској жупи подигао

је дивну школу о свом трошку, а у другим местима помагао општине и својим моћним утицајем радио, да се отварају школе. Како унапређење школа и свештенства поглавито зависи од митрополита, Сима, да би за ту радњу придобио рашко-призренског митрополита Мелентија, пошље му из Русије на поклон митру, окрут, јеванђеље и диван сервис за домаћу употребу. Нећу ређати његова доброчинства по документима, којих имам више од хиљаду у својим рукама, него ћу само напоменути, да је он за скупе новце откупио више кућа и плацева, па је то све ујединио и подигао палату за богословију под заштитом руске царевине, у чему има огромну заслугу бивши руски призренски консул И. С. Јастребов. Сима је нашао и учитеље, од којих треба споменути имена првог ректора архимандрита Саву, после, Ставрића, родом из Босне, који је свршио кијевску духовну академију и о Симином трошку послат у Призрен. Први је пак отворио ту школу садањи учитељ Милан Новичић.

У том задеси Симу највећа несрећа: умре му у Курску јединац син (Манојло) 1871. г. Сима падне у очајање, разболи се и после оздрављења напусти сву своју велику радњу и све своје фабрике, па се пресели у Призрен, где сам га видео 1873. године. Живећи у Призрену, он је сву своју пажњу и љубав поклонио школама и старању о подизању школа. Немилице је на то трошио новце. Није било знатнијега Турчина, коме он није слао дарове, а своју школу снабдео је свима справама за обучавање, па је чак своју школу снабдео очигледном справом сунчане си-

стеме, која се окреће онако, како то бива у природи, и тиме обратио пажњу турских учитеља, који су долазили и дивили се свима тим справама, где се видело, да они о свему томе нису ни појма имали. Његови су пријатељи били сви главнији Турци у Призрену, као што су Осман-ага, Шех-Абедин, Ајрул-ага и други. Они су га много волели и пазили, па би му чешће Ајрул-ага говорио:

— „Ћир Симо! штета је, да се твоје племе затре. Ожени се, те продужи племе.“

— „Стар сам,“ Сима би му обично одговарао, „није то за мене.“

— „Ништа је то“, говорио би ага: „Ето видиш и ја сам стар; оженио сам се у седамдесетој години, па ми Бог дао децу!“

Сима се одговарао како је знао, али му једном досади то агино наваљивање, па ће му рећи:

— „Ага, ја сам имао у Русији кућног доктора професора университета више од двадесет година. О свачему смо говорили, па и о томе, на што ме ти каниш. Па знаш шта ми је тај доктор казао?“

— „А шта?“ упитаће ага.

— „Ако хоћеш, Симо, рекао ми је доктор, да имаш доста кућних пријатеља и доста деце, то се ожени кад ти буде седамдесет година.“

Ага загризе усне и више није Сими нигда споменуо женидбу.

Сима је био необично поштен, частан; држао је дату реч; најмилије му је било зборити о српској прошлости, о манастирима, о српској будућности и т. д.

Пред рат 1875. год. Сима се настани у Београду. У првоме рату Арнаути нападну на Призрен и прорешетају куршумима Симину школу, али је његови пријатељи Турци одбране. Сима је школу поправио.

Овде у Београду на Теразијама купио је оно непокретно имање на ћошку до куће покојног Мићића, написао је тестаменат и све своје имање оставио на своју школу и на школовање или овде или на страни младићâ из Старе Србије. За тутора је поставио: српског митрополита и два трговца. Године 1882. он оде из Београда у Призрен, где од капље премине друге године (1883.) у часни пост. Био је колико патриота, толико исто побожан Србин. Врло је строго постио прву седмицу. Причестио се. За овим се разболео, умр'о и сарањен је у цркви св. Марка у гробници свога оца и мајке. Ту је цркву он подигао, украсио прибавио јој земаља и шумâ и био прави њезин ктитор.

Нека му је лака српска земља, коју је тако ватрено љубио.

Његовом смрћу угасила се његова фамилија. После њега остала је његова богословија, која ће причати потомству родољубље свога ктитора „*Симе Игуманового*."[1])

8. Новембра 1886.
Београд.

П. Срећковић.

[1]) Ја ћу по документима и опширније описати његов живот и радњу.

БОРБА ЗА НАРОДНОСТ,

С НАРОЧИТИМ ПОГЛЕДОМ НА ПРОШЛОСТ

ПОЛАПСКИХ СЛОВЕНА, СЛОВИНАЦА, ЧЕХА И СРБА

— —

Познато је да народи као и човек имају своје детињство, своју младост, врхунац своје снаге и величине — своју зрелост, старост, па за тим и смрт. Повесница говори о многим народима, којих данас више нема. Али за човека се каже у приликама да се „подмладио“. То се у повесници врло често и о народима збори. Још више, народи се препорађају, што већ с човеком није случај. Разлика је између смрти човека и народа још и у томе, што код првога престаје организам: он *умире*, док се ни за један народ у повесници не може позитивно рећи да је *изумр'о*. Народа нестаје, као што нестаје појединаца, али они не изумиру, они се претапају, прилагођују и т. д., а у том претапању, прилагођивању остављају на новој врсти, која одатле постаје, све своје важније знаке, и мање више баш онако исто, како то бива с разним смесама неорганских створова у природи. Данас више нема н. пр. Римљана, нема Јелина, нема Келта ит.д. Али ми знамо како су говорили стари Римљани, ка-

кве су установе имали, каквим су се обичајима одликовали, и свега тога налазимо данас код једне групе народа, која не носи више старо име, која не носи шта више ни једно *исто* име, али коју ми сматрамо продужницом римскога народа, с променама, које су потекле из његове мешавине с многим другим. Још је занимљивији преображај Јелина. Ма колико да се данашњи Грци труде да докажу, како су они прави наследници старих Јелина, ипак су они то само географски. Њихова суштина: спољашност, обичаји, вера, језик и т. д., тако се удаљила од старих Јелина, да их Сократ, Плато, па можда ни сам Аристотело не би више могли за своје сународнике сматрати. А то је све дошло својим природним путем.

Али као год што поједини човек паметним животом, учењем и пажљивошћу, па често и одсудном борбом на живот и смрт продужава рок своме бићу, тако исто бива и код појединих народа. А као год што се поједини човек за своје одржање служи врло често искуством других људи, тако исто треба и народи у борби са свој опстанак и развитак да се добро обазиру на ток развитка, последице дејства овога или онога поступка разних других народа.

Више но икад заоштрена је данас борба за народност. То је са свим природно. Данас се све брже и одсудније ради. У много већој опасности но икада налазе се данас народи, који су, било из ма којих узрока, изложени упливу овога или онога народа, и који се већ налазе у стадији претапања. Народи који се налазе у том стању, виде то мање више, а од тога,

колико и како они то увиђају, развија се данас много јаче но икада — борба за народни опстанак. То се види на свима тачкама ове наше планете, то се нарочито види на *српском* народу.

Нека нам се дозволи, да у кратким потезима дамо две три, ма и површне, слике те *народне* борбе код других, српскоме сродних народа, па да онда пређемо на њ, те да видимо, како се он у тој борби до сада понашао и шта му остаје да ради, те да у њој са светлим лицем изађе „пред Милоша“.

Српски је народ грана словенског племена. Оно је опет део индојевропске породице арийскога стабла. Ми знамо да осим Срба у словенско племе спадају данас још и Руси, Пољаци, Чеси, Словенци, Бугари с још многим мањим пододељцима. К овима долази још мали број Лужичких Срба. За време сеобе народне неки су народи заузели за се заокружене делове земље (Германи), други су се мање више растурили, или, у колико они то нису учинили, у њихову су средину дошли дивљи освајачки народи и мање или више их раставили. Овај се последњи случај виђа и код Словена, и он је, са свим појамно, у народном (одн. племенском) питању морао бити од јаког утицаја. Али ми знамо, да то није био једини узрок, који је дејствовао на удаљавање једног словенског племена од другог, као и на уништење појединих од њих, већ да је ту било и других и то тако исто важних узрока. Један од њих лежи у карактеру словенског племена, у његовој наклоности ка демократско-федеративним установама и љубави к мирном породичном, земљорадничком или сто-

чарском животу. Поред тога се мора добро узети на ум његов географски и политички положај. С једне стране, имало је ово племе да својим прсима заступа целу Јевропу од навале разних дивљачких и скитачких народа, с друге пак, имало је да се бори за свој народни и политички опстанак противу већ апсолутистички образованих германских држава, које су поред мача употребљавале још и друга разна сресгва за његово истребљење. И док су словенска племена грубу физичку навалу издржала, поступно одбијала и мање више преживела, дотле су се она показала слабијима у овој другој, данас званој „културној“ борби. Ову другу и још данас најопаснију борбу имало је оно да издржи нарочито против германског, односно немачког, племена.

Задовољавајући се за сада с ово неколико претходних речи, ми ћемо покушати да у редовима што иду дамо слику те борбе код три словенске гране, и то ћемо поћи од *полапских Словена* (данас Венда, Лужичких Срба и т. д.), па ћемо онда прећи на *Словенце*, а за тим ћемо се вратити на *Чехе*. Овај распоред ће се оправдати самом природом борбе тих народа. После свега овога ћемо прићи к нашој повесници, и видевши ту борбу нашега народа, упоредивши је с борбом поменутих нама сродних народа, гледати, да, као што је већ поменуто, из свега тога извучемо поуку за будућност.

I

Како Лужички Срби или Венди у пруској и саксонској Лужици, тако и поморски Словени и Кашуби

на источним пруским обалама балтичкога мора само су мали део некада далеко распрострте словенске народности, која је насељавала целу данашњу сев. Пруску до Лабе и далеко преко ње на западу, а која се на југу и истоку граничила Чесима и Пољацима. Ова племена словенска, названа у новије доба „полапскима“, нису никада сачињавала једну политичку целину. С тога није чудно што су се она још у најстарије доба једно од другог већ у неколико разликовала. Повесница нам прича о многим међусобицама и трвењу код ових племена још у најстарије доба, а њена предања говоре нам о природном богаству земаља, о развијеној трговини поморских градова, о предузимљивости словенских морнара и т. д. Али је све то пропало, и данас више ничега нема. Повесница је полапских Словена упорна, трагична борба с Германима, Норманима, Данцима и т. д., борба, која се протезала кроз више столећа и најпосле завршила пропашћу Словенства. Ни сама опасност није могла ова племена да сједини. Било је покушаја заједничкога рада, али је врло често непријатељство против Немаца упоредо ишло с међусобицама унутрашњим; општи је непријатељ често употребљавао једно племе против другога. Већ под Карлом Великим борили су се једни Словени противу других. Али борба сад није била више племенска већ и верска: хришћански Германи трудили су се да Словене политички потчине и покрсте, како би онда лакше ишло с даљим радом на германизовању. Унутрашње размирице и непрестана међусобна трвења олакшавала су много непријатељу посао. Већ у XII веку ови Словени или су били

са свим потчињени или су стајали у потпуној зависности наспрам немачких владара. С одсудном победом Немаца отпочела је у свима пределима, где су балт. Словени живели, нагла германизација. Учвршћење хришћанства, које је само било последица политичке потчињености, уклонило је *верске* поводе борби, који су овде били од неоцењиве важности, а за собом је повукла немачко насељавање, које је народној суштини Словена доцније дало самртни удар. Чим су Немци политички ове земље заузели, радили су неуморно на насељавању. У дугим међусобним и народним борбама разредило се било словенско становништво, а немачки владатељи, дарујући поједине земље и замкове својим племићима, давали су им одмах и известан број немачких породица, које ће им те земље обрађивати. Потиснуто словенско племство почело се најпре понемчавати. Проповедници хришћанства били су сами Немци. Стари словенски градови добили су немачку управу, вођену на основама немачког права. Словени су остали још само по селима, а сви услови за германизацију били су већ ту. „Прост словенски човек слушао је у граду, у замку, цркви и школи од својих свештеника и учитеља, па најпосле и од својих суседа само немачки језик. Овај је почео све више и више утицати на словенски, и није му дао да се до књижевног језика развије.... Домаћи језик остане најпосле само код старих људи; младеж га је почињала заборављати и на његово место примати језик својих господара и учитеља.“ Већ унуци једног од најславнијих словенских кнежева, Никлота, примили су немачки језик и оби-

чаје, и потпомагали Немштину, потискујући своје рођено племе. Владарске су се породице у опште радо понемчавале; оне су писале латински и немачки. Један од њих (Вишеслав) постао је у почетку XIV века немачким песником. Кнез Варним из Штетина био је већ у почетку XIV века гонитељ свога племена а заштитник Немаца.

У самом почетку подјармљивања Немци нису Словене искључивали из повластица јавнога права, и они су н. пр. по градовима смели као грађани живети, али већ с XV веком почиње се одузимање тога права искључивањем из појединих еснафа. За тим се већ почело презирањем Словенства; губећи словенско порекло, губила се и права: словенски језик и обичаји постали су предмет поруге и подсмеха. Словенски народ почео се клонити и крити пред туђинцем, његов подмладак био је принуђен да учи немачки, и — народност је изумирала. Понемчавање је ишло врло брзо. Отпочето у главном у XIII веку, оно је мање више било већ на крају XV извршено. Око средине XV века већ се врло мало Словена налази између Одре и Лабе; мало дуже су се одржали на доњој Лаби; у југозападном делу Мекленбурга било је Словена још у почетку XVI века, и с оне стране Лабе у Линебургу било је Словена још у почетку XVIII века; остаци Помораца, Кашуба и балтичких Словена одржали су се још и до данашњег дана. У Вустрову је 1751. год. одслужена последња служба божја на словенском језику, а немачки научар Верзебе нашао је

у тамошњим пределима г. 1826. још старих људи, који су говорили словенски.

Препорођај малог племена лужичких Срба или Венда у саксонској и пруској Лужици доиста је једна од најзнаменитијих појава новијега доба. О њима је у нас до сада чешће говорено, па ипак неће бити с горега, да се њима и овом приликом мало више забавимо. Већ од незапамћених времена Немцима подјармљено, одржало се ово племе — и ако јако сломљено — још и до данас поред свих срестава понемчавања, која су његовим угњетачима стајала на расположењу; од 1830. год. па на овамо показало је толико живахности и ревности, да се с правом може рећи е је бар још за које столеће продужило свој опстанак. Овај се препорођај појавио са свим самостално, као и код других народа; он се развијао из сопствених, месних, народних потреба, а кад је већ прешао у свест народа, онда су се његови представници придружили представницима општег словенског покрета: научари разних словенских племена, као: Палацки, Маћејовски, Штур, Милутиновић, Срезњевски, Бођански (доцније Хилфердинг, Ламански, Зморски, Богуславски итд.) похођаху ово племе и трудише се, да објасне његову везу и сродство са осталим словенским племенима.

Данашњи Лужички Срби само су мали део оних Словена, који су некада живели на северу данашње Немачке, али су се они, као што је већ поменуто, још у најстарија времена разликовали од правих полапских Словена. Међу Салом и Мулдом, међу данашњим Липском и Дражђанима, на северу можда до Србишта

(данас Zerbst), а на југу до чешких планина живели су ови Срби подељени опет у мање огранке. Стари писци их налазе овде још у VI и VII столећу, а у VIII и IX називају их Вендима (Венеди, Виниди) или Србима (Сороби, Сурби). Име „лужички,“ „Лужичани“ дошло је од географског предела, а они се још и данас зову Србима (Časopis Maćicy *Serbskeje*). Живећи безбрижно по својим општинама у духу словенском без икакве уже међусобне везе, они су брзо потпали под власт немачких освајача, почевши већ од Карла Великог, а за политичком подјармљеношћу отпочело је одмах уништавање и гажење народних особина. Освојено земљиште је одмах издељено међу војсковође, слободни сељаци постали су робовима; од права каквих није више било ни речи, намети су били неописани, — једном речју, народ је постао жртвом пљачке и отимања. С пропадањем политичке слободе почело је одмах и пропадање народности. Непрестана пљачкања и отимања, пресељавање мањих словенских одељења у чисто немачке крајеве (на Рајни и Мајни, у Баварској па чак и у Холандији), где су се у туђу народност морали претопити; насељавање Немштином, која је најпре заузимала градове па онда пределе, који су остали празни после исељавања или боље *протеривања* словенских становника; уплив цркве која је латински, а нарочито немачки дјествовала, и најпосле обично дејство господарења туђег елемента —све је то све већма притискивало словенски елеменат који је још само по селима растурен, раскомадан живео и био за Немце предмет подсмеха. Међусобна мржња и непријатељство

ишли су дотле, да је саксонски законодавац морао наредити да Венд против Немаца или обратно овај против Венда не може сведочити, почем се зна *„да је свака страна готова да другу штети,* па ма то морали и заклетвом потврдити.“ У XIII веку још држало се српски језик у цркви и на суду, али већ у XIV веку почели су га немачки кнезови и одатле истискивати. Изгледа, као да је хришћанство к луж. Србима дошло с две стране. Проповед немачкога католичанства није овде била онако дивља као код балт. Словена, а то се објашњује тиме, што су лужички Срби морали бити за хришћанство већ приуготовљени проповедницима источне цркве, који су к њима из Пољске и Чешке били долазили. Као што се зна, овај народ је чинио још у IX веку део великогморавског царства, а у његовим пределима има знакова, по којима се може видети, да је он хришћанство најпре од словенских апостола био примио. Но немачко је свештенство гледало да ову везу са свим прекине.

Већ у XVI веку налазило се луж. Српство на крају своје пропасти, али тежња к проширењу Лутеровог протестанства принудила је сад и немачко свештенство, да се народним језиком послужи, проповедајући и пишући сад већ на српском народном језику. Угњетен својим господарима, а заглупљен католичким свештеницима, народ није имао никаква удела у хуситском покрету.

XVII век донео је за народ нове несреће: народ је све већма пропадао, тридесетогодишњи рат и цео ток догађаја служили су само понемчавању, на

опет при крају овога века верски су покрети принудили владаоце, да српском језику даду колико-толико слободе. Наново се отпочело превођењем црквених књига и наново се морало по црквама проповедати народним језиком. У ово доба су се већ урођеници почели образовати на разним богословским заводима (највише у Прагу и Липисци) за проповеднике у своме народу. Али седмогодишњи рат донео је овом народу нове беде. Он га је материјално упропастио, па му ондах донео нова немачка насељавања; и ако је довде која књижица на народном језику изашла, од овога доба је то опет почело све ређе и ређе бивати. Наполеонови ратови још су већма погоршали стање овог народа; земља је наново опустела, а успех за слободу у немачким ратовима повукао је за собом и јаче угњетавање луж. српског елемента. Његови га образовани синови напустише, он би остављен самом себи. Али баш од овог времена, које је тако мало наде уливало, почиње ново развиће луж. српске народности, каког дотле још није било. Ми би изишли из оквира ове наше расправице, ако би се сад хтели упуштати у ближе појединости овог препорођаја. Али не можемо себи да ускратимо задовољство, а да не поменемо, да је наш Сима Милутиновић — Сарајлија с Палацким био на њ од великог моралног упљива. Око 1838. груписа се лужичка омладина у једно друштво, које стави себи за задатак образовање свога народа и тежњу к његовом политичком и народном развитку с неговањем његових симпатија према целом Словенству. Најважнији је и најпознатији представник овог препорођаја на сваки

начин Јован Ернест *Смолер* (Смољар, Шмалер), рођен 1816 год. Син сеоског учитеља, почео је он још на гимназији у Будишину (Bautzen), као дечак од 14 год., да буди вољу и љубав својих другова к матерњем језику; своје распусте проводио је путујући по своме народу, проучавајући његов живот, обичаје и предања му, и испитујући докле га има и где са свим престаје. Походећи богословска предавања на бреславском свеучилишту, он се упозна с чешким песником *Челаковским*, који је тада тамо предавао словенске језике. У споразуму са својим земљацима оснује Смолер тамо „Друштво за лужички језик и повесницу“. Год. 1839. основала је будишинска лужичка омладина на тамошњој гимназији такође друштво, које и данас постоји. Похода је Штурова још већма раширила патриотски жар лужичке омладине. Он им је причао о општем словенском братству, подсећао их на прошлост и распиривао у њима народну ревност. После тога дође једно писмо од Јана *Колара*, а за тим множина ческих, словачких и српско-хрватских књига, које су послужиле за оснивање гимназијске библиотеке у Будишину. Кад је ова генерација отишла у Липиску на свеучилиште, тамо је такође образовала друштво. Међу тим је Смолер продужавао свој рад, и већ 1842. год. штампао збирку народних песама. Ова је збирка привукла на себе пажњу свих словенских научара. Сад је Смолер предузео на се задатак, да свој народ о његовој народности и пореклу обавештава, зашто је такође требало спремити књига. На овом путу он се срео са својим — тако исто важним и заслужним — сународником

Јорданом (рођ. 1818 год.), који се у Прагу учио и 1842. год. почео да издаје на свом језику новине „Јутничка“ (Зора). Лужички су патриоти од тада скупљеним силама неуморно радили, и већ 1847. год. видимо их, где оснивају „Матицу српску,“ а идуће године отпочиње издавање часописа матичиног, који је себи ставио за задатак: истраживање извора за лужичко-српску повесницу, етнографију итд.

Предузимљивост лужичко-српских патриота нашла је велики одзив код самога народа, који је на скуповима своје Матице, на скуповима певачких свечаности итд., тако рећи, први пут зазнао за своје биће. Старији људи, који ништа слично нису пређе виђали, придруживали су се омладини, и ма како да су средства, којима су патриоте располагале, била мала, успех је био велики. Тако их је затекла 1848. год. Видевши, да у општим стварима још никакве улоге играти не могу, они су се уздржали од сваког отвореног учешћа у народном покрету. Али опет овај покрет они употребе на своју корист, подневши у згодном тренутку саксонској влади молбу за равноправност српскога језика у основним школама, цркви и суду с немачким, у чему и успеше. Овако се поступно отимао од гроба овај сродни нам народ. Већ 1849. године имале су Смолерове новине 1200 претплатника. 1854. год. продато је на 2000 календара на народном језику. Данас још излази исти календар и то у 5000 примерака годишње, а уза њ излази за католике још један у 1000 примерака (од 1868. год.). Овако се радило и ради, мање више, још и данас. На жалост, уступка,

коју је саксонска влада принуђена била у оном тренутку да учини, била је само привидна. Народном језику дато је само толико места у осн. школама, да деца помоћу њега немачки брже и лакше науче; у судовима се помажу тумачима: а само је још црквеној проповеди остало, да се народним језиком сме послужити.

Но овај препорођај није могао проћи, а да не стекне у Немцима велике непријатеље. Напади су били управљени највећма на Смолера. Немци му никако нису могли опростити што је још с 2—3 своја сународника учествовао на словенском конгресу. У немачкој штампи почну га денунцирати као „пијонира москов(с)ког византинизма"(!) итд. Он је умр'о 13. Јуна 1884. год. Данашња омладина ради неуморно на свом народном делу, угледајући се и у споразуму са својима старијима. 1883. год. она је почела да издаје важнија дела народних песника и патриота, и то предузеће има врло добар успех.

У последњем делу наших разматрања ми смо се задржавали нарочито код саксонских лужичких Срба. То је било нарочито с тога, што они као велика већина могу мање више да се сматрају као преставници целокупног племена. У кратко ћемо овде напоменути, да је Лужичанима у Пруској борба за народност много тежа, што је лако себи објаснити, кад се узме на ум целокупна тежња понемчавања у пруској краљевини.

Додаћемо овде последње статистичке податке о овом племену. По Д-р *Е. Муки*, једном од највреднијих данашњих књижевника лужичких, данас има лужичких Срба, који још народним језиком говоре у

Саксонској 131.760, у Пруској 41.303, растурених иначе 3.500. Од ових долази на горњолужичке Србе 100.059, а на доњолужичке 75.910, тако, да целокупна цифра износи број од 175.999.

У једној књижици, која је 1782. год. о њима у Будишину изашла, читамо: „Некада је то био велики народ, — данас је мален с тога, што је, покорен, примио поступно обичаје и победитељев језик и с њим се у један народ претопио. Одавде се лако може закључак извести, да ће се кад-тад морати цело племе у Немце претопити....“ У свом патриотском и пуном поуке чланку „Култура и Српство у културној борби“ (Летопис Матице Српске, књ. 142—144.), на који ћемо ми доцније доћи, наводи г. Миодраговић речи једног немачког новинара, по којима ће после тридесет година „доћи час, у коме ће последњи Србин у Лужичкој, *осамљен, остављен* и неразумљен, у тужним песмама жалити за својим пропалим родом. Око њега се претворило све у *немачко*; само поља и реке, вароши и села носиће још драга му имена, што им је вредан народ његов некад давао.“ Други опет један писац (Слуерваји) писао је за лужичке Србе, препоручујући немачкој влади и народу пре кратког времена, да их не угњетава, да „народ, тако здрав телом и духом, народ с тако свежим и увек новим и новим народним песмама, с тако живом и на сваком кораку осведоченом урођеном појезијом..., народ с тако здравим верским и народним животом, такав народ нема изгледа за изумирање, осим ако се на противној страни не поступи по начелу физичке грубе силе.“ Али писац

опомиње ту на богињу правде, која је неумитна, а уме и да се свети.[1]) Осим Летописа српске матице данас на лужичко-српском излазе још и Serbske Noviny (још од 1842. год.) у 2000 примерака, за тим Lužica (месечно), Lužicki Serb (месечно), Serbski Hospodar (месечно, пољопривредни); поред тога, два духовна листа (1 протест., а други католички), као и Serbski Časnik (недељно). На народном језику растура се иначе доста књига, али већином у црквеном духу.

II

Кад су и с које стране *Словенци* (Словинци, Slovenen) дошли у Панонију, остављамо да реше људи, који се специјално баве повесницом. Но на сваки начин они су били главни део Самове државе (627.—662.), која је још и данас у повесничкој науци са свога бурног постанка и пропадања права загонетка. Још на крају VI века видимо Словенце у Панонији у борби с Немцима. Насеобине словенске пружиле су се много даље, но што данас језик и народност словенска допире. Имена места и предела то најбоље сведоче. Главно место у

[1]) Ко о овоме хоће више да чита, нека узме *Пипина и Спасовића* «Историју слов. књижевности» (део I.) или превод на немачки с особитим преводиочевим примедбама у књижици: «Das serbisch-wendische Schriftthum in der Ober- und Niederlausitz» von A. N. Pypin, aus dem rus. übertragen etc. von Traugott Pech. Leipzig. Brockhaus, 1884. Преводилац је познат патриота и књижевник лужички, а на немачки је превео цело поменуто Пипиново и Спасовићево дело.

данашњој Штајерској, Грац долази од словенскога *Градац.* У Самовој држави они се храбро с Чесима и другим словенским народима боре како против франачких и ломбардских, тако и против аварских напада. Већ 748. год. видимо Каринтију где потпада под Баварску.

Хришћанство је дошло Словенцима с две разне стране. Преко Аквилеје донели су им га талијански, а преко Салцбурга немачки проповедници. Ови последњи су служили у исто време и као пионери германизма, и ми видимо како њима из године у годину следују франачки или баварски владаоци, потчињавајући себи једну по једну словеначку покрајину. Но појавом Ћирила и Методија у великоморавском царству (885.—907.) ствар узима други обрт. Словеначка литература, почевши се развијати најпре код византи̑ских Словена, прешла је у Бугарску, а Ћирило и Методије пренели су је доцније у великоморавско царство. Но германски проповедници видеше у Ћирилу и Методију одмах јаке противнике, који би њином понемчавању могли поступно дати самртни удар. Да их уклоне из словенских земаља, немачки су се проповедници против словенских апостола служили свим могућним, и хришћанским и нехришћанским срествима, а кад ништа није помогло, они су се обратили с опадањем папи. Овде није место да објашњавамо од каког су великог и одсудног значаја за одржање Словенства у опште били Ћирило и Методије, а нарочито од каквог су благотворног утицаја још *могли* бити. Но то су увидели најбоље Немци, који су употребили сва срества, да њихов труд и рад осујете. На

жалост Словени су били свуда једни и исти. И овде су унутрашње заћевице међу појединим покрајинским поглаварима дале доста пута прилике немачким владаоцима, да се у њихове унутарње ствари мешају. Поводом тога навале већ одмах по Методијевој смрти у Панонију немачки проповедници, и, заштићавани немачким владарима, почну најпре мучити и злостављати словенске вероучитеље, а за тим успеју те их све прогнају. Словенска литургија задржала се још у појединим земљама, али је морала подлећи мање више грубој сили германској. По долазак Маџара (892.—907.) као да је и овој за неко време дао јак удар. Али маџарска навала с једне, германска с друге стране, а међу словенским владарима недостатак свести о чистој народној мисли, као и многа међусобна трвења, олакшавају непријатељу успех, и већ у ово доба видимо како се немачки елеменат досељава у Корушку, а како се из ње словеначки прогони.

Нас се овде мало тиче словеначка политичка повесница, о којој у осталом тешко и да може бити речи, осим ако се неће говорити о томе, да ју је од графа тога отео или примио граф овај и т. д. Али не можемо пропустити а да не приметимо, да су готово сви предели у којима живе Словенци били крајем XII и почетком XIII века саставни део моћне Отокареве чешке краљевине. По ако, остављајући на страну повесницу појединих покрајина и градова, прегледамо укупну судбину целог словеначког народа, то ћемо видети да она није ништа друго, до непрестано потискивање и сужавање словенскога елемента. Словеначка племена и

породице растериване су и слата у Немачку, а на њихова места довођени су Немци исто онако, како се то и с полапским Словенима чинило. Владике и манастири стајали су немачким графовима на руци, и с католицизмом распростиран је у једно и немачки језик. Кад се на границама било успело, онда се ишло у унутрашњост даље и даље. Немци су тако били притисли Словенце, да од краја X века не налазимо више никаквих њихових писаних споменика. Словеначки се језик на ново појављује, тако рећи, оживљује тек с реформацијом, која се морала проповедати на народном језику, и која је овде, нарочито у вишим круговима, наишла брзо на добар пријам. Али људи, који су почели да пишу за народ на словеначком језику, морали су одмах постати предмет злостављања, и ако нису бежали, те у туђини умирали, оплакујући судбину свога народа, постајали су жртвом немачко-католичког фанатизма и тесногрудости. На место протераних или иначе уклоњених преставника народа појављивали су се други. Али противници су били тако неједнаке снаге, да је победа угњетача била сигурна. Већ у првој половини наступа католичка, а с њом и немачка реакција, онако исто страшна и мрачњачка, какву ћемо је видети код Чехâ после битке на Белом брду, и каква мора наступити свуда, где народ у неравној борби падне у неку летаргију и очајање. Све што је на народном језику, нарочито у протестантском духу, било писано или штампано, предато је ватри. Сама народна штампарија би конфискована. Па ипак хабзбуршки владаоци, да би сачували Словенце од протестанства, подизали

су католичко-језуитске школе и наређивали да се у њих узимљу и словеначки младићи, како би доцније у свом народу лакше могли одржати католицизам.

Још 1606. год. видимо у Крањској словеначки елеменат тако јак, да судија у Љубљани није разумевао немачки. Славни пчелар Антоније Јанижа није ни на крају XVIII века знао немачки, и Марија Терезија набавила му је тумача, који је у Бечу објашњавао његова предавања.

Француска окупација дејствовала је благотворно на словеначку народност. У то време уклоњен је немачки језик из свих основних школа, и народна мисао добила је већега полета. Тај покрет народни био је тако јак, да се на градачком свеучилишту још 1849. год. морао известан број нарочито правних предмета предавати словенским језиком. Но доласком Баха на државну крму ударен је наново за извесно време темељ понемчавању. Тај посао је продужио Метерник, и да се наново није појавио народни покрет, који је обгрлио овај систем, ко зна колико би ми Словенаца данас бројали. Па ипак Немци и данас употребљују сва сретства, да своју народност шире на штету Словенства. Они у својој ревности иду тако далеко, да за повесницу неће да знају. Они тврде да Словенаца никада није било по местима, за која имамо сведоџаба из 1486.-93., 1543.-44., 1689. и т.д. године, по којима се тада у јавној служби и у судовима говорило словенски.

И ако Словенаца данас има по најновијем бројању у Аустрији 1,540.304 (чему треба додати још 15.000, који живе у Угарској и који су већином протестанти);

и ако они више мање живе скупљени у једну гомилу, ипак је према свој, толико хваљеној, аустријској равноправности народности *немачки* језик готово искључив у свима јавним пословима, а у томе се тако далеко иде, да су пре кратког времена једног свештеника, који је црквене књиге водио на словенском језику, хтели да распопе.

Читатељ је могао приметити да је и овде ишло понемчавање истим путем, којим и код северн. Словена. Средства су такођер била иста. Па опет извесне прилике стале су у неколико на пут томе понемчавању или, боље, дале су могућности словенским патриотама, да раде на одржању и развитку свога језика. Од друге половине овога века па на овамо тај је рад све живљи и живљи. Год. 1863. основана је већ „*Словенска Матица*“, друштво за издавање словеначких књига за науку, са седиштем у Љубљани, с основним капиталом од 120.000 дин. и једним домом. Ово друштво издаје још од 1869. год. свој Летопис и растура га по народу. Тако исто важно је *Друштво св. Мохора*, које је у последње време имало преко 25.000 чланова, а које такође издаје књиге за народ, али у религиозном духу. Осим ових постоји од 1867. *драматично*, од 1872. глазбено друштво за скупљање и неговање народних мелодија и т. д. Од листова броји данас словеначки народ на свом језику шест политичких (од којих су неки у исто доба и пољопривредни), један педагошки, један шаљиви, један правни, један за стенографију, један за црквену музику (ми немамо оваких листова) и сада два за лепу књижевност.

Словенски народ има већ данас и своју школску Матицу, и труди се свима силама, да своју народност још одржи бар онде, где је има, кад и онако не може повратити оно, што су непријатељи отели. И докле год у Аустрији буде бар и сенке од закона, докле год и последњег Словенца буде, — он ће се борити. Народ пак, који је човечанству дао Копитара и Миклошића, који показује толико борбе за свој опстанак и толико живости од првог дана, кад му је прилика за борбу дата, има на сваки начин изгледа, да мало дуже живи и да се бољој будућности нада, но што би му је могао прорећи какав песимист, који *све* види у *немачкој* култури.

Како би тај народ стајао данас, да није било те несрећне судбине: да политички потпадне под Немце?

III

Прелазећи на *Чехе*, чија повесница од прве до последње стране и није готово ништа друго, до борба за народност или, боље, за њено одржање, ми се код њих морамо задржати само на најважнијим и најодсуднијим тренуцима, јер би иначе лако могли изићи из обима једног само прегледног чланка.

Већ око 495. год. после Христа у доба првог покрета западних словенских племена дошли су Чеси и населили земље, у којима, мање више, још и данас живе. И још у то прво време, чим су на ово земљиште ступили, отворила се њихова борба с Немцима, која траје и данас с мало промена. Кад и кад је полазило Чесима за руком, да се са својим суседним сродницима споје у

општој борби противу Немаца, али једно, сталне интриге, а друго, племенски дух словенских народа бејаху узрок, да ти савези никад не буду дуга века. Тако спојени побеђивали су они увек непријатеља, а растављени били су опет увек побеђивани. Код Словенаца смо већ поменули Сама и његов словенски савез. Са савезом се покушало и у IX столећу, кад је основано великоморавско царство, које је нарочито немачким интригама растргнуто. Већ у првој половини IX века појављује се код Чеха хришћанство. Год. 836. била је већ подигнута у Њитри прва хришћанска црква, а на девет година после тога налазимо 14 чешких племића, где у Регензбургу примају хришћанство. Али право покрштавање почиње тек пошто у ове земље дођоше Ћирило и Методије, које је овамо позвао кнез Растислав, да би се тако отресао немачког уплива. Сам је Методије (873.—4.) на двору моравскога кнеза Сватоплука покрстио чешког кнеза Боривоја. Тако су у то доба у Чешкој, Моравској и међу Словацима била два разна богослужења: византиско, служено на словенском и римско-немачко, служено на латинском језику. Али упад Маџара с једне, а немачке сплетке с друге стране, као и оцепљеност од јужних Словена, који су били у ближем додиру с Византијом, поступно су потискивали словенско богослужење у Чешкој, и место њега преко немачког духовништва хватао је већега корена немачко-римски католицизам. У исто време (год. 930.) долази Чешка у зависност према Немачкој, и сад се све већма и већма отварају путеви немачком упливу и поступном усељавању, и потискивању словенског (чешког) елемента.

Једно сплеткама, а друго, оружаном силом збацивали су немачки цареви с чешког престола сваког владаоца, који је почињао водити народну, чешку политику и стајали на пут навали немачкој; а на његово су место подизали умне слаботиње, које су биле слепо оруђе у рукама наметнутих им немачко-католичких доглавника. Ови немачко-католички доглавници учинили су све могућно, да словенску службу из цркава прогнају, као и да ћирилицу свуда укину. Већ год. 1096. протната је ћирилица и словенска служба још из свога последњег уточишта у Чешкој — манастира Сазаве. У исто време с тим се показују и други знаци немачког уплива. До 1126. год. била су како дворска тако и покрајинска уређења још у словенском духу. Победом немачко-римског свештенства отпочиње већ и понемчавање. Политичка потчињеност Немцима, узајамност с њима у крсташкој и другим војнама, где је чешки војник незнано гинуо за немачку ствар, све је то већма давало Немцима повода, да распростиру свој уплив како на двору, тако и у народу чешком. Већ Већеслав I (1230.—53.) понемчавао је, тако рећи намерно, своју земљу. Краљ и двор усвојили су немачки језик и обичаје; већи племићи трудили су се да подражавају двору, па су чак дотле ишли, да су својим замцима немачка имена почели давати. По захтеву досељених Немаца, а на основу њихове заштите од стране немачких царева, почело се чак и судити у Чешкој на основима немачког права. Па ипак су се словенски обичаји и установе борили дуго с немачкима за свој опстанак. Али Премисло Отокар II, тако славан иначе владалац, који је распрострањо

чешку краљевину од Балтичког до Јадранског мора, имајући да издржи у земљи борбу с јаким племством, почео је зидати нове градове и тврђаве и насељавати их Немцима; шта више, он је њима давао читаве покрајине, и тако је и нехотице потискивао свој народни елеменат и можда незнано потпомагао понемчавање. Али је ово узело маха нарочито онда, кад је народна владалачка лоза изумрла (1306.), а на њено се место почели бирати страни владаоци, особито Немци. Они су већ продужили систематичко насељавање Немаца, а, као што смо већ видели и код других слов. народа, расељавање Чеха. С овим се ишло тако далеко, да се 1318. год. био разнео глас, како тадањи краљ (Јован Луксенбуршки) намерава да све Чехе растера, а целу Чешку да насели Немцима. За његове владе појави се у Чешкој колера, која је читаве пределе опустила и тако у неколико његовом плану ишла на руку, јер му је дала могућности, да по опустелим земљама насели Немце. Па ипак су се Чеси у целом овом, овако убилачком времену држали, ако не своје старе вере, а оно бар своје народности, тако, да се већ наследник овога владаоца, Карло I труди, да влада у својој земљи у што бољем споразуму с Чесима и чешким елементом. Он је љубио чешку земљу и чешки народ, што мање више показује цела његова владавина. То је онај исти владалац, који је основао и прашко свеучилиште, и тако створио могућност за борбу, која је управо избавила чешки народ од потпуног утопљења у немачко море, и у којој се овај народ имао у коштац да ухвати с целом римско-

немачком царевином, па шта више и с целим католичанством.

Немци су помоћу римског католичанства у току неколико векова тако потисли и, тако рећи, уништили у Чесима словенски елеменат и сваку везу с прошлошћу, да се ни у књижевности ни у цркви није више ни помишљало на чешки језик. Али се већ у другој половини XIV века појављују људи из самога чешког народа, који са свим логично увиђају у томе пропаст свога племена, и који се труде да томе стану на пут. Један од њих (Тома Штитни), трудећи се да успостави чешки језик, морао је доказивати, да „је Богу све једно, молили му се ми на чешком или на латинском језику“. Немачке језуите биле су са свим заглушиле народ. Он је ишао у богомоље од страха, и ако није ништа разумевао од онога, што му се у њима проповедало. Није чудо, што тај исти народ с одушевљењем поздравља своје синове, који му на матерњем језику почињу проповедати божју реч, као што је био један Милић. У једном писму на Виклефа вели Хус, да „је народ чешки до сад чамио у мраку, а сад трчи где само чује реч божју на своме матерном језику“. Све људе, који су му говорили на народном језику и који су његову ствар хтели заступати, чешки је народ раширеним рукама дочекивао, славио и био готов, да за њих да̂ и свој живот. Отуда се објашњује и оволика његова приврженост Хусу. И ако је овај по себи можда био више црквени реформатор но народни борац, народ је у њему баш последњу особину нарочито поштовао. Овде није место да се упуштамо у оцену појаве Хуса као догматичара и реформатора,

нити да наглашујемо његову важност у повесници човечанства. Ми ћемо се овде забавити с њим само као с *Чехом* и борцем за чешку народност.

Рођен 6. Јула 1369. год. у маленом месту Хусинцу, *Јан Хус* је, пошто је одлично свршио све тадашње школе па и университет, изишао у чешком народу најпре на глас као борац за права чешког народа на прашком свеучилишту. Дотле су Немци, имавши три гласа, жарили и палили на прашком свеучилишту. Хус са својим друговима није то могао трпети и употребио је све силе, да то право Немцима одузме, у чему је најпосле и успео, јер је краљ Већеслав издао наредбу, по којој то право од сад имају Чеси, а не Немци. Нас би далеко одвело да се сад упуштамо у објашњење ове промене. Доста то, да је она потпуно била оправдана. Али велики дух Хусов није стао на овоме. Он је народну свест сваком приликом распростирао. Један од његових ранијих слушалаца на свеучилишту изради допуштење, да зида цркву у Прагу за проповедање на народном језику, и подигне малу, али у целом свету чувену *витлејемску* цркву, а за тим измоли од црквене власти допуштење, да у њој може проповедати Јан Хус. Овде Хус добије прилику, да се са самим народом зближи. У својим црквеним беседама, које су биле пуне здраве и свеже поуке, он се није ограничавао само на верозаконска питања, већ је сваком приликом опомињао народ на његово порекло и језик. Немачки професори и ђаци као и немачко свештенство видели су у њему опасна противника, и они га одмах по познатој борби на свеучилишту оптужују код папе као јеретика, што

нас и нехотице опомиње на пањкање немачког свештенства у своје време против Ћирила и Методија. К томе дођу још и Хусови верски односаји према папи и римској цркви. Задахнут науком и чистим моралом, он није могао гледати, како се Христова наука од стране свештенства и самог папе злоупотребљава. То му навуче нарочито немачко свештенство на леђа. Немци су били омрзли на Хуса тако јако, да га краљица и пријатељи му не смедоше пустити да иде папи на оправдање, „јер су знали, каква је огромна мржња у *немачким* земљама против њега, па су се бојали да уз пут не падне својим крвницима у шаке, јер онда не би жив допао у Болоњу.“ На основу потварања немачког свештенства папа је био забранио Хусу да даље проповеда у витлејемској цркви. Краљ пише папи и моли га, да ту забрану скине, а узгред напомиње да „држави не може поднети да тако корисног и заслужног проповедника преда у руке његовим непријатељима, па *да тиме цео народ побуни*.“ Народ је био листом уза свога проповедника, па је и краља уважавао и љубио све дотле, док је он Хуса заштићавао. Али Већеслав је био слаба карактера и најпосле је напустио свога штићеника. То је опет дало повода Немцима да дигну главе. Они чак науме да разоре Хусову проповедаоницу, али их Чеси у томе спрече. Али немачки свештеници нису престали својим опадањима, и на Хуса је летела једна анатема за другом. То принуди Хуса, да се удаљи из Прага. Али зато он стане проповедати по народу. Племићима, великој властели, па и грађанима и сељацима препоручивао је да пазе и чувају свој матерњи чешки језик. Ако Чех

узме Немицу, говорио је он, онда он треба да се труди да његова деца одмах чешки науче. Он се борио тако исто и против мешавине чешкога и немачког језика у Прагу и по градовима. „*Свакога Чеха, који говори пола чешки а пола немачки, треба тући*“ говорио је он, наводећи за то примере и из библије. Али он се није ни на томе зауставио. У својим чешким списима он се трудио да употреби што лепши и чистији матерњи језик. Како је чешка азбука била уназађена, то ју је он дотерао тако, да се с мало промена још и данас употребљава. Видевши како велика опасност његовом народу прети од католичко-немачких свештеника, који су се ослањали на папу и немачко царство, Хус је писао да „свештеници живе у држави, те се морају као и остали грађани покоравати врховној државној власти, дакле краљу.“ Али он се најпосле мораде кренути у Косниц. да пред сакупљеним црквеним сабором, а на основу оптужаба нарочито немачкога свештенства, одговара као јеретик. Тадашњи цар немачки (брат чешкога краља) послао му је за тај пут јемственицу, којом му осигурава миран пролаз до Косница, заповеда да му се даду пратиоци и изрично вели „да буде тамо, докле хоће, и да се слободно врати, кад му се усхте.“ Али чим је Хус стигао у Косниц, затворе га у влажну тамницу. Узалуд су чешки сталежи слали цару Жигмунду посланицу за посланицом и сматрали злостављање Хусово за увреду и злостављање *целог чешког народа*. Слаби Жигмундо, заведен католичким духовништвом, предложи први — и не освრћући се на своје јемствено писмо —

да се Хус спали, што буде и извршено баш на дан рођења му 6. Јуна 1415.

Хус је погинуо као мученик за идеју, али смрти његовој су без сваке сумње допринеле и немачке интриге. У осталом, у њему су Чех и јеретик (у катол. смислу) потпуно сједињени, а његови противници више су у њему мрзели Чеха него јеретика. Али и ако је Хус пао као жртва јарости својих и народних му непријатеља, није пала мисао, за коју се он борио, а његова смрт, као и живот му и рад, пробудили су из успаваности и отворили очи једноме народу, народу, који су Немци сматрали за свој, и који би то доиста и постао, да се овакви људи у њему нису појавили.

Треба ли да описујемо како је страшно утицао глас о Хусовој смрти у Прагу и у целој Чешкој и Моравској? Томе није овде место, јер би нам то одузело и сувише простора и времена. Али се мора напоменути да је у чешком народу у велико већ била пробуђена његова свест. Он је већ сад с Хусом као Чехом, видевши опасност од немачког католицизма, примио и Хусове верске појмове, а краљ Већеслав, наговорен својим братом, немачким племством и свештенством, почне гонити све Хусове последнике, што га је доцније стало живота. Противу његовог наследника на чешком престолу, цара Жигмунда умели су већ народне вође *Жишка Троцновски и Никола Хусиначки* да распале чешки народ. После отворене и очајне борбе, позивајући и онај део народа, који дотле није учествовао у бојевима против Жигмунда и његове немачке војске, они му у позиву поред осталога веле: „Још је и ово издај-

нички одлучно (Жигмунд), тобоже заштићујући римску цркву: *да истреби чешки народ*, и то помоћу крста, који папа по неправди против нас проповеда, да истреби народ... и да *доведе у земљу туђинце*, па да њима насели места, са којих протера Чехе... Он је свагда штедео *Маџаре и Немце, најсвирепије непријатеље народа нашег*, свагда их претпостављао Чесима, и свагда је тако удешавао ствари, да се Чеси међу собом кољу, како би их Немци, овако ослабљене, боље могли сатрити.“ Песник из тога доба још је боље карактеризовао, не само Жигмунда, но и цео одношај немачких владалаца према Чесима. По њему Жигмундо овако говори: „Скупивши силне *немачке* чете, срушићу им (Чесима) све слободе, на које се од старинâ позивљу и ради којих се противу свога краља буне. Покорићу их све заједно с децом, и то ласкавом глатком речи. Ако се тако не покоре, ја ћу наћи начине, да их све упропастим, па *да у земљу доведем Немце*, који ће ми радо служити. Кад скинем с врата Чехе, онда ћу жарити и палити с Немцима, тȁ и сâм сам Немац — странац, од колена луксенбуршког. Дражи ми је један Немац него седам Чеха, јер *се Немац свуда протура, зеленашеки*, и много стече својом намећу.“ Један пак силан доказ патриотизма чешкога даје нам година 1427., када су и они чешки племићи, који су иначе били врло добри католици, у тренутку опште навале устали против непријатеља и придружили се Хусовцима. Како је цео хуситски покрет дејствовао на чешки народ, види се већ и из самих погодаба, које се полажу краљу Жигмунду као законитом наследнику, пре но што престо прими.

Већ се у овим погодбама говори, да никакви странци, духовнога нити световнога реда, не могу бити узети у државну службу, да Чеси свуда, у целој краљевини, имају први глас и т. д. Сад се већ чешки језик употребљавао не само у проповедима, но и у самом богослужењу, што се већ за велики успех може сматрати. Домаћи Немци су такође брзо увидели за себе опасност: отуда је јасно, што су они одмах ступали у војску цара Жигмунда, која је нападала Чехе, или бежали у суседне земље у нади, да се у скорим бољим временима опет поврате, те немачки елеменат, тако систематички увођен, готово са свим ишчезе са чешког земљишта. Скоро двадесет година борили су се чешки патриоти противу читаве немачке царевине и скоро читаве католичке Јевропе, и у целој тој борби јуначки се држали: само су њихове унутрашње размирице могле допринети њиховом паду 1434. Али борба је била и сувише неравна, и није чудо, што се чешки народ у њој уморио. Он је истина по смрти Жигмундовој изабрао себи за владаоца народног човека, *Борђа Пођебрада* (1438.—71.), али већ његов син био је слаботиња, а немачко-католичка партија узимала је на ново маха, тако, да већ почетком XVI века (1526.) видимо да се чешке круне дочепава Фердинанд хабзбуршки, у чијој је породици она и данас. Већ су се у другој половини истога века још већма погоршале прилике за чешки народ: језуити, ослањајући се на краљеву власт, почели су да жаре и пале, — краљевски двор је већ био са свим немачки, а сами краљеви једва да су коју реч знали чешки; на двору су били сами Немци. Већ с Фердинандом

почиње морално пропадање чешког народа. После изнурености у хуситским војнама умели су му хазбурговци на ново наметнути свој католицизам и апсолутизам. За сто година се овај преображај са свим извршио. Хусове књиге преписиване су по његовој смрти у целом XV, па још и у XVI веку, али већ у почтку XVII века почето је уништавање тих књига. Из места у место и из куће у кућу ишли су немачко-језуитски мисионари, тражили књиге на *чешком језику* и предавали их праху и пепелу. Они су гледали да на сваки начин избију народу из главе и сваку успомену о Хусу. Народ је још једном, збацивши хабзбуршки јарам, био устао, да се бори за своју народну ствар, али је непријатељ био много силнији, и тако је сада дошла страшна *Бела Гора* (8. Нов. 1620.), када је са свим нестало чешке независности. Народ сада падне у неку апатију и очајање, и преда се на милост и немилост језуитима, а сам, тако рећи, почне заборављати на своју, тако скору и славну прошлост. На место опште љубљеног и поштованог Хуса језуити му од један пут извуку из пепела заборава некога калуђера Јана Непомучког, и око овог оплету читаву легенду, тако, да је још и данас Непомучки велики светац, а према општем католичком обичају подигнути су му свуда многобројни споменици или, боље рећи, кипови. После страшне и за Чехе тако несрећне битке на Белој Гори била је судбина Чешке јадна и кукавна. После многог убијања, отимања добара и затварања народних вођа и свих виђенијих људи отпочело се гоњење целокупног народа чешког. Сви они, који су се држали Хуса и његових начела или били при-

мили протестанство, сиротни и богати, грађани и племићи, морали су напустити своју домовину и ићи у туђину. Тако су се многобројне чешке породице, растурене нарочито по Немачкој, морале претопити у Немце. Тридесетогодишњи рат исцпио је и материјално чешки народ. Гоњен и затупљиван језуитима, он је већ и бројно почео опадати, и само су брдски и са свим удаљени крајеви овде онде били у стању, да се још одрже у својој народној вери. Идеја понемчавања није ни сад била напуштена. На место растераних чешких становника, читавих села, довођени су на ново Немци, којима су онда давана већа права и привилегије но Чесима. По себи се разуме да је сада већ свуда чешки језик злостављан и прогањан, а на његово место дошли су немачки и латински. Ни сами Чеси нису својим језиком у почетку смели писати, а доцније су га у општој беди почели и сами занемаривати.

У току XVII и XVIII века живео је чешки народ, претворен у чисто робље немачких или понемчених виших сталежа, јадним животињским животом, и не помишљајући на своју народну мисао или још више на народну слободу. Год 1774. уведен је, како у целој јавној служби, тако и по свим основним школама чешким немачки језик. Чесима је претила опасност, да буду са свим понемчени. Али сад су већ биле прешле и у главу крунисаних идеје човекољубља. Мисли француских философа из XVIII века почеле су већ у целој Јевропи хватати корена. Овом покрету идеја или, боље, њиховом дејству на тадањег немачко-аустрийског цара Јосифа II имају Чеси да благодаре за свој устанак

из мртвила, за своје поновљено народно пробуђење. Али не треба помислити, да је Јосиф хтео да потпомаже чешки народ. Боже сачувај! Шта више, он је баш тај, који је у Чешкој завео свуда немачки језик. Не. Нова наука с једне, а непрестано угњетавање чешког елемента с друге стране, довели су чешке патриоте на питање: да ли је доиста народ изгубио и сваку помисао и успомену на своју народност, или га треба само пробудити, подстрекнути, па да наново васкрсне? Жеља за просвећењем народа с једне, а опасност понемчавања с друге стране, давала је снаге чешким патриотима у најтежим приликама, и њихов рад није остао без успеха. У тешком свом раду чешки патриоти су долазили на страшну мисао, да су они са својим поколењем последњи преставници чешкога народа, па ипак нису застајали, а да до последњег тренутка свог живота не раде за свој народ. Први су почеци били тешки и слаба утицаја, али непрестани рад и труд учинили су те је народ пробуђен. Заплашеном чешком народу почели су његови патриоти причати о братским му народима, којих је велики број: они га баш онда почеше упућивати на пример *српскога* народа, који почиње после 500-годишњег робовања да се избавља; подсећајући га на његову славну прошлост, почну му у песмама престављати сјајнију и лепшу будућност, кад више неће имати да се боји Немаца. Као што смо већ код Словенаца видели, у првој половини нашега века, нарочито с Метернихом, била су наступила за Словене у Аустрији тешка времена. Мирно али неуморно, дању и ноћу радиле су чешке патриоте, цела чешка интелигенција, на свом

народном делу. Да ли је потребно спомињати имена Добровског, Јунгмана, Колара, Шафарика, Палацког и многих других? Дух хуситских Чеха оживе сада у њиховим потомцима, а нова наука и практични погледи начинише од њих још и најславније и најбоље поборнике Словенства. У општој словенској заједници траже они у најтежим данима своје борбе, ако не материјалну, а оно моралну потпору и налазе је, а ми смо видели како је она од благотворног утицаја била у чешкој народној ствари. Чешки народ је дошао у потпуном смислу речи до своје народне свести. Па ипак је *Палацки* у последњем свом говору ($^{14}/_{26}$. Маја 1876.) напоменуо да „се наш (чешки) народ налази у великој опасности, опкољен са свих страна непријатељем. Али ја ипак не сумњам да ће му испасти за руком, да све те опасности отклони, ако само усхте. Међу тим није доста рећи да се хоће, већ свак мора, колико може, суделовати, радити, жртвовати се за опште добро, *нарочито за одржање народности*. Чешки народ има за собом славну прошлост.... сад је потребно да се образујемо, да учимо и да на основу изученог разума радимо. То је једини тестаменат, који бих ја, тако рећи, на самрти хтео да оставим моме народу.“ И последње речи Палацкога нису изговорене узалуд. Како за његова живота, тако и после његове смрти продужена је на чешком земљишту борба за опстанак чешке народности, и у њој је чешки народ, од како се могао ослањати и на најмањи део закона, а нарочито, од када је у Аустрији уведена уставност, показао такву моралну силу, да се за његову опасност бојати само

онда, кад опет не буде више закона и бар привидне равноправности, него почне опет груба сила да жари и пали.

Ми смо код Лужичана и Словенаца поменули број листова и књига, што излазе годишње. Тамо је то било од значаја. Овде то не можемо учинити, на нашу велику радост баш с тога, што се данас, како чешка књижевност, тако и новинарство сразмерно тако богати, да им треба парњака тражити. Али не можемо пропустити, а да бар у неколико речи не представимо данашњу борбу овога сродног нам народа за свој опстанак. Као што је познато, Немци су видели од новијег времена да понемчавање застаје; шта више, они причају како се међу Чесима и Словенцима њихов елеменат губи. У то име они су основали тако звано „Школско Друштво“ (Schulverein), које је ставило себи за циљ, да свуда подиже *немачке* школе, и да шири њихов елеменат. Ово је друштво врло јако и, разуме се, одмах је показало своје дејство. Немци су подизали немачке школе и тамо, где Немаца није ни било, или где их је било по 2—3, па су у њих узимали чешку или словеначку децу. Али Чеси, — а у новије доба и Словенци, — увидели су ову опасност. С истим циљем установљена је „Чешка Школска Матица“ (Ustředni Matice Školská), с том разликом, што је она себи ставила за задатак, да се само брани од понемчавања и да подиже школе онде, где то аустријско-немачка влада неће да чини. Позиву својих вођа и патриота народ се једнодушно одазвао. Већ прве године свога живота могла је Чешка Матица издати на школе

фор. 8.629,99, друге: 34.169,41, треће: 107.578,94, четврте: 165.163,16, пете: 168.055,70. На крају пете године свога живота имала је Матица 56 својих школа. Приликом прославе св. Већеслава (1885. године) у народу се скупило за Матицу 83.726,36 фор. На крају Августа пр. 1886. године износила су Матичина примања (за 1886. год.) 901.857,46, а издавање на крају Јула фор. 688.688,19. Матица издаје већ од четири године овамо нарочити свој календар, има свој месечни орган, а сваком приликом издаје и друге, нарочито краће књижице, писане у народном духу. Као што се види, народ чешки и његове патриоте врло добро разумеју свој положај, а њихов рад нам сведочи и јамчи не само за одржање, но и за напредак чешког народа. Овоме иде још нарочито у прилог пре неколико година у Прагу обновљено чешко свеучилиште (поред кога још постоји и немачко), у ком се у зимском течају 1884.-5. учило 1510 самих Чеха поред још других словенских ђака. Кад се уђе у дивно чешко народно позориште у Прагу, онда човеку, који зна како се Чеси још и данас боре за своју народност, мора срце од радости закуцати, кад на сваком његовом крају нађе на тако значајне речи, као што су: *„народ себи“*. Али не само то: мисао о чешкој — словенској — народности ухватила је данас корена у чешком народу толико, да сви они, који хоће и желе да своју народност одрже, треба да се уче у томе од Чеха.

IV

Намерни, да се у овоме одељку забавимо с нашим — *српским* народом, мислимо да овде можемо бити краћи, него у досадашњим одељцима. Надамо се да сваки Србин зна језгро своје повеснице, зна ко му је био Немања, ко Милутин, Душан, кнез Лазар, Карађорђе, Милош и т. д. А било би срамота и жалост, кад се то не би знало. Овде ћемо тога ради нашу повесницу прећи у најкраћим потезима, те читаоцима обратити пажњу само на оне тренутке, који су од нарочитог значаја за српску *народност*.

Још у најстарија времена била су народна трвења узрок многим народним сеобама. Један новији повесничар (Летопис мат. српске, књ. 144.) довео је сеобу Срба у ове крајеве у свезу с њиховим трвењем с Немцима и Франциma на Лаби и њеној околини. Зна се да су пре доласка Срба по овим земљама крстарили разни други освајачки и номадски народи, као и да је по северозападним крајевима било још доста римских насеобина. Тако се исто зна да су готово у целом јужном делу становали Грци. Са свима овим народима, са свима њиховим спољашњим и унутрашњим особинама имао је да се бори српски народ, ако није хтео у њих да се претопи. И он је у онолико, у колико је то било могућно, ову борбу славно издржао, и ми га већ у VIII веку видимо, где под својим племенским жупанима заузима и у политичком погледу угледно место међу ондашњим балканским народима. Занимљиво је и поучно, што у ово доба још не видимо никакво трвење међу Србима и Хрватима. Али већ и овде, као и свуда

код словенских народа, видимо међусобна трвења племенских поглавара и жудњу за одржањем независности мањих јединица на штету целине. Већ у ово доба видимо францачке (немачке) нападе на српско-хрватска племена и борбу њихову. Горња особина свих словенских, па и српскога народа, с једне, а грчке и бугарске сплетке с друге стране, не даду Србима да се уједине и да се консолидују у једну јаку државу. Сад се поред тога појављује већ и хришћанство, и то с две стране: с истока, из Цариграда и са запада, из Рима или других, њему потчињених градова. И тек од времена, од кад се међу Србима и Хрватима утврдило хришћанство, а нарочито од онда, кад су источна и западна црква почеле о њих да се отимају и надмећу; тек од онда, кад су Хрвати пристали уз Рим и примили службу у главном на латинском језику, а Срби остали с Цариградом и својом народном службом на словенском језику, тек од онда се осећа и отпочиње удаљавање ових двају братских народа — или боље овог народа с два разна имена. Да није било овог расцепа, ко зна како би се развила цела повесница српско-хрватска? ко зна како би данас стајале ствари не само на балканском трополују, већ и у целој југоисточној Јевропи? Али унутрашња неслога, још неразвијен појам народне мисли и спољни непријатељи створили су нама већ познато стање. Док се пак у осталим нашим покрајинама на једном месту утврдило хришћанство помоћу римских проповедника и доцније пристало уз Рим, у другим, утврђено из Византије, пристало уз ову; дотле је у овом погледу Босна била чудне,

но лако објашњиве, судбине. Као што веле неки повесничари, у Босну су хришћанство донели најпре римски проповедници. Али ово није могло ухватити јакога корена. Тек пошто су ученици Ћирила и Методија почели и у Босни да га проповедају народним језиком, тек од онда се оно и овде почело настањивати. Али су се *овде* баш срели противници, те, омаловажавајући један другог у међусобној борби, учинили, да оно овде ипак не обухвати баш све становнике. Па ипак је источно православље с народним језиком у цркви и у Босни било много јаче од римске вере католичке.

С државним развитком ишло је у осталим крајевима и поступно уједињавање; и народ и владаоци почели су понимати свој положај и задатак. Босна је постала позорницом религиозног трвења, а у овоме у исто време и праве борбе за народност. Док се православна црква одржавала и ширила у народу сама собом, дотле су католичанство заступали: не само папа и његови легати, но и страни владаоци, а међу овима нарочито маџарски краљеви. Папа и страни владаоци снабдевали су своје посланике свим потребним средствима, нарочито новцем и влашћу, и кад год се католичка партија осилила, она је своју моћ злоупотребила. Ови католички посланици имали су двоје пред очима: да се католичанство што више шири, и да они што више добара задобију. Онима, који би прешли у католичку веру, обећаване су повластице, па и материјална добит. Лако је појмити, да се овим путем хришћанство изигравало, а народ деморализовао. Кад год је пак страни утицај добијао маха, онда ни католички

великодостојници нису попуштали да своју силу употребе. Многи од њих сматрали су Босну као рудник, из кога они треба да се за свог кратког бављења нагутају блага. Није чудо, што су у оваквим приликама многи утицали на народ рђаво, кварећи га својим раскалашним и разузданим животом. Ово је увидео и сам папа, па да би злу стао на пут, послао је (1298.) у Босну, потпомогнут немачким царем и маџарским краљем, калуђере фрањевачког реда, који су требали да покатоличе сву Босну, па за тим да свој посао наставе по осталим српским крајевима. Али, и ако умеренији и с више углађености, тешко су и они могли онолико успети, колико су се надали. Поменуто понашање римскога свештенства поколебало је у народу свако верско уверење и створило у њему поље, на коме је „патаренство“ (богумилство) онако брзо и сјајно у прво време могло цветати, а доцније и мухамеданству олакшати посао. — Задржали смо се у Босни мало више нарочито с тога, што се у њој, као што видесмо, још у најранија времена појављује преко католичанства и помоћу њега страни утицај. Ми ћемо имати прилике, да се још једном вратимо, а сад да видимо како је било с народном мишљу по другим српским крајевима.

Као што се зна, борба између унутрашње раздељености и јединства свршила се тиме, што је Немања на крају XII столећа сјединио готово све српске области у једну државу, а и оне, које не дођоше непосредно под његову власт, признале су ипак над собом његово врховно господарство (Босна под Кулином баном). Народности, које је српски народ у новим земљама

затекао, претопиле су се у току времена у њ, и он је само на својим границама — на југу и северу — имао да се бори за свој опстанак. Поучно је и занимљиво, што још у Немањино доба видимо Немце под Барбаросом да пролазе кроз Србију, идући на крсташку војну, а још је за нас поучније и важније, што из Немањиног гостопримства према Барбароси Немци хоће да докажу, како се он тада њему покорио и од њега примио владалачко право. Ми знамо како је дејствовао на народну мисао, а у исто време и на одржање народности Немањин син, св. Сава. Подижући манастире, цркве и школе, он је хтео свој народ да изобрази, да га душевним оружјем наоружа за борбу, коју је његов велики дух предвиђао; израдивши му црквену независност, он је хтео да отклони свако страно, туђинско мешање у српске народне и државне послове; измиривши пак своју браћу, чији су неспоразум странци потпирили, а нарочито крунишући га лично као народни архијепископ, он је своје савременике, па и потомке, хтео да упути и научи, *да је српском народу само у њему самоме спас, и да га свака несрећа, беда, па и пропаст очекује, чим помоћи за своје унутрашње размирице на страни потражи.* Његова пак смрт у престоници једноверног и братског нам народа бугарског доказ је (који ће повесница једног дана, док се извори изнађу и прегледају, јамачно изнети), да је он у међусобном потпомагању и љубави ових двају народа видео њихов спас против општега непријатеља. И доиста, после његове смрти па све до пропасти српске и бугарске

државе ми видимо између ова два народа само једну размирицу, а и ту једну, као што су извори већ позитивно утврдили, створио је страни утицај. Велики дух св. Саве и његова неоцењена заслуга за српски народ огледа се баш у томе, што је он тражио наслона српској народној цркви на истоку, а не у Риму, на западу. Он је јамачно већ у оно доба видео страдања хрватског, словеначког, па можда и самог чешког народа, која му је католичанство собом донело, а није му се могла измаћи ни тежња немачких царева, да угарске католичке краљеве непрестано на исток упућују, и да своје насеобине почевши од Крањске и Беча све даље низ Дунав шаљу и потпомажу.

На основима, које је поставио св. Сава, радило се за све време Немањића. Православље се тако срадило са самом народношћу српском, да су српски владаоци, који су често били у искушењу, да из политичких обзира приме католичанство, били приморани да га се чврсто држе. У честим династичким борбама победа је била на страни онога, који је заступао народну веру. Али овим нећемо да кажемо, да је било владалаца, који су били склони да приме католичанство из љубави према њему. Не. Само политичке околности и опасни северни и западни непријатељи принуђавали су их на тренутна обећања, која су они напуштали и сами, чим су долазили у могућност, да се овим непријатељима одупру. Борбу ову видимо и у добу највећег спољњег сјаја и величине у повесници нашој, за владе Душанове. Али док је овај славни владалац у борби са западом умео да очува народност нашу од

западног утицаја, дотле јој је он својим непрестаним ратовањем, с једне, а својим прекомерним попуштањем бугарском и грчком елементу на штету свога народног, с друге стране, као и многим расељавањем, прилично ослабио српски народ. Можда ће мало чудновато изгледати, али се нама чини да Грци и Бугари за свој напредак (у погледу народности) још и данас имају да захвале Душану, који је за љубав балканскоме савезу био готов, да у неколико жртвује интересе свога рођеног народа. У оваквом стању затиче нас кобна 1389. година, навала и освајање турско. А с потпуним освојењем балканског тропоља (1527.) видимо наш народ у тешком и очајном стању.

Завојевачи Турци гледају да потурче где год што могу; они узимају младиће, и у масама их одводе у крајеве, где се они са свим губе за своју народност. Што на своме огњишту остаје, то има за свој народни опстанак да се бори: на истоку с Румунима и Бугарима, на југу с Грцима и Арнаутима, на западу по приморским крајевима с Талијанима, а на северу с Маџарима и, сад већ у потпуном смислу речи, и с Немцима.

У јужним покрајинама данашње Аустро-Угарске било је Срба много пре, но што су их тамо превели Ђурђе Бранковић или доцније Чарнојевићи. Могућно је да их је у дунавско-потиској равници остало још од онда, кад су се Срби први пут у ове крајеве доселили. Већ после пада на Косову ми видимо да је Стеван Високи увучен у сплетке западне политике. Видимо већ и велики утицај тадашњег немачког цара

Жигмунда, и то тако јак, да му Високи Стеван шаље једно одељење војске противу Хусита̂ у Чешкој. Од Ђурђа Бранковића на овамо почиње српско насељавање у овим крајевима све јаче. С падом Смедерева прелазе у ове пределе за Ђурђем читаве масе народа. Прелажење се продужује под Стеваном Бранковићем. Кнез Павле преводи год. 1481. на 50.000 душа. Немачки цареви су ово досељавање и расељавање потпомагали из више узрока. Вуковић и Беашиновић насељавају 1600 породица из Маћедоније и Босне. Усељавање се свршује на измаку XVII века, када је патријарах Чарнојевић превео 40.000 породица̂, што може по тадањем рачунању чинити 500.000 глава̂. Рачунајући само на 200.000 глава̀ број Срба, који су овамо били дошли пре досељења Чарнојевића, имало је српског народа на крају XVII века у Угарској најмање 700.000, а он се простирао све до Сент-Андрије и још даље на север. Али злоостављања немачких и маџарских господара огорче многим Србима нову постојбину, те се у половини прошлога века на 100.000 душа исели у Русију. Кад се узме на ум разлог немачко-маџарских владалаца позивању Срба у ове крајеве, где су они имали да буду мртва стража према Турцима, а кад се поред тога човек сети многих и многих ратова, у којима су Срби у првим редовима за Аустрију падали, па кад се још томе дода практичност аустро-немачке владе при расељавању нашег народа у овим крајевима, онда се човек неће чудити, кад му се каже да ми сад наше браће у тим крајевима не налазимо ни близу онолико, колико би по природном току тре-

бало да буде. Сам устанак од 1848. оставио је за собом на 30.000 српских удовица, а преко 60.000 сирочади. У овим крајевима имао је српски народ за свој опстанак да се бори с Немцима и Маџарима, који су имали много више и јачег оружја за борбу, а поред тога још и с Румунима, који не само да порумуњују Србе, но и Маџаре и Немце. Али је нарочити узрок опадању Српства у Аустро-Угарској слаба плодност. „Воља за расип, који уведоше Немци и Јевреји“, вели Пико, „била је од најжалоснијег утицаја на Србе. Ништа није чешће, но да се и по селима виде жене, које, идући читаве седмице босе, прегоревају своју заштеду, да би у недељу обукле свилену хаљину. Тежећи за расипом, занемарују децу, која им постају досадна; та им тежња квари обичаје, чему су жалосне последице незаконите свезе и подметање. Ми познајемо вароши и села, где гласовите бабице дају своје савете неуким младим матерама, и по најлошију цену тамане брачни плод.“ По себи се разуме да аустро-угарским властима није стало до тога, да тој несрећи бар код српског елемента стају на пут. Забрањујући народне школе, они то зло стање још и потпомажу.

Без икакве моралне и материјалне помоћи с наше стране бори се наш народ за свој опстанак с Грцима и Бугарима у Маћедонији, с Арнаутима у старој Србији, а шта тек да кажемо за стање у Босни, Херцеговини и Далмацији? Изван сваке сумње стоји да, као што српски народ као засебан одликују његов језик, повесница и обичаји, тако исто чини и његова православна вера. Наша нам повесница показује да

се наш народ најбоље одржао онде, где је био у стању, да своју чисту православну веру одржи; шта више, он је свој препорођај доживео искључиво у оним крајевима, где је остала православна вера недирнута. А данас има српских крајева, у којима се и та народна помоћница немилосрдно, и ако вешто и потајно, гони и омаловажава....

Наши ће непријатељи насељавањем с једне, гоњењем православне вере с друге, а грубом силом с треће стране умети и моћи поступно да *понемче* цео народ наш, ако само он то скрштених руку буде гледао. Знамо како нагло и живо иде насељавање Немаца међу нашим народом у Бачкој и Банату. За непуних сто година систематичког насељавања и заштићавања од стране аустрийске владе њихов се број тамо на штету нашег, па и мађарског становништва попео на близу 300.000. Већ видимо то насељавање и у Босни, а што је још врло поучно, њега руководе друштва из немачке царевине. Као што се види, кад се њихових *народних* циљева тиче, Немци су свуда сложни. Поред свих наших недаћа у борби за народност долази за наше покрајине у Угарској још закон о помађаривању од год. 1879., по коме један од главних предмета у нашој основној школи треба да буде мађарски језик. Као што се зна, овај закон важи за све народности у Мађарској, па и за Немце. На први поглед изгледа чудновато, да су Немци ово допустили. Али ту нема никакве чудноватости. Немци су уверени, да мађарска народност није у стању да стане на пут њиховом понемчавању, а трудом за помађаривањем само ће се ово

потпомоћи. „Који сањају о понемчавању истока, треба само да пусте немачку владу“, рекао је поодавно један публицист, „да тера свој посао. Она ће им посао са свим олакшати“. Наш народ у Аустроугарској бори се, колико може, за свој опстанак. То у неколико показују и многе задужбине за образовање српских младића, али „cujus regio, ejus religio“ (чија власт, тога и вера) гласи стара изрека, а ми би смо рекли: „cujus regio, ejus natio“ (чија власт, тога и народност). И све докле се ми будемо подавали политичкој потчињености овога народа, све је дотле наш народ у највећој опасности, и само га највећа опрезност и одушевљена му преданост свих нас од те опасности могу спасти. Средство и пут, којим га можемо спасти, био би на првом месту, као што се по себи разуме, политичко уједињење и ослобођење. Али како се то тако брзо не може извести, то треба тражити пута и средстава, да се дотле од пропасти сачува. Најсигурније и најјаче оруђе је данас за ту борбу на сваки начин ***школа***. А да се ове школе подигну и као што ваља воде, те да народу користе, треба, као што врло добро напомиње проф. *Карић*, „родољубља, и то не родољубља у ускоме завичајном, него у ономе широком кругу, дакле родољубља, које сву земљу једнога народа обухвата истом топлином, којом и сам завичај; треба *осећања народног*, оног високог, правог свесног осећања, које и мале народе чини тако јакима, управо непобеднима: треба готовости на пожртвовање за идеје, исписане на заставама, које родољубље и високо развијено народносно осећање истичу данашњим

и потоњим нашим нараштајима." Ко треба у неговању ових врлина да предњачи, ко да их сади и негује? Одговор је јасан. Само је Србија, према данашњем стању нашег народа, у могућности да то чини. Школа је сила. И ако Србија није као мала у стању, да своју браћу сабљом и бајонетом против силних непријатеља заштити, она ће то много лакше учинити школом. А школа, која ће поред потребних знања за данашњу борбу и опстанак својим ученицима приповедати још и о њиховом сродству и пореклу од једног Немање и св. Саве, од једног Душана и Лазара, Милоша и Марка, Кара-Ђорђа, Синђелића и Обреновића, Доситеја и Вука, та ће школа бити у стању, да и српски народ у његовој тешкој борби за опстанак одржи до лепших и бољих прилика, када ће му синути дани слободе и уједињења. Народ од шест милијуна душа, и ако истина овако распарчан, биће у стању, ако само прегне, да ову борбу издржи, за што његова прошлост јамчи. С тога на рад!

Довде смо показали у грубим цртама борбу неколиких словенских народа за опстанак. Као што се из досадањега могло видети, ова борба има нарочито да се води против германског племена, против Немаца. И она се води на целој линији од Северног па до Јадранског мора. Ако се посматра ток ове борбе, може се опазити да је она најпре најјача била на најсевернијим крајевима, за тим јужније код Чеха, за

тим код Словенаца, а сад смо већ и ми у велико дошли на ред. „И кад се једном дочепамо Солуна“ рекао је један немачки професор на једном јавном предавању[1], „и егејскога мора, те се најкраћом пругом вежемо с истоком, па кад у нашим рукама имаднемо питому и родну Маћедонију, где расте памук и зејтин, смоква и поморанџа, кафа и дуван...., онда ће пренасељеност наша наћи одушке, и то на најближој и најприроднијој страни. С тиме ће и данашња Немачка све више расти и јачати, и ширити се на југ... А за народне тежње немачке нема бољега пута, но што је овај.“ Не треба се варати тиме, што између нас и Немачке постоји Аустро-Угарска. Аустрија стоји у овом погледу у служби Немачкој, а Маџарска неће никада бити у стању, да се тежњама немачког народа одупре. У досадањем смо видели, да су се Немци користили увек несугласицама и раскомаданошћу појединог нашег племена. Они мисле да тим путем и даље продуже. За наш народ вели поменути предавач („Летопис“ 143., стр. 49.) да је тако раскомадан, да га се немају бојати ни у рату ни у миру. „Рат је апсолутно немогућан од свих (балкан. Словена) против нас, а и кад би га било, он ни мало не би спречио оно, што мир доноси нама за ширење наше германске расе и културе“. Дакле нас сама наша несрећа убија. Видели смо да су се Немци поред осталих средстава за понемчавање служили нарочито и вером. Она им

[1]) Види чланак Ј. Миодраговића у «Летопису Матице Српске», књ. 143., стр. 51. — 52.

је негде служила као средство првог, а негде опет као средство другога реда. Ово нам у неколико објашњује и повраћај Чехâ у католичанство баш онда, кад је у маси немачкога народа почело хватати корена протестанство. И тим средством ево хоће они и данас да се послуже. И ако је иначе скоро цела Немачка протестанске вероисповести, ипак немачки политичари виде, да је само католичка црква, која вернога мање више прави робом папе и свештенства, у стању, да понемчавање потпомогне. Они не познају или неће да познаду нашу цркву; они не знају, да док се код њих образованих, културних — богословима *забрањује* да слушају ишта изван њихових црквених предмета, дотле се у нас природним наукама у богословијама полаже нарочита пажња, а у новије доба један митрополит предлаже да се богослови уче и лекарству. Али шта је њима стало до факата? Они хоће да понемчавају, да освајају, а да ли ће то освајање ићи у корист просвете? — то је друга ствар. Огуда се Немци само смеше на развијену верску агитацију бечког средсредног језуитског клуба у Босни и Херцеговини, као да би хтели да им кажу: само напред, напред, утирите нам путове. Али њихова бојазан од наше слоге видела се нарочито у бугарском питању. Аустријско-немачке сплетке створиле су српско-бугарски рат: Немци су од најбољих пријатеља Русâ и Бугарâ створили највеће непријатеље. Пред једним дипломатом изразио се кнез Бизмарк о руско-бугарском питању, кад је ово највећма било распаљено, овако: „Ми нисмо могли гледати, како се пред нашим очима Словени збратимљују.

. Нама је потребна њихова неслога. Сама пак независност бугарска тиче нас се толико, колико — лањски снег.“ Као што се види, оне исте несреће, које су нас убијале пре хиљаду и двеста година, убијају нас и данас, а убијаће нас и даље, ако се не тргнемо. Истим се срествима Немци служе сада наспрам Пољака. Неслога Пољакâ и Русâ или, још више, мржња првих на друге има доста да благодари подбадању немачком, а кад Немци виде да су неслогу до мржње распирили, онда употребе тренутак, те протерују по тридесет хиљада Пољака с њиховог рођеног огњишта, отимајући им управо земље, да тамо населе Немце, а заостале да понемчавају. Да ли културом? Не, већ силом. Видели смо даље и то, да је словенски живаљ увек напредовао, кад год су му непријатељи ма за тренут допуштали да се својим језиком послужи. И у политички подјармљеним крајевима тим тренуцима имамо и да благодаримо још и за оволики његов опстанак. Тако исто видели смо да је словенски елеменат почео одушевљеније и с више напора за свој опстанак да се бори, од кад је сазнао за своју велику породицу. Покрет у Лужичанâ, Чехâ и Словенаца у почетку овога века то нам је јасно показао. Али то нам најјасније показује и тврди наша повесница и борба за ослобођење. Борба Шумадинаца, почевши од 1804. па све на овамо, као и Црногораца, па и сам устанак од 1875. и цео последњи (српско-турски) рат, у ком смо дошли до независности и пошли на сусрет бољој будућности, имају најпре да заблагодаре идеји о словенској заједници. А утицај појма о овој заједници види се данас најбоље

код народâ, који су још под туђинцима. У колико је он тамо јачи, у толико се и словенска племена јаче држе; а у колико је слабији, у толико пре она подлежу туђинском уплиbу.

Још стари хроничари словенски помињу сродство словенских народа. Али ми видесмо како они сами у средњем веку — односно, њихови владаоци — о томе ништа не знају. Један изузетак видимо у писму чешког краља Карла (16. Фебр. 1355.) на нашег Душана, којим га назива „најдражим братом“ и напомиње му да су (он и Душан) „браћа по јединству племенитог словенског наречја, по заједничком пореклу од једног великог племена.“ Тек у половини XVII века видимо *Ђурђа Крижанића*, нашег земљака из Славоније, где, видевши велику опасност своме племену и осталим Словенима од навале немачке и турске, одлази у Русију, приповеда о словенском братству и заједничкој одбрани, и позива руског цара и руски народ, да предузму главну улогу и старешинство у овој борби. Али глас његов остао је тада — „глас вапијућег у пустињи“; он је шта више био и гоњен, а идеје његове прихватили су тек у XIX веку разни словенски научари (Добровски, Шафарик, Колар, Хиљфердинг, Штур, Милутиновић, Будиловић, Ламански и т. д.), и благотворност њихова утицаја ми смо већ видели. И ако нису допринеле политичком ослобођењу и уједињењу словенских народа, ипак су оне пробудиле и крепиле народна и племенска осећања, а потиштене народе окрепиле надом на бољу будућност. Тој идеји имају многи словенски народи да благодаре за своју данашњу народну свест: та идеја

негована мудро и паметно, биће у стању, да нас у народној борби подржава. Потиштени и народно тако јако оштећени, словенски народи нека у свом народном духу, у наслону на своју браћу, а чувајући се свега што њиховој народности може удити од странаца, васпитавају тако свој подмладак, оспособљујући га све јаче и јаче за све тежу и озбиљнију борбу, па онда мирно могу гледати у зору лепше будућности. Српски народ у овој борби, поштујући веру своје једнородне браће, има још и на своју пажљиво да мотри, и да је се чврсто држи, па, подижући и негујући просвету, да у исто доба негује у свом подмлатку племените осећаје братства с осталим словенским народима. И кад ови осећаји не би имали основа у заједничкој прошлости, језику, обичајима, мање—више, вери и т. д., ипак би они били од неоцењене користи само с тога, што већ сви имамо против једног и истог непријатеља да се боримо. Кад сваки од нас на својој просвети буде урадио своје, онда ћемо и ми имати културу, која је својина свих народа, који њоме хоће и умеју да се користе, а не само једнога. Кад српски народ — а на првом месту његова образована класа — на овом пољу сав свој труд буде уложио, и оставив све ситне заћевице на страну, само општи циљ буде имао пред очима; онда ће, поуздано, неизоставно једном морати доћи дан, кад ће светла лица имати „су чим да изађе пред Милоша.“

СВЕТИ САВО.

(СРПСКА НАРОДНА ПЈЕСМА)

Збор зборила господа ришћанска
Код бијеле цркве Грачанице:
„Мили Боже, чуда големога!
„Куд се ђеде цар-Немање благо,
„Седам кула гроша и дуката?
„Ваља да је расковао благо
„На нацаке и на буздоване
„И добријем коњма на ратове?“
— Ту се деси Немањићу Саво,
Па говори господи ришћанској:
„Не лудујте, господо ришћанска!
„Није бабо расковао благо
„На нацаке и на буздоване
„Ни добријем коњма на ратове,[1]
„Већ је бабо похарчио благо,
„Све градећи себи задужбине:

---

[1] *Ратови* од *рат* или *рахт* (турска реч), што значи: коњски накит. **Уредн.**

„Док је Свету Гору подигао
„И Вилиндар цркву начинио, —
„Ту је дао двије куле блага;
„Док начини високе Дечане
„У приморју код воде Бистрице,
„И два стуба светитеља Ђурђа,
„Оба стуба виш' Новог Пазара,
„Студеницу на Влаху Староме, —
„Ту је дао једну кулу блага;
„Док начини цркву код Требиња
„Милешевку на Херцеговини,
„И Довољу близу Горе Црне,
„И Тројицу наџомак Таслице,
„Украј воде, украј Ћпотине,
„Рачу цркву украј воде Дрине,
„И Папраћу близу Борогова,
„И Вазућу крај воде Кривaје,
„Озрен цркву насред Босне славне,
„И Гомељу на граници сувој,
„Моштаницу у Крајини љутој, —
„Ту је дао једну кулу блага.
„Осталога што претече блага,
„Остало је благо похарчио,
„Зидајући по калу калдрме
„И градећи по водам' ћуприје,
„Дијелећи кљасту и слијепу;

„Док је души мјесто уватио,
„Седам кулâ блага похарчио:
„Ето бабо куд похарчи благо!“
— Онда рече господа ришћанска:
„Бе аферим, Немањићу Саво!
„Кад имасте седам кула блага,
„Те знадосте управити благом,
„Што носили, свијетло вам било!
„Што родили, све вам свето било!“
И што рече господа ришћанска
На састанку код бијеле цркве,
Што гођ рекли код Бога се стекло.

ЈУЖНЕ ГРАНИЦЕ ДУШАНОВА ЦАРСТВА.

«А красну је песму започео
Од сви наши бољи и старији,
Како ј' који држ'о краљевину
По честитој по Маћедонији,
Како себе има задужбину.»

Тако је, вели народно предање, певао Милош Обилић побратиму Краљевићу Марку, с ким путоваше кроз Мироч планину, у тренутку, кад се вила Равијојла спремала да га устрели, што га не могаше натпевати. Тако и данас народ у Маћедонији опева дела старих предака, пркосећи непријатељима српскога имена у њихној радњи на искорењењу Српства. Маћедонци знају да су Немањићи негда господовали лепим покрајинама јужнога Балкана. Њихов је светац св. Сава. Он оде, по увераваљу народа скопљанске околине, на белом коњу у св. Гору, да с анђелима прослави Христово рођење. Јачину народнога духа и штету укинућа српске патријаршије насликаше Брсјаци у својој песми *о цару Солиману, Арси патријарху и хилендарском игуману Сави*. По заповести цара Солимана патријарах Арсеније из *св. Пеħи*, светогорски игуман Сава

са три стотине калуђера и анђели божји бише позвани из *српске земље* Маћедоније у Цариград, да се потурче, јер вељаше султан: у једној земљи не могу бити две поглавице, мухамедански и хришћански, но или патријарах да се потурчи, или да створи чудо, та да покаже важност своје вере и њега (султана) принуди, да се покрсти. Сава и патријарах Арсеније помолише се Богу, и гле чуда! Заигра сиње море и нарасте до царског сераја, састаше се Рамна и Београд, Раховица и Буковица, Плашкавица и бела Негуша, Шара и Немереч планина. Поплашени Солиман замоли патријарха, да одагна зло, а обећа да ће опростити њему, игуману Сави и светогорским монасима. На нову молбу Саве и патријарха Арсенија нестало је чуда, Солиман је отпустио калуђере, даровао цркве, али патријарху не хте допустити да се врати у Пећ:

„Во света Пећа, во српска земја,
Српска земја, та Маћедонија.
И се потурча земја бошњачка,
Земја бошњачка, права ришћанска,
Шјо не дојде Арсо патрика,
Арсо патрика во св. Пећи.“

У лазаричким обредима очуваше Маћедонци помена о српском граду Охриду и јунаку Лазару, којима овако припевају:

„Шета јунак Лазаре низ Охрида,
Низ Охрида, Лазаре, Цариграда,
Цариграда, Лазаре, *српског града*.“

У песми, у којој млади трговац пита стару баку, *што је опустело Скопље*, овако Мијаци престављају узрок пропасти старе наше државе:

„Ај ти тебе, бабо, стара бако!
Ћа те питам, право да ми кажеш!
Одашто је Скопље опустело,
Наше Скопље, српско Цариграде?
Петли пеју и ђуђе не владјају,
Наши ђуђе Срби царославни.“

Бака одговара младићу да је била куга, и да је поморила скопљански свет:

„Што не слуша цара тог својего,
Како слуша цара туђинского,
Туђег цара од Стамбола града,
А својего неће од Призрена.“

Излазећи на васкрс из цркве, овако певају Маћедонци:

„Море Дунаве, море!
Море бели Вардаре!
Море бели Вардаре!
Во српска земља
Стара старославна.“

Костурска околина имађаше своје коло, у ком се помињу још играчи из Босне и Србије.

Могао бих наводити још много примера народног сећања српске прошлости, многе доказе правих и данас очуваних обичаја у Маћедонији, што нам их онако лепо насликаше у својим књигама г.г. Милојевић и Јастре-

бов; али мислим да ће и ово, што сам навео, бити довољно, да покаже: да је у Српству жива успомена о нашој владавини у Маћедонији; да је Маћедонија део старе славне српске државе и народ њен — потомак својих предака. Ово тврђење поткрепљују и очувани споменици. Докле год је допирала у старо доба наша власт, овуда су владаоци и народ оставили непобитне доказе своје побожности и образованости. У Скопљу сазида Немања *Св. Арханђела Михаила.* У том граду и околини основа краљ Милутин неколике задужбине, као *Тројеручицу, св. Ђорђа, св. Костантина, св. Никиту*; осим њих: св. Богородицу Трескавачку, св. Ђурђа Нагоричког, св. Ђурђа у Кичеву и св. Ђурђа дабреког. Он је обновио разрушени Хиландар, који подиже Немања са синовима. У сред Цариграда на Хиподрому сазидао је дивни храм, многе дворове и гостионице за бедне и невољне. У Солуну имађаше цркву св. Николе и св. Ђурђа; у Јерусалиму је подигао храм св. арх. Михаила и Гаврила и слао богате дарове синајским манастирима. Осим поменутих богомоља Милутин је у отаџбини сазидао још многе друге, и био ктитор многим црквама на земљишту, које је од Грка освојио, међу којима нарочито угледно место заузима и обител св. Јована Манакејског близу Сереза. Штипљанску цркву св. Арх. Михаила подиже Хреља Крилатица. Он је зидом оградио св. *Јована Рилског*, и у том манастиру кости своје оставио. Лесновски храм св. Арханђела, задужбину Душанова шурака Оливера огласи скопљански збор 1347. као злетовску епископију. Архиљевачку цркву св. Ваведења у жегљиговској (кумановској)

области озида Дејан, зет Душанов, а његова жена царица *Евдокија* и син Костадин дадоше је у баштину Хилендару с црквом Госпођиним пољем у Велбужду (Костендилу) и св. Николом у Норчи (близу Куманова). Дечански и Душан подигоше знаменити Дечански манастир и чувену цркву св. Арханђела; Зерзевски храм и св. Димитрије скопљански задужбине су краља Вукашина и његовог сина Краљевића Марка. Св. Прохора Пчињског обновио је славни кнез Лазар. Душан борављаше у Призрену, Скопљу, Прилипу и Скадру; његов брат Синиша помицаше своју столицу из Јањине у Костур и Трикалу. Над Струмицом најпре заповедаше Хреља Крилатица, после, у том граду па у Велбужду, Жегљигову, Трну, Кратову и у свој североисточној Маћедонији становаху Дејановићи. Велес беше град Јована Оливера, који је управљао још Валоном и Канином. Вукашин је господовао околином прилипском и битољском; у Серезу је становала царица Јелена и њена кћи *превисока* краљевна, ктиторка манакејске обитељи, док још не пође за Дејана. Том облашћу управљао је Богдан. Војхна беше у Драми, међу Родопама Мрњавчевићи и деспот Момчило. И још беше многих других управника мањих и већих по пространим земљама јужне српске државе времена Душанова.

Кад дакле предање и споменици очуваше право српског народа на Маћедонију од заборава и непријатељских нападаја, овом чланку остаје да осем поменутих доказа покаже: како се ширила српска власт по Маћедонији, нарочито колики је био обим српске

државе, кад је она била најсамосталнија и најјача, а за владе цара Душана.

По уверавању старих историчара, Срби су обележила право народности на југозападну Маћедонију још у прво време настањења на балканском полуострву. На име у солунској области на реци Бистрици настанише се неколика наша племена и сазидаше град *Србију*, који и данас својим именом брани српско порекло. Јаче утицање на ту земљу осети се за владе зетског краља Михаила (1850.—1084.). Стеван Војислав отргао је зетско и требињско приморје испод грчке надмоћности, а његов наследник Михаило пружи Бугарима помоћ (1073.) у њихној борби против Грка, па је радио и на томе, да освоји Маћедонију и тим осигура економни развитак својој држави, поставши господар путова што везују балканске земље и Јадранско море с Јегејским. Према томе, кад се његов син Бодин као бугарски цар крену с војском у подунавску Бугарску, зетски поглавица Петрило, лако савлађујући Грке, допре до Костура; али ту не могаше да се одупре потрепљеној непријатељској војсци, која га примора да се поврати у Зету. На глас тога Бодин похита да задржи непријатеља, али и његов покушај би залудан. Код Скопља Грци га потукоше, ухватише и као роба одведоше најпре у Цариград, после у Антиохију, из које се избави тешком муком и големим откупом.

Михаило је показао пут, којим ваља да се крећу српске вође у решавању народног задатка. Тај посао не беше лак. Њему сметаху понајвише: наш, онда још неуређени, државни живот и јака снага спољних непријатеља. Требало је чекати на згодне тренутке и тек онда коракнути унапред. Ваљало је да изумру многи нараштаји, док српски народ постане законити господар јужних земаља балканског полуострва. Те многобројне борбе наших старих покушаћу да обележим овим кратким врстама.

После Михаила рашком жупану Вукану пошло је за руком да кроз кратко време овлада северозападном Маћедонијом. Грчки писци веле о њему, да је био *силан речју и делом.* С грчком државом три пута је ратовао. У другом походу Вукан освоји, осем других земаља и градова, Скопље и оба Полога (нахију тетовску и гостиварску) испод Шаре, али их не могаше очувати.

У неколиким ратовима с грчким царством Немања заузе, осим многих других земаља на западу и истоку, северну Арбанију и северну Маћедонију, као: Пилот у области сједињеног Дрима, оба Полога, град Скопље, Велбужд и на истоку Софију и Ниш, али све то осим Пилота уступи Грцима после рата с царем Исаком (1191.-92.), који се сврши родбинском везом српског и грчког двора.

Немањин наследник Стеван, савладавши незгоде што их је имао с братом Вуканом, покушао је по очеву примеру да шири државу. Помажући Стреза у борби с бугарским царем Борилом, освојио је знатан комад

Маћедоније и дао га своме заштићенику, који изабра Просек за боравиште, па се доцније не стиђаше, не само да присвоји дате му земље, но и да нападне на свога добротвора, Стевана. Стрез је тај покушај платио главом (1211.), а Стеван остаде господар маћедонских земаља испод Шаре, над којима је неко време и Немања управљао, па се с правом могаше назвати *првим венчаним српским краљем.*

За слабе владе Стеванова наследника Радослава Бугари отеше Србима земље у северној Маћедонији. Имајући на истоку и северу два опасна суседа: Бугаре и Маџаре, који јој оспоравาху право народности на свакој страни, а не имајући никаквог оближњег јаког савезника, — Србија до краља Милутина беше на непрекидној стражи, спремна у сваком тренутку, да поништи непријатељске намере, које се укрштаху на њеном сопственом земљишту; да ради на прибирању народне снаге и на унутрашњем унапређењу, како би у згодном тренутку могла наставити започето дело ширења. Смрт Асена II у Бугарској (1241.) и повратак грчкога царства у стару престоницу на Босфору (1261.-2.) пружише нове изгледе препорођеној Србији.

Постојано и трајашно ширење јужних српских граница отпоче крал Милутин. Он је уз језгру српских земаља прилучио простране покрајине Маћедоније до солунске равни, епирске границе и поречине реке Месте, па приморао грчког цара Андроника Старијег, не само да га призна за господара освојених земаља, но и да му у знак дружбе и пријатељства даде за жену младу кћер Симониду.

Милутин је оставио неокрњен овај приращтај у наслеђе сину Стевану; али унутрашње буне и преврати, што настадоше у грчком царству, а у које се и Срби умешаше, учинили су, те ове покрајине беху спорно земљиште између Срба и Грка све до Душана. У боју, који се беше изродио између Старијег и Млађег Андроника око престола (1321.—1328.), српска војска под управом Хреље Крилатице беше под Серезом, у намери, да помогне Старијем Андронику против млађег, кад одељења последњега продирахy већ преко Охрида, плене́ћи Србију. Докле су Грци допрли том приликом и после, кад се Андроник Млађи утврдио на престолу и у договору с бугарским царем Михаилом Србији рат огласио, могу показати наши извори ондашњег времена. Пошто је Дечански потукао Бугаре на Каменчи (1330.), повратио је од Грка Велес, Просек, Штип, Црешће, Добрун, пределе средњег Вардара, већином на десној обали.

На левој страни Вардара освојено земљиште такође није могло остати неокрњено. Ако узмемо да су главни сукоби између савезне војске Стевановe и Старијег Андроника против Млађег поникли у серској и солунској области, и одатле се бојно поље пренело на запад, и ако се још сетимо да је Душан првих година своје владе морао освајати и град Струмицу, — онда би овако, приближно тачно, могли одредити границу на крају владавине Стевана Дечанског. Она је промицала водомеђом Брегалнице и Струме, силазила на вардарску клисуру испод града Просека, савијала око покрајине Морихова, остављала западно битољску кот-

лину и Прилип, и пружала се преко Бабуне и водомеђе Црње и Треске до Шарпног подгорја у поречини Црнога Дрима.

Као што се види, Србија није могла под владавином Дечанскога да очува све поседе на југу, које јој краљ Милутин беше присвојио.

Али је ова граница била привремена. После 1331. седео је на престолу владалац, коме је било намењено да веома рашири српску државу. Томе су у многоме узрок и догађаји у грчком царству. Грађанским ратовима ослабљена, није могла ова држава да залечи ране, које јој задаваху непрестани упадаји и освајања разних народа. На југу Турци и Каталонци, морски пљачкаши и час савезници, а час противници њезини: на западу и југозападу у Тесалији, Епиру, Арбанији и Јелади права народна буна против туђинаца Талијана и Француза, па и против слабе заштите законитих (грчких) господара.

Овим метежем, што ломи снагу једне већ скоро пропале државе, умео је да се користи Душан. Савременик вели да је за прве три године своје владе он придружио држави својој многе области грчког царства, као Охрид, Прилип, у коме сазида себи царски двор, Костур, Струмицу, Хлерин, Железнац, Чамрен, дошао пред Водену и Солун и њега тако притеснио, да је Андроник морао по што по то склапати мир, одрекавши се освојених градова и области.

Без сумње у ово прво доба освајања пада и безимено дародавно писмо, које је пок. Даничић одредио време између 1333.—1336. Оно је оштећено за мана-

стир, коме је намењено, али очуваном својом садржином обележава своје метохе области Црне, Охридског и Преспанског језера, те с тога може послужити као други доказ из првог времена Душанових освајања по западној Маћедонији и источној Арбанији.

Јула 17-ог године 1341. умро је Андроник млађи, оставивши бригу око васпитавања и чувања младолетног сина Јована жени Ани и двороуправнику Кантакузену. Кантакузен је гледао да се дочепа престола, и с тога је настала дуга борба између њега и царице Ане. Душан је умео да се користи овом задевицом. Док је Кантакузен, потиснут војском царице Ане и њеног војсковође Апокавха, узмицао из Тракије и југоисточне Маћедоније српској граници, дотле је српска војска 1342. већ опсађивала Водену. Душан је пре тога нападао на овај град, одакле се без успеха морао вратити дома, очекујући другу згоду, да њиме овлада.

Исте (1342.) године оде Кантакузен Душану у Скопље у жељи, да утврди с њиме савез против царице Ане, и да му Душан помогне, да се попне на царски престо. Из Душанових предлога у њиним преговорима најбоље се види: на које је земље на источној страни Вардара полагао право српски владалац, као на покрајине, које су некада припадале српској држави. Душан тражи од Кантакузена да му преда у накнаду за помоћ у рату све градове од Христопоља (Кавале) до његове границе, а то су предели, над којима је краљ Милутин управљао. На послетку обе се стране сложише: Кантакузен оставља Србима гра-

дове, које је Душан дотле освојио, а Душан ће као савезник помагати Кантакузену у борби с царицом Аном. Поведе се реч и о Хрељи Крилатици, који за живота цара Андроника напусти српску државу, одбеже Грцима и у последње време беше на страни Кантакузеновој. Душан је захтевао од Кантакузена да му преда Хрељу, а Кантакузен се устезао. У очи дана, кад је требало уговор клетвом притврдити, стиже Душану писмо од Хреље, у коме га мољаше за опроштај; а себе и одметнуту крајину у поречини Струме стављаше под његову заштиту. Око тога поново се поведе озбиљан разговор. Душан сматраше и град Меленик, што га Хреља беше отео од Грка, као српски град, који му по уговору припада, а Кантакузен наваљиваше да буде онако, како је уговорено пре Хрељиног писма. Одлучна Душанова реч решила је ову ствар у српску корист. Меленик остаде под Душановом влашћу, као и многи други, дотле освојени градови. По сврешеном закључку уговора, који није могао бити по вољи Кантакузену, Душанова владавина на истоку помаче се нешто ближе старим границама на горњој и средњој Мести, обухвативши струмску област с градовима: Меленином на истоку и Струмицом на западу, а на југу с природном границом, коју планине обележавају.

Само под тим условом могла се кренути помоћна српска војска на крају лета у два правца — серској крајини и Водени. Прво одељење није могло напредовати због болести, која га је сатирала, а друго беше срећно, да освоји Водену.

По свој прилици та недаћа и суревњивост Кантакузенова према Душановим освајањима учинише, те њихов савез постајаше с дана на дан све лабавији. Кантакузен није више бирао средства, којима ће да нахуди Душану, а Душан је и поред тога све успешније напредовао. После дугих ратова у серској области, коју ни Турци, нови Кантакузенови савезници, не могоше одржати, ова покрајина и Драма дођоше под власт српскога краља у Октобру 1345. После освојене Маћедоније Душан је могао, покоривши и неколике земље на западу, о чем ће ниже бити речи, прозвати се „царем Срба, Бугара, Грка, Арбанаца“ и т. д., јер освајања на југу беху стекла одређене границе.

Али зато опет не треба мислити да су престали сви изгледи на даље ратовање и ширење земље. Проглас српског царства био је одсудни глас моћнога суседа, који претијаше опстанку грчке државе, па био на управи Кантакузен или Палеолог. Политика је могла по кад кад приближити противне стране, али не и здружити их и помирити. На истоку нове српске границе, на водомеђи притокâ Месте и Марице, а на Родопским горама што се пружају Јадранском мору беху земље Момчилове, који у Ксантији имађаше престоницу. Чудновато је и загонетно, што овај Кантакузенов човек устаје против свога патрона баш у оно време, кад се Душанова војска прихватила Милутинових граница на истоку. Кантакузену је пошло за руком, да победи Момчила, али му турска сила не поможе да спречи Душанову војску, да не продре до средње Марице (и ако је једном и потукла); нити му могаше

осигурати владавину у престоници над Боспором од Душановог моћног утицаја.

До сада се занимах описивањем постепеног ширења Душанове државе на југоисток. Али, како је потребно ради тачнијег обележавања јужних граница узети у обзир и освојене пределе на југозападу, то и њима чиним помен у прегледној садржини, остављајући детаљније описивање другој згоди.

За владе краља Милутина северна Арбанија беше под српском влашћу. Његов наследник, Стеван Дечански не могаше ни у овом крају да очува наслеђене земље. Скадар с околином доње Зете истина беше под управом српског престолонаследника, али предели јужно од Дрима беху у рукама Напуљаца, исто онако, као што је околина Охридског језера и Црног Дрима припадала Грцима.

Ово господарење разних власника не беше по вољи народу. Докле у Епиру и покрајинама на југу, које су му припадале, беху на дневном реду убиства и преврати, арбанашка племена често напуштаху своја боравишта, нападајући околину. Грчкој власти требало је доста муке и снаге, да их умирује. Тим незгодним стањем обеју земаља користовао се Душан. Умешним начином он је за кратко време овладао Драчем (1336.), а одмах друге године јавише се одељења његове војске и у Епиру. Деспотица Ана потпириваше у том тренутку незадовољство народа противу грчке власти у српску корист, по својој прилици у жељи, да и даље господари деспотовином епирском, у чем се

није преварила. Рука Душанова шурака осигурала јој је опстанак у Валони и Канини, а удадба кћери Томаиде за Синишу, брата Душанова — и над осталим земљама деспотовине у Епиру, Етолији и Акарнанији до реке Фидари.

За тим је дошао ред на Тесалију и грчку Влашку, којима је завладао Душан 1347., и Млечићи похиташе да му честитају првих дана нове 1348. год., и да га замоле, да има на уму њихну тврђаву Фтелијо, на Трихерском пролазу.

Колико се може видети из овога кратког прегледа, Душанова освајања на југоистоку и југозападу беху вођена у двојакој намери: да се Србији поврате земље, које јој краљ Милутин беше присвојио а Дечански изгубио; и да се на рачун размирица, што се јавише у грчком царству, придобије што шири обим и самосталнији државни положај.

Пред смрт Душанову далеке границе његовога царства почињаху на планини Отрису, одатле се спуштаху у Трихерски пролаз, Јегејско море и Солунски залив до утока Бистрице, па за тим се последњим брђанским ланцима савијале око солунске равни, и с планинским низовима полуострва Халкидика пуштале се на Светогорску превлаку и Јеришки залив, у залив Рендински, Кавалски, Лагос, Буру, до јужних Родопа, водомеђе Арди, Места и јегејским притокама.

Овај големи простор јужних граница заузимале су и тада, као и данас, разне покрајине. Над северним крајем епирске деспотовине управљаху Душанов

шурак Оливер и жена му, деспотица Ана; у јужном делу — Етолији и Акарнанији Синиша, брат Душанов. Јужна Тесалија до Саламбрије (Пенеја) беше под владавином Грка састави део јеладске теме (области), којој ваља придати и острво Евбеју. Северна половина припадала је теми солунској, која се пружала до водомеђе Струмине и Местине. Ову је тему делио Вардар на две половине: западну и источну. У западној беху покрајине: грчка Влашка, Костурска, Мегленска (Ематеја), Верија (Ботија); у источној: серска, струмска (Мигдонија) и полуострв Халкидик.

Струмина водомеђа била је граница теми солунској и маћедонској, а ова се последња пружала далеко преко Марице. У маћедонској теми, што беше под Србима, ваља разликовати области Драме, Морхе и меропске крајине у поречини средње и горње Месте.

Ова обласна подела у главноме остала је и под Србима, а називе солунске и маћедонске теме заменило је опште име „романска“ или грчка земља. О томе има доказа у царовном писму манастиру Хиленцару од 1348., којим му даде Душан многе земље у пространој својој држави, разликујући прилоге по чисто српској земљи од присвојених у „Романији.“ Тим именом помињу и други наши извори маћедонску и солунску тему.

Тесалијом је управљао најпре жупан Никола, после њега Прељуб и најпосле Синиша, брат Душанов. Веријом је заповедао презрљиви Хлапен, а напред смо већ видели да су у Драми и Серу били Воихна и Богдан. Морхом и Меропском Крајином управљали

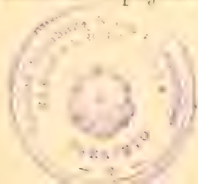

Мрњачевићи, од којих се нарочито о Угљеши зна као о *родопском деспоту*.

Близу Сера у околини менакејске обитељи била је већ позната баштина царице Јелене и њене кћери „превисоке краљевне.“ Над Амфипољем беше заповедник Брајан, на другим местима Ману, Ливерија, Андроник, Кантакузен и т. д.

Димитрије С. Јовановић.

„ДУР ДЕЛИЈА, ИДЕ ПАНТЕЛИЈА!“

ПРИЧИЦА ИЗ РАТА ЗА СЛОБОДУ

Августа 31. године 1827., пред вече, на колима у којих два точка, место на рукавцима, батргаху на отељаној церовој главњи, путем од Крагујевца стиже у Боговађу путник у немачким хаљинама које, у оно време, није носио нико у Србији. Осем кочијаша, који путника вози, пред њим идаше и један од момака кнез-Милошевих, по имену Филип.

Дошавши манастиру, путник се пријави намеснику, оцу Партенију, и показа му своју путну објаву. То је отворено писмо из кнежеве канцеларије, у ком се казује да посилац те објаве, г. *Ђорђе Магарашевић*, новосадски професор, путује по Србији с нарочитом жељом видети старе цркве и манастире, и у њима прегледати старе књиге и рукописе, ако би се где што нашло.

Прочитавши објаву, отац Партеније рече:

— Наш господин, архимандрит Јоаким, није овде; отишао је јуче у Шабац, а библиотека је под његовим кључем; све пак друго показаћу вам драге воље. Него

то нека остане за ујутру; ви сте сада уморни од пута; изволите овде у моју собу, те се малко одморите!

— Хвала, оче намесниче, рећи ће професор: — немам се кад одмарати. Пасошу ми истиче рок; него вас молим да видимо још вечерас све што се може видети!

— Са свим по вашој вољи! — настави Партеније, и пође с путником у цркву.

Манастир Боговођа био је на гласу са свога богаства; али је 1813. страдао: запаљена је била црква, и ћелије су изгореле са свим. Данас је црква нешто оправљена, ћелије су начињене нове од чатме, и свега имају само четири собе.

Учени професор, разгледајући сву ту велику сиромаштину тога чувара на мртвој стражи србињства, махну главом и рече:

— Е, мој оче намесниче, да ви видите наше манастире у славноме Срему! Оно су манастири!

— Верујем, високоучени господине, одговори Партеније, чисто правдајући се за сиромаштину своје отаџбине: — ви сте тамо у царевини, а ми смо овде на великој муци и на страху; тек смо ипак у својој кући.

* * *

Сунце већ зађе за гору, сутон паде на земљу; на пољу се осети вечерња влага. Партеније понуди госта у своју ћелију, где ће и преноћити.

У Партенијевој соби гораше само једна воштана свећа. Она слабо осветљаваше повелику просторију собе, али се, при свем том, путник чисто убезекну, кад виде о зиду, више Партенијеве главе, читав арсенал оружја, па ће, малко зачуђено, упитати:

— Чије је то толико оружје, оче намесниче?

— Божје, па моје, одговори духовник, осмехнувши се, и смагнувши малко раменима.

— А на што вам, кад *свјашченик* не сме бити ни *птицеловац*, упита он даље?

— Остало ми је од млађих година.

— А у младости сте ловили?

— Јесам; ловио сам....

— А шта сте ловили?

— Како кад: тице, зечеве, срне, вуке и ... Турке!

— Ох, ох! Зар сте ви и војевали?

— Та јесам.... Него, високоучени господине, ви сте уморни: ра́тлиште се, и прилезите малко, док ја одем да видим шта ли се спрема за вечеру!

То рекавши, Партеније оде из собе.

Магарашевић, оставши сам у соби, не могаше седети, него узе свећу, принесе је к зиду, на ком виси оружје, и разгледаше свако парче, али ни једно не смеде узети у руке.

А о зиду виси једна дивна шешана, са сребрним карикама и свиленим ресама кундаку око врата; даље — кубурлуци, са два сребрњака (кубурњака); нож јатаган; сабља сребром окована, и на њеним сребрним корицама урезан је чудан запис: „*Дур делија, иде*

Пантелија! Најпосле, висе кесе фишеклије, силаји, арбија, мазалица, машице и још неке дрангулије, за које је тешко управо казати за што су. Преко свега тога пак висе једне узане дивне шумадинске тканице.

Још се Магарашевић не беше сит нагледао овога сјајнога оружја, а собња се врата отворише, и духовник, накашљавши се, рече:

— Господине професоре! Ако је по вољи, изволите за мном у трпезарију, да повечерамо што је дао Бог!

Гост послуша; и, кроз неколико минута, смерна манастирска трпезарија оживе од звеке ножева, виљушака, и од разговора.

Сва вечера беху ова проста јела: најпре, уз ракију, сир и црни лук; за њим кисела чорба, па слатки купус с месом и, најпосле, јагњеће печење, које се заливало прекрасним бајевачким вином.

По вечери, Партеније и Магарашевић, пошто испише и „исполоканије,“ оставише трпезарију, и пођоше у ћелију, где ће спавати. Партеније удари у длане: дође његов ђак, коме он даде кључ и нареди да наточи вина из „онога бурета до зида,“ да опере чаше, па да донесе к њима двојици у пољу.

*
* *

— Оче намесниче! — започе сада Магарашевић: — ми смо лепо и јели и пили: свега смо задовољни; него бих вас молио да ми причате: како сте, у своје млађе доба, руковали овим сјајним оружјем?

— Драге воље, високоучени господине — одазва се Партеније: — само се бојим, досадићу вам?

— Ни најмање; ја путујем да што видим и чујем, а одмараћу се кад се вратим у Нови Сад!

— Пристајем, рече Партеније, и диже се те намести постељу себи и госту: — Али морам почети мало из даље.

— Одакле год хоћете!

— Ја сам се родио у селу Брезовцу, под Венчацем.

— Чини ми се, рећи ће професор, да ми је то село остало у лево, кад сам прошао кроз Бању?

— Управо тако, додаде духовник.

— Дѐте даље, молим вас; али немојте заборавити казати ми: шта значе оне речи на сабљи: „*Дур делија, иде Пантелија!*“

— Па, господине, тај запис, и оне тканице што висе преко оружја, највеће су благо у мом прошлом животу, и најслађе сећање у садашњем!

— Е, врага? упита Магарашевић, и на ново баци очи на сабљу и на тканице.

Ђак донесе боцу вина и чисте чаше. Наточивши вина у чаше, он и чаше и боцу на послужавнику стави пред свога духовника, па се удаљи.

— Као што вам рекох, ја сам се родио у Брезовцу, понови Партеније, и искапи чашу.

— Овај не уме даље од Брезовца, помисли професор, па и сам своју прекрете.

— Крштено ми је име Пантелија, продужава Партеније: — књигу сам учио у манастиру Благовештењу, под Рудником, више села Стргара.

И као чобанин, док сам чувао стоку, и као манастирски ђак, друговао сам с пушком. Била ми је увек мила, лака и послушна. На што сам је год нанишанио, ништа нисам промашио.

Пошто сам, у манастиру, изучио часловац, псалтир и месецеслов; пошто сам псалтику научио тако, да се нисам бојао ни певаца из Студенице или из Дечанâ, вратим се кући, јер се нисам мислио калуђерити.

Ја сам помагао оцу своме у пољским радовима и око стоке, а, недељом и празником, редовно сам држао певницу у нашој брезовачкој цркви. Ви нисте видели нашу цркву?

— Нисам, одговори професор.

— Штета! Она је мала; у једном је склопу; али је она у присоју Венчацу, а градио ју је Деспот Ђурађ Бранковић. За то к њој долази многи свет недељом и празником. Ох, мој господине, кад бих вам умео исказати: колико бејах срећан ја, колико ли задовољне многе добре душе, када, на служби, викнем: „*Древом Адам раја бист исељен*“, а из женске цркве толике жене и девојке, моје рођаке и познанице, почну се пропињати на прсте, да би мене, преко људи, могле видети; да би могле и очима гледати онога, који грлом својим потреса сводове смерној цркви, а уши њихове испуњава миљем хармоније. Тада би која другарица моје добре мајке, која је била певачица на гласу, рекла својој кони:

— Познаје се одмах слатко Сиnђино грло!

— Хе! настави духовник: — али то је било давно; за вас то нема никакве дражи. Дёте! Сркните мало вина!

— И за љубав домаћину, и за угодност подруму, хоћу; само молим, продужите! вели гост.

— Еле, мој господине, почеше људи говорити, да се ја могу запопити, као мало који други. А, право да кажем, и ја сам мислио да сам спреман за попа!

— *Мерквирдиг!* (чудновато!) промумла професор.

Партеније, чувши ту чудну реч, и не разумевши је, трже се, да ли госта није што нечило. И видевши да он мирно чека даљу причу, опет му наточи чашу вина.

* * *

— У то време, у нашем селу, у некога Стевана Рамаћанина, бејаше ћерка Анђелија, девојка лепа за причу. Е, не умем вам казати каква то беше лепотица. Кад станеш близу Анђелије, и почнеш се с њом разговарати, чини ти се да те греје неко топло, неко благо сунце; да те пирка неки миомирни поветарац, који дише мирисом од руже и од босиљка. Не знам, господине, како је у рају, али — грешан у Бога — дао бих своју душу, да у оваквој лепоти и милоти боравим до века!

— Та врага, ви сте били заљубљени?

— Не знам како то ви зовете; али Анђелија мени омиле јако; а омилех и ја њојзи. Наши старији

не беху противни. и ствар беше готово свршена, кад једнога дана груну нешто страшно.

Смаил-Ага, бесни Турчин из Рудника, који је био чуо за лепу Анђелију, рупи једнога дана, са три друга, Стевановој кући, да води Анђелију милом или силом!

Анђелија, разабравши рашта су Турци дошли, нада вику:

— Помагајте! Помагајте! и. нагне бежати низ воће. Њена мајка опали пушку, те огласи напаст. Ја, моја два брата од стрица, и још сељака дотрчимо, оспемо ватру на Турке, и отерамо их празних шака!

— Браво! браво! рече професор.

— То би нас „браво" стало скупо, да одмах иза тога не букну народни устанак на Турке, те се и Рудничани Турци мораше затворити у град Рудник.

— Па шта даље би, тако вам Бога?

— У прву недељу, после тога, ја и Анђелија венчасмо се. И наше среће није било, мислим, ни у рају! . . . .

На скоро, после тога, престави се наш поп Јеша, Бог да му душу прости.

Село наше оста без попа; црква наша оста без свете литурђије. Сељаци навалише да се ја запопим....

— Мерквирдиг! викну професор: — и без богословије?

— Да, без богословије, одговори духовник смерно.

Догоди се да владика, путујући, дође на конак брезовачкој цркви. Овај владика био је врло црквен

човек: миловаше попове који знају читати и појати, а мрзео је оне што не знају ништа у цркви. Он доведе уза се десетину младих попова.

Брезовчани му се замолише да запопи мене:

— Оцем да вам го запопам, ама ако знаје да цита!

Поче се вечерња у цркви. Владика стоји у столу, и тихо броји своје бројанице. За певницом ја певам „Господе возвах“, ништа ти лепше.

— Харно! Харно! чујем да шапће владика, бројећи бројанице.

Сврши се вечерња: изађосмо из цркве; приђосмо владици, метанисасмо, и пољубисмо га у руку.

Владика, призвавши све оне младе попове, које води за собом, рече:

— Чѐнге, ви попци! да се научите да цитате и појете како ово дја̀к! Ако се до године не научите, све ћу ве распопам! Стотину попци ћу метнем у една оранија, и ћу ги варим и мешам, варим и мешам, док да излезне едно овако поп како ово дјак! При него да долазите да се научите. Ноге да му мијете, и оноја вода да пијете, док да се научите! Не то — ћу ве све напудим из црква!

Они јадни попови само метанишу пред њим.

Одиста сутра дан мене владика зађакони, па ме, после, запопи у манастиру Никољи!

— Мерквирдиг! рече професор, и искапи једну чашицу.

*
* *

Нисам ти дуго поповао; нити сам се дуго проводио с лепом својом попом Анђушом. После четири месеца, кад притеже невоља, морао сам и ја, с браћом, отићи на војску.

У бојевима, хвала Богу, свуд ме је срећа служила: куд год сам надр̏о, свуда сам продр̏о; што сам год нанишанио, нисам промашио; кога сам појурио, није ми утекао; а ко ме је терао, није ме ни згледао — мањ на своје велико зло!.....

Војници су ме волели као друга, а чували као срећнога борца; старешине су ме хвалиле. Чак су и Турци зазнали за моје име.....

— Мерквирдиг! учини професор.

— Једнога дана, кад наша војска бејаше у шанчевима, према турској која је, такође, била у својим опкопима, изађе у поље, међу обе војске, десетак делија и почеше се примицати к нашим шанчевима. Број је био тако мален, да наше страже нису ни помишљале, да ће они нападати, него су их само гледале шта ће. Кад су се примакли готово на пушкомет к нашим шанчевима, делије стану, а из средине њихове избије јунак, на коњу ђогату, пролети тамо и овамо између Срба и Турака, па викне:

— Еј Срби! Ако је међу вама папаз Пантелија, нека изиђе на мегдан Смајил-Аги с Рудника, па, ако мегдан буде његов, — џаба му и глава руса и лепа Анђуша!

У тај мах ја нисам био ту, него чак у трећем шанцу. Докле су мене нашли, и казали ми за позив,

и док сам ја стигао на место, делијама се већ досадило чекати, па су се почели узмицати к својим шанчевима. Кад пак ја стигох, грлати Радоња из Јеловика викну:

— *Дур делија, иде Пантелија!*

Делије се одмах уставише.

Смаил-Ага, познавши мене, разигра бесна ђогата, и оде варакати час десно а час лево, да би ме ударио из ненаца. Борба не траја дуго: срећа беше моја: другом пушком раставих га од седла, и саставих са земљом!....

Српска војска рикну од радости. Делије зграбише мртва Смаил-Агу, и однеше га журно у свој логор.

Наш војвода даде ми, за то, ову сабљу и 40 дуката новаца. А војници, другови моји, прозваше ме, после тога мегдана, *Дур делија!*

Један наш другар, кујунџија по занату, изреза ми сабљи на корицама речи, које сте већ прочитали.

Ето тако је постао запис, за који питате.

— Мерквирдиг! мерквирдиг! говораше професор.

— Још није све, прихвати Партеније: — Досад вам причах већином радост, а одсад настаје сама жалост!

*
* *

— Да ми је ко казао да је видео мртва Смаил-Агу, ја бих се обрадовао, као каком свом великом добру, наставља Партеније: — а колико сам био срећан овако, кад сам га својом руком, и на јуначком мегдану, савладао и уништио!!

Те своје радости не умем вам ни испричати. Једва сам чекао да се вратим кући, те да кажем Анђелији да се више не плаши крвника Смаила!

Дође и тај жељени дан.

После једне славне победе над Турцима, учини се примирје, и наши се војници пустише кућама, да што прираде у пољима. Ја полетим у Брезовац својој лепој Анђелији, и свим путем сам себи сладим како ћу се с њом видети, загрлити.... Али, ох мој драги господине, грло ми се стеже; не могу даље да говорим.....

После дужег ћутања духовник настави:

— Али — Анђелију застанем на умору! ... Једва је саслушала причу о мом мегдану, осмехнула се као какав анђелак с небеса, пружила ми своју врелу руку, погледала ме жудно и — очи се њене следише у ме гледајући!

Заспа за навек! . . .

*
* *

Четрдесет дана, после тога, ја нисам у цркви читао и певао, него сам управо плакао. Што год почнем читати или појати, завршим пљуском сузā; куд-год пођем — на Анђин гроб ударим . . . . Е, вера и Бог, онемиле ми сва она лепа околина, коју сам толико миловао; најпосле оставих браћи кућу и имовину: узех само своје оружје и оно оне лепе тканице, које ми је Анђа изаткала, док је била под мојим прстеном; дођем амо, и покалуђерим се. . . . . .

Данас сам, као што видите, човек стар, па ипак бих за Анђом заплакао, као дете за мајком. Смејаћете

ми се, ово је сада после вечере, али верујте Богу а не мени, ја овако осећам и кад једноничим уз часни пост! Него ја вас, својом причом, задржах од спавања: ви сте уморни. Ђеге да спавамо! Лака вам и блага ноћ!....

Рекавши то, Партеније се окрете к зиду, и заму́ча као нем.....

И професор је подуго ћутао, мислио и поновио неколико пута реч: *мерквирдиг*, докле му се сан није прикрао на трепавице, па је онда силно захркао!....

18 30/III 86

М. Ђ. Милићевић

ОХРИД

Варош је Охрид на охридском језеру, које је дуго осам, а широко три сахата. Над површином морском оно је високо близу 700 метара, а највећа му је дубина 200 метара.

На јужној страни језера уздиже се стрменити вис *Камен*, а на источној гола планина *Галичица*. На југоисточној обали налази се манастир светог *Наума*, ученика светога Методија. Код тога манастира, у којем почива тело св. Наума, извире јак поток, који мештани држе за отоку још вишега, преспанског језера. Мало даље је манастир св. Саве, такође ученика св. Методија. Западна обала језера ниска је, каменита заподина, која се стрмо к језеру спушта. Ту је, на самој обали, између кестена манастир св. Богородице *Калиште*. Само је северна страна језера равна. Од двеју равница мања, широка четири сахата, по свој прилици дно негдашњег језера, каменита и добро насељена, опкољава варош Охрид, који се пружа обалом испод два града. Кроз ову равницу тече Црни Дрим, који извире из језера.

Пре досељења Словена Охрид се звао *Лихнид*, и беше врло важно место, јер се налазио на друму,

који је везивао јадранско приморје са Солуном. Помиње се скоро пре две хиљаде и сто година као град маћедонског краља Филипа III. С римским освојењем Маћедоније (168. пре Христа) дође и Лихнид у њихову власт. При деоби царства припаде источној римској (или грчкој) царевини, од које га освоји бугарски кнез Борис Михаило (852.—888). После пропасти бугарске државе (971.) дође Охрид на ново под Грке, али само за 5—6 година, јер цар *Самуило* ослободи од њих сву Маћедонију и, при крају десетог века, начини Охрид и царском и црквеном престоницом.[1] Кад 1018. г. завладаше Грци Маћедонијом, узеше и Охрид, који г. 1082. освојише Нормани из Италије, али га на скоро (1085.) повратише Грци, и остаде у њиховој власти сто двадесет година. Године 1205. завлада Охридом бугарски цар *Калојан*, али око 1217. год. налазимо га у држави епирског деспота *Тодора Комнена*, којем га оте. 1230. године, бугарски цар *Јован Асен* II. Му крајем 1246. заузеше га опет Грци и држали су га све до Стевана Душана, који га ослободи грчке власти у почетку своје владе (1332.-1334). За владе Душанове управљаше Охридом севастократор *Бранко Младеновић*, отац Вука Бранковића, зета кнез-Лазарева. По смрти цара Уроша Охрид је био у држави краља Марка, и заповедаше њиме жупан његов *Гропа* (или Хропа), пашеног Балше Балшића, господара Зете и једног дела Арбаније. Жупан Гропа ковао је своје новце, на којима се чита: „по милости божјој жупан

[1] Пре тога беше престоница у *Преспи*.

Гропа." Његов зет Остоја Рајаковић, сродник Краљевића Марка, сахрањен је, 1379. године, у цркви св. Богородице и св. Климента (митрополија охридска). Крајем XIV века завладаше Охридом Турци. Садашњи Охрид, који видимо на слици, броји око 18.000 становника (преко ⅔ Срба). Од читавих цркава има осим митрополије седам, од којих је једну (св. Климента) сазидао цар Душан.[1]

Охрид је имао важну улогу и у црквеном животу српског народа. Грчки цар Василије II, уништивши маћедонску царевину, подиже (око 1020.) самосталну архиепископију у Охриду (на место негдашње Прве Јустинијане) под коју, између осталих епископија, дођоше и ове: београдска, браничевска и нишка; видинска, софијска и ћустендинска; липљанска (на Косову) и призренска. После пада маћедонске царевине предаде се Грцима и Рашка; с тога цар Василије подврже охридској архиепископији и рашку епископију, која је остала под њоме све до св. Саве, који основа (око 1219.) самосталну архиепископију са столицом у Жичи (доцније у Пећи). Када је Душан завладао Охридом, није хтео укинути самосталност архиепископије охридске, па ни онда, када је подигао пећску архиепископију на патријаршију; и архиепископ охридски Никола у друштву с патријархом пећским и трновским крунисали су га (на Ускрс 1346. године) за *цара* српског и грчког. Напротив, кад су Турци освојили

[1] Трапезички манастир св. Богородице Захумске близу Охрида подигао је Душанов ћесар Гргур.

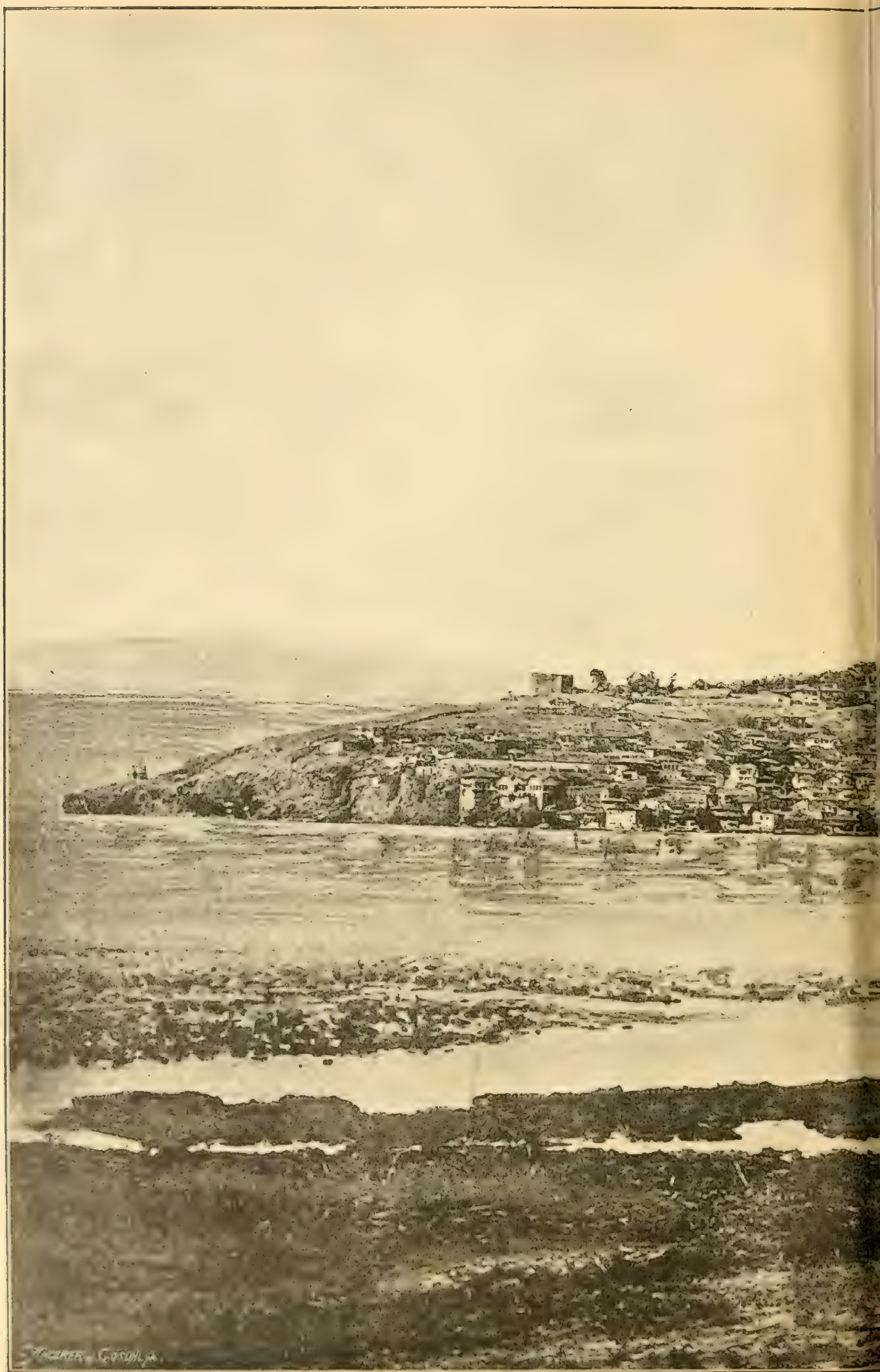

ОХРИД НА

Србију, српска патријаршија, по својој прилици интригама тадашњег охридског архијепископа, би повраћена на архијепископију и подвлашћена охридској архијепископији, као што је била пре св. Саве. Године 1530. пећски архијепископ Павле покуша да обнови пећску патријаршију, али то је испало за руком тек 1557. године архијепископу Макарију, брату турског великог везира Мехмеда Соколовића, а стрицу свога наследника патријарха Антонија.

Самосталност охридске архијепископије, под којом је у два маха (крајем XIV и око половине XV века) била и румунска црква, укинута је 16. Јануара 1767., на скоро после уништења пећске патријаршије, и обе ове самосталне цркве потпале су под грчку патријаршију.

ГЛИША ТРЛАЈИЋ

КЊИЖЕВНИК СРПСКИ.

— СЛИКА ИЗ ПРОШЛОСТИ —

»Дела ваша, сунцу равна,
Неће скрити ноћца тавна.»

Знате ли за имена оних наших великана, који су пошли својом духовном снагом и радом, да нас ослободе ропства и незнања, у коме смо чамили од пропасти Душанова царства па до скорих дана? Знате ли за рад Доситија Обрадовића? За његову науку „о љубави к отачаству“? — „Љубав к отачаству,“ учи нас Доситије, „не састоји се *само у томе*, да је свакоме место рођења и васпитања милије, него сва друга на свету. Ово је опште, урођено и самим животињама, јер и оне се нерадо туђе од места, где су се из почетка обикле. У човеку, пак, словесном и разумном ова урођена наклоност много је чистија и благороднија; зашт' он уз благодарност, коју осећа у своме срцу према својим слатким и милим родитељима и васпитатељима, љуби и пригрљава и целе, многобројне народе, који *су истога рода и језика*, и често пута оставља на страну своју сопствену корист, па драговољно жртвује

и свој живот за срећу својих једнонародних. Догод у једном народу не буде довољан број такових племенитих патриота, свагда ће он или с једне или с друге стране рамаги; но будући да се изискује у такових превасходних патриота херојска добродетељ, не може се наћи довољан број оваковых, док се год у *цели народ* васпитањем, настављањем и образовањем не унесе *разумна љубав* личне части и лепа имена."
Ван сумње сте много слушали, да и читали све добро и лепо о овоме народном учитељу, о Доситију. Беше мудар, научен човек и велики Србин! Вредан славе и поштовања нашега.

А чусте ли што о Вуку Караџићу, о његовом корисном раду и неуморној вредноћи? Он нам је искупио пуно дивних, народних бисер-песама и приповедака, по красним крајевима српским, па је он усавршио и нашу писменицу и правопис. За цело сте и о њему слушали много похвала. Беше чувен и ваљан Србин? Заслужио је славу и признање наше.

Исто тако: о песнику Бранку Радичевићу, о Стјепану Митровом Љубиши и о Ђури Даничићу, — опет сте слушали свако добро и хвалу. Сви су вредни славе и љубави наше. Вредни, да нам за узор послуже, да се њима дичимо и поносимо.

Али о Глиши Трлајићу, не мање честитом и хвале вредном Србину, сумњам да сте што слушали. Јест, мало је и учених, који га се сећају, који знају што више о животу и раду његовом, а то ли ти, роде, једва писмени! А да знају и учени, колико је Глиша био

вредан, какав Србин, какво срце... би га се, за цело, сећали, би волели, би славили.

Живео је за времена Доситијева, пре сто и толико година, али је био млађи од њега, а умро је исте године, које и Доситије, само у туђем завичају, у земљи сродне нам Русије.

Па чујте, мили, и о њему коју.

I

«Ја сам свагда љубио славно име Србин: више него и живот свој, и старао сам се вазда да му, колико од мене зависи, чиним част.....»

Писмо матери, 2. Септ. 1806.

Глиша се родио 25. Јан. 1766. год. у бачком селу Молу, крај реке Тисе. Сеоце мало и незнатно, али људи у њему овејани Срби, чувени са своје вредноће и веселе нарави. Данас после сто и више година у том је селу, да како, много што-шта напредније, лепше, угодније. Становника̂ је три и четири пута више, но тада што их беше. Зграде, све по варошки, шиндром покривене, високе и шарене. Недељни трг, као некад панађур; света је на њему од сваке руке, па чак и са стране. Уз обалу стаје лађа, за мало новца путујеш господски и куд те срце вуче. Срби имају основну школу, која је на гласу, лепу цркву и прилично имање.

За време Глишино, живели су у Молу само Срби челик-јунаци, а сад смо лоше у томе. Чивути и Ма-

ћари потискују нас из дана у дан. Али се тада опет учило мало, па се мало што и знало. Биће да је у томе и кривице, највеће, што не можемо да издржимо утакмицу с овим странцима, већ где нам се они примичу, ми се одмичемо... У српској школи учило се само нешто читати, писати, рачунати, па и то тако споро и невешто, да је трајало по више година, док се савладало и само срицање. Глиша је био даровит дечко и врло марљив, те је и напредовао доста брзо, услед чега су га опет сви волели, највише пак његови родитељи и учитељ му. Отац му се звао Јока (Јован), а мати Перка (Пелагија).

Пошто је изучио српску школу, преда га отац неком тамошњем имућном газди у службу, да му чува свиње. Сиромах отац радовао се од свег срца, што не мора издржавати сина о своме хлебу, а да га и даље школује, није смео ни помишљати. Узалуд му је учитељ толико пута казивао, како би од Глише могао „славан човек“ постати! — — —

*
*   *

Тако је ето Глиша постао чобанче, и сад је тужан, врло тужан...

На ливади је тако лепо! Никла ситна трава, никло шарно цвеће. Још с рана пролећа долећу тице певачице, долећу ласте, те певају умилне песме премалећу. Људи весело иду у поље на рад, деца се лопгају, само Глиша, пун туге, јада јаде.... Немарно је пребацио

на раме своју нову кабаницу, на којој су жуте и црвене руже тако лепо извезене, па извија из малих двојница тужне звуке, као да би оплакивао судбину своју. Ој, сиротињо, како ли си тешка!

Не боли га што од ране зоре па до мркла мрака за туђим плугом тера волове, нити му је криво са тешкога рада. Он је дечко добра срца, не завиди баш никоме на беломе свету, а послу се свикао још од мале малоће своје. Други јади море њега млада.

Дете је још, па вам не би ни умео право рећи где га тишти, само се добро сећа, како му је учитељ казивао толико пута, ако се добро узучи, биће „славан човек“ од њега. А он је ето — чобанче!....

Добро се учио, сви му кажу. Први је ђак био, па би још и бољи био, само да га пусте у школу, у свет. Учитељ му казивао за велике школе, за свет. „У свет!...“ писнуле би двојнице циком и на мах умукнуле.

Глиша их спусти уза се, на зелену траву, збаци са себе диван-кабаницу и леже на њу.

„У свет!....“ мислило је сиротно чобанче, па би будно сањало красне снове о великим школама, о књигама, дебљим ко што је и само свето јеванђеље, о свету и о слави својој. Смислило је и цео план. Ваља само у свет поћи, у далеки свет.....

Мало по мало, и Глиша се саживео с мислима да мора оставити своје миле родитеље, своје драго село Мол и поћи у свет. После, како му Бог да. Болело га је у души, што о томе не сме оцу и матери ништа казивати, јер зна да га родитељи никако не би

пустили од себе, али он не може даље издржати. За њега није служба, но књига и наука.

И једног дана Глише је нестало из околине Молове. Винуо се у бели свет, камо га срце вукло.

Нико није знао где је и шта је с њиме. Тужни му родитељи оплакивали су губитак свога јединца.

II

....Тешко је у страном свету. Још теже сиротану, који никог свога нема, који је самом себи остављен.

И Глиша је у страном свету, у граду Сегедину. Сегедин је опет крај реке Тисе и не баш одвећ далеко од Мола, али Глиша је још дете, за њега је то „бели свет“: далеко, да већ даље и не може бити! Сиромах дечко са села не уме да се нађе у томе новом, у том великом свету. Он се осећа врло рђаво. Пролази чаршијом, па му је тако тешко на срцу!.... Плакао је..., гладан, жедан....

Случајно га спази неки Србин, трговац, где испред његова дућана плаче.

— А што ти плачеш, синко?, питао га је добри човек са сажаљењем.

Глиша је плакао.

— Чиј си? Одакле си? Како ти је име?

— Ја сам М..... М..... Молчанин, и—и—име ми је Глиша, и гладан сам, одговарао му је Глиша кроз плач.

— А којим си послом дошао амо?, питао га трговац даље.

— Дошао сам да учим: али неће нико да ме се прими, јецао је Глиша испрекидано.

Трговац га позове унутра и пружи му једну књигу, да чита из ње. Глиша је на мах престао плакати. Очи му сенуше надом. Заборавио је на глад, заборавио на спротињу своју. Жудно се маши пружене му књиге и отпоче читати. Глас му је испрва дрктао од узбуђености, па је као и запињао, али се у скоро прибра, те је ишло као вода.

„Славни прота сегедински тешко да би умео лепше и „Вјерују“ очитати, но што га чита овај млади дечко са села из непознате му књиге!“ мислио је у себи честити трговац, пратећи и сâм очима што је Глиша читао.

Што јест, јест, лепо је умео читати!

Допао се Глиша трговцу, те га задржи код себе. Већ после неколико дана уписао га је у школу, у велику „латинску школу“, о којој је Глиша толико лепих ствари слушао од свога учитеља на селу. Тако је постао попово ђаком, постигао је свој смер, за којим је толико тежио и гинуо.

Пошто се мало сместио и ушао у ђачки ред, напише кући писмо. Писао је где је и шта је с њиме, и молио је родитеље, да му опросте, што их је својим тајним одласком бацио у тугу и бригу. Родитељи су му радо опростили, па су му доцније, приликом, долазили и да га обиђу, да виде како му иде.

Добро му је ишло. Добротвор га је пазио као рођена сина. У брзо га завелели и наставници његови,

јер Глиша је био добар, као добар дан, и учио се што може бити боље. Напредовао је у науци као ретко који. Дани су му пролазили мило и задовољно.

Друге године важио је већ међу друговима својим као најбољи ђак, и они су га често молили, да им по нешто покаже, да им помогне у изради ове или оне задаће и томе слично. Глиша им није отказао никад своје помоћи, те га је цео разред пазио и волео. Неки од слабијих ђака молили су га шта више, да их и стално поучава, дневно по један или два часа. Родитељи њихови плаћаће му за труд, или ће га држати на храни. Та му понуда добро дође. Изодавна му је већ тешко падало, што своме добротвору не може да буде ни од какве користи у радњи, јер је дуго требало учити, и питао се често, чиме да му се одужи за сва добра, која је у њега богато уживао. Да ли да одгоди своју захвалност, док сврши науке? До тога је још дуго чекати, а он је опазио, да се честитом трговцу не пресипље ни с које стране, те да би могао једног ђака неосетно издржавати. Одлучи се, дакле, да стане на своју снагу, да живи о рођеној муци и труду.

Ту је намеру саопштио и своме добротвору, па и ако га је честити трговац срдачно заустављао, да и даље остане код њега, Глиша се није поколебао. Трговац му је говорио, да му не пада тешко „добра“ ђака издржавати, да се нада да ће и трговина поћи на боље, али је Глиша потпуно појмио своју дужност. Захвалио му се лепо на очинском старању и доброти, коју је дотле уживао у њега, и прими се понуђених

му кондиција. Од тада се издржавао својом зарадом, учећи другу децу. То није био лак посао, али чврстом вољом све се може постићи и свака тешкоћа савладати.

У Сегедину је свршио осам школа, па оде у Будимпешту. Ту га као добра ђака препоруче богатој Рускињи, кнегињи Александри Павловној, и она ум изради, те добије од аустријског цара, Јосифа II стипендију, помоћ, коју је цар давао сиромашним а добрим ђацима. Глиша је учио и овде својски, да му је тешко било наћи равна, али стипендију своју није уживао за дуго. Цар умре, а његовом смрћу преста и његова заклада.

III

Глиша је остао из нова без икоје помоћи, али сад га таква неприлика није могла пореметити у предузетом циљу, да себе изобрази и своме народу од користи буде. По савету једног свог професора, који га је врло пазио, пређе из Будима у Беч, и продужи овде почете науке. Учио је философију, више науке, које су потребне онима, који желе да буду временом професори.

И ако је мучно живео, учећи друге, никад није малаксао; шта више, пошто је већ свршио философију, упише се да слуша и права, науке, које су потребне адвокатима. Осим обавезних предмета, учио је још врло марљиво француски и руски језик и светску књижевност. Читао је књиге славних писаца свију народа а посебице немачкога. Што би му се у прочитаним

књигама највише допало, превео би и на српски, за себе; тако се вежбао у писању, спремао за „списатеља“ или за „књижевника“, како се данас каже.

Више од три године провео је трудно, радећи на своме усавршавању, сиротујући и злопатећи се.

У то дочује некако за њега руски посланик у Бечу, кнез Галицин, те га призове к себи, да се разговори с њиме.

Глиша му се првом згодом пријави и буде лепо дочекан. У разговору му кнез приповеди, како је слушао о њему лепих ствари, па како он баш потребује једног ваљаног младића, радо би га узео себи за тајника. Колико се Глиша зарадовао тој понуди у души у први мах, ипак се устезао да је прими. Плашио се да му неће остати довољно времена за учење, ако ступи у службу. Боље му је, да овда онда и натеже, него да напусти школу и науку. Кнезу није дао одлучна одговора и опрости се с њиме.

Али, преко својих пријатеља, у скоро дозна, да га честити кнез с тога баш и призивље к себи, што му треба образован, научен младић, па је рад у ту сврху да му да прилике, да доврши своје науке. На то се поново пријави кнезу и прими се понуђеног му звања. Сва му је дужност била, да напише по које писмо и да га отправи куда треба.

Сад је живео безбрижно и одао се свом душом на науке. Две године провео је још марљиво учећи, па положи и последње испите. Био је готов са својим наукама. О рођеној снази и заради ето је чобанче по-

стало врло научен човек! Доцније је и пред самим руским царем осветлао образ себи и своме роду. Руски цар Александар I даровао му је, као професору, о једном испиту школском, у знак особите наклоности и признања, свој сопствени прстен!

Кнез га је питао, шта намерава почињати:

— Ако ћеш у Русију да пођеш, — говорио му је, — па тамо да огледаш срећу своју, ја ћу ти бити на руци, и ти ћеш стећи у брзо службе и признања. Желиш ли, пак, остати у своме завичају, бићу ти опет пријатељ и гледаћу да нађеш себи место, којим ћеш моћи потпуно бити задовољан.

— Лепо је бити признат и чувен у страном свету, али је још лепше служити својој земљи и своме роду! — одговорио му је Глиша, захваљујући се топло на толикој доброти кнежевој. — А после... додао је стидљиво и устежући се, — ако ја одем у далеку Русију, Бог зна, хоћу ли моћи још икад видети моју милу нану, славно село Мо̂ле и драге Молчане!.. Најпосле, бојим се да оданде нећу моћи баш ништа привредити за свој род, за мило Српство, које је тако оскудно у ученим људима, па боље ми је у својој земљи и сиротовати, него у туђој благовати.

Честита кнеза дирнула је толика оданост Глишина према своме завичају, те му обећа у тврдо да ће се састарати за њега. Али своје обећање, на жалост, није могао испунити. На скоро по томе разговору падне у тешку болест и након дужег боловања умре.

По смрти кнежевој искупе сродници све његове адиђаре, злато, сребро и друге скупоцености и предаду

их Глиши, да носи у Русију породици кнежевој као аманет покојников. Глиша се прими тога посла, добије путни лист и новаца, колико му је за пут требало, па крене у Русију.

После дугог и дугог путовања стигне здраво у Русију, преда ствари коме је требало, и науми да се врати што пре натраг, у свој завичај. Руси су у то доба веома потребовали учене људе, па и Глишу сташе силом заустављати, да код њих остане. Обећавали су му најлепша професорска места и велику плату. Глиша им се срдачно захвали на братској понуди и љубави, али и стално изјави, да никако не жели оставити своју земљу и свој род. Толикој љубави према домовини сви су се дивили и јако је ценили. Неколико месеци провео је Глиша у њиховој средини весело и задовољно, па најпосле, обдарен богатим даровима, врати се натраг и стани се у Бечу.

У Бечу је почео писати. Читав низ красних књига имамо од њега, а још више је пропало, или се потежу негде у рукописима. Те су књиге писане језиком, којим су Срби за његова времена обично писали, језиком *„словено-српским“*. Он се знатно разликује од данашњега, чистога српскога; с тога се књиге његова доба данас тешко и разумеју, те се дакле нерадо и читају. Али, нађе ли се, временом, вредан Србин, па им поклони више пажње и преради у духу данашњег правописа и језика, омилеће нам Глишине књиге свима. А из њих ћемо лепо видети, колико су наши стари Српство љубили, колико су вредни и колико научени били! . . .

При „словено-српској“ штампарији у Бечу добио је Глиша службу, и живео је за то време доста добро и задовољно. После се штампарија прода, а он је имао гледати на коју ће страну.

Српских гимназија, реалака, учитељске школе, велике школе и т. д. није било тада у нас. Ко је хтео од своје науке да живи, морао је или учити децу туђих народа или, што је још понајбоље било, поћи у Русију, па бар сродном народу бити од користи.

Једно од двога имао је и Глиша да бира.Ком ли ће се приволети царству?

IV

Неко време провео је још у својој домовини, учећи децу мађарских великаша, али најпосле ипак увиде да му од такова живота нема користи и напретка, ни њему лично, ни српском роду; стеже срце и оде у Русију, год. 1796. Својим пријатељима правдао се доцније за овај корак, којим оставља своје „драго отачаство, драгоцене пријатеље, сву утеху расплаканог срца свога,“ жалећи се љуто на невољу, у којој бејаше. „Жељезна нужда и страшна сиротиња узеше ме из предела дражајше очизне; оне преодолеше моје срце, које се дуго с њима борило и покорише ме сили разума, који је над њима победио!“

И ако су Глиши у прво време обећавали у Русији најлепша места, кад је већ једном тамо био отишао, није му баш запала кашика у мед. Морао се добро

подухватити, ако је хтео да доспе до чега вишега. Од год. 1796. па до Јуна 1800. живео је у Москви, када се врати у завичај, да походи своју матер, а почетком Новембра исте године јавља се из Петрограда. Ту је живео испрва врло оскудно и брижно, учећи децу племићских породица. У писму од 30. Дец. 1800. јада се једном своме пријатељу на судбину, „која га неће никад престати гонити с једног краја света на други“. Тек пошто се својим радом и понашањем толико истакао, да га је околина упознала као учена човека, почео је све више напредовати. Лепо вели наша пословица: „добар глас далеко иде“. Глас Глишине учености и доброте допао је најпосле и руском цару. Његовом вољом и вољом руских министара постављен је Глиша за професора историје на петроградској великој школи, на тако званом „Педагогијском Институту,“ почетком 1803./4. школске године. Након још две године, 31. Авг. 1806., унапређен је на истом, али преустројеном заводу, на новоуређеном правословном вишем училишту, толико, да је могао са својим положајем потпуно бити задовољан. Поверила су му најлепшу и главну науку, која се учила у тој школи, „енциклопедију права.“ А године 1811. постане професором на универзитету у Харкову.

Било је у другој половини Јуна, 1803. Пола села Мола дигло се на ноге — у сватове. Удаје се Нашика Трлајићева, Глишина сестра од стрица. Сватови су на селу вазда као нека општа светковина, на коју се искупи све што је младо и весело, па уз њих и стари, колико да уживају у раздраганој младежи. Два

фифера — сватовски чауши — закићени марамама, цвећем и свиленим тракама, с чутуром о рамени, полазе из куће у кућу, купе свате. Свугде још испоручују и поздрав — од госта из Русије, „брата Глише“, који је дошао мајци у походу, а сестри у сватове.

Целом селу је мио и добро дошао, својој нани највише. Она и не скида очију са њега, колико јој је дичан и поносит у — сватовском колу. Лепа, нешто женска лика, смеђ, дугих образа, вита стаса; сад свира у гајде Пеце свирца, сад води коло и ниже враголасте поскочице. Милина га гледати и слушати!

За све време, док се бавио као гост у своме милом селу, ишао је готово сваки дан са својом матером, да походи кога сродника, пријатеља, кума, или друга из детињства. Право чедо нашега народа! Какво је племенито срце имао, пуно љубави и човечности, нека нам каже и ова цртица из тих дана му.

„Једаред се враћао са неке походе, са својом матером. Јаша Циганин, који је био зрикав, сретне га и, као његов сусед и вршњак, обрадује му се, рашири руке и викне, мило изненађен:

— А, гле „брат Глише“!

— А, гле брата Јаше!, отпоздрави га Глиша, загрли се с њим и изљуби, проливајући сузе од милине.

Мати га је по томе на само корила, што се с Циганима љуби, а он јој се одгогара:

— Немој, слатка мати! Та и он је, као год и ја, божје створење; па зар не видиш и како ме је усрдно и с раширеним рукама дочекао!“

После две недеље дана вратио се натраг у Русију, у Петроград. Одатле је чешће писао кући својој и свакад се брижно распитивао за здравље своје матере, коју је поштовао и љубио, као што деца само могу и треба да љубе и поштују своје родитеље. Отац му је дотле, на жалост, већ давно умро.

Да му прочитате ово писмо, које је писао из Петрограда молском пароху, пошто је већ постао професором. У њему је доста лепих ствари, које ће вас веселити, особито његова оданост према свему што је српско.

„С. Петерзбург, 25. Марта 1805.

Пречасни господине пресвитеру,

драгоцени пријатељу мој!

„Давно, веома давно је већ, како не добијам од вас никаква извешћа о здрављу вашем и о здрављу моје драге матере; па и ја вашој пречасности нисам писао ништа већ врло давно, а то с тога, што силни послови моје одвећ тегетне дужности гутају савршено све ми време, тако, да често по целе ноћи седим за њима.

„Извините ме, дакле, и ви и моја мила мати, што вам толи ретко пишем.

„У осталом, слава Богу, здрав сам и задовољан са својим положајем тако, да би моја срећа по умерености мојих жеља била савршена, кад бих се могао овде за увек утврдити и остати. Али моје ме срце

једнако још зове кући, камо ћу се и вратити, чим будем свршио течај мојега звања.

„Нестрпљење, да дознам што о здрављу свију вас, гони ме, да вам пишем, те вас лепо молим, отпишите и ви мени, без оклевања и јавите ми о стању вашем и моје матере, као и мојих сестрица, зетова и пријатеља, са свима нашим суседима и сродницима.“

У истоме писму тражи Глиша, да му се пошљу: „темељне свирале“ (гајде) и „двоје гаће од ћенара или ћерћелије с вирошем“. Па пише даље:

„Ви ћете се удивити на ову наруџбину и питати: на што професору бачванске свирале?

„Мени су нужне свирале прво зато, да не заборавим да сам *Бачванин*, т. ј. *праве, чисто српске лозе, као и моји прадедови*. А друго, *има нас овде неколико Србаља, који туже са мном заједно за гласом наших свирала, песама, сватовца и кумовске пратње*. Дакле, ако нам испуните молбу, учинићете себи велику задужбину, и ми ћемо испити коју чашу рујна руска вина у ваше здравље!

„У прочем, поздравите ми све моје пријатеље, куме и прије, а отпишите што је можно скорије вашему

покорном

Трлајићу.“

Кад су Срби отели Београд од Турака о првозваном Андрији у год. 1806., кличе Трлајић родољубивим жаром:

Мушицком.

— — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — —

Ој! љубав, храброст, презирање смрти,
Никад нису још дали умрети
Таком роду, који себе знаде,
Који храброст у срцу имаде:
Свуд су људи, нема чудотворца,
Свак се боји глоговога коца! —

Ој, дакле, браћо, да сложимо руке,
Да из земље протерамо Турке,
Да грунемо својом српском снагом,
Овладамо првим жизни благом,
Благом храбрих, драгом свим', *слободом*
И са *срећом*, слатким њеним плодом!

Ој! осветлимо своје српско лице!
Истребимо све наше убице,
Ускипимо сви јуначким гњевом,
Ударимо и десном и левом,
Да скочимо на сабље и шајке,
Да смо *своји*, — радосне нам мајке!

Ој! певај, брате, и често попевај,
Перјанице јунаком задевај!
Певај, роде, и амо отпиши,
Српском сину, Бачванину Глиши!
Теби ништа у томе не смета, —
Ој! побе́ди, *српска руко* света!

С. Петерзбург, 1806. год.

А овако нас поучава љубави према својој народности и уједињењу: „*Сви Срби треба да састављају један род и грозд.* Сви, душама, једним и истим чувством. Чуством *узајамнога поштовања и поверења, чуством сагласности и теснога уједињења, чуством пријатељства,* — о! најслађим чуством љубави према *сведрагом имену српскоме,* чуством заборављања самога себе и расуђивања о *општем благу свога љубљеног рода.* Ово, једино усрећавајуће чуство, *прва је и најсветија дужност свакога сина српскога,* дужност, коју нам налаже мудрост и милост, дужност, *коју нам прописују опити минулих векова и политика, дужност,* понављам, која нас, — ако је испуњавамо, — *једино може* учинити поштованима пред туђим очима и *утврдити нашу срећу* међу срећним народима на земљи.“ (У једном писму своме пријатељу у Карловцима, Петроград 25. Апр. 1805.) — Тако нека гласи први члан нашег народног „Вѣрую“!

Још му је врло лепо и писмо, које је послао матери својој из Петрограда, кад је држао говор пред руским царем, приликом свечаног отварања преустројене велике школе. Писмо гласи:

„**С. Петерзбург, 2. Септ. 1806.**

„*Сведрага мати моја!*

„Са срцем пуним најслађе радости и усхићења машам се пера, да саопштим вашему матерњем срцу велику срећу, која ме јуче нађе без мојег очекивања. У новоуређеном православном вишем училишту, при

комисији за састављање закона, одликован сам био чашћу, да ми се повери предавање науке, која се зове „енциклопедија права свију древних и садањих народа“. За свечано отварање овог високог училишта наложено ми је било, да држим својим ученицима прво, приступно предавање из моје науке у присуству господара императора (цара) и целога збора, т. ј. свега правитељствујућега сената и целе комисије за састављање закона.

Високо училиште отворено је на најсвечанији начин. Сав светли збор искупио се у два сахата, и свечаност је отпочета с освећењем водице. После освећења поздравио је један ученик Његово Величанство благодарном беседом, коју је сам саставио. По свршетку те беседе ступим ја на катедру и станем предавати ученицима прво предавање, које вам овде прикључујем. Господар је благоволео стајати поред саме катедре и слушао је све што сам говорио с највећом пажњом, а кад сам свршио, благоволео ме је господарословити:

— Ви сте *Србин*?

— Србин, Ваше императорско Величанство; одговорим ја.

— Јесте ли одавна овде?, запита господар.

— Већ шест година, одговорио сам му.

После се монарх разговараше с начелницима и још неким професорима, па се опет окрену мени и продужи:

— Је ли вам *српски* језик много помогао у језику руском?

— Веома много, одговорим.

— Је ли велика разлика међу *српским* и руским језиком?

— Није врло велика.

После тога милостивог разговора са мном господар ступи у другу дворану. Ту је био смештен по столовима рад комисије за састављање закона. Монарх га удостоји своје пажње, и по том приђе, у пратњи свега збора ка трпези, где по закону руског гостопримства окуси хлеба и соли, па се најзад удали, оставивши сав збор у усхићењу и најпријатнијем расположењу.

По одласку Његовог Величанства седосмо за сто, и ту смо обедовали. Ја бејах у дубоком размишљању, кад од један пут загрмеше обе дворане једним гласом: *„да здравствујет оратор! да здравствујет Трлајич!“* —

С душом опојеном слашћу благодарности вратих се дома, помишљајући на живу радост, којом ће ова свечаност веселити ваше матерње срце, кад ми ово писмо прочитате и видите да сам ја био у тој дивној светковини дјејствујуће лице. Ова моја срећа зарадова ме *нарочито с тога, што је император изустио три пут српско име. Ја сам свагда љубио славно име Србин, више него и живот свој, и старао сам се вазда да му, колико од мене зависи, чиним част*; но сада је оно, изустћено устима великога господара, још више свето мојему срцу. Сведрага мати моја, радујте се са мном!

Благословите рад мој и примите уверење синовље љубави и благодарности вашега, свагда најпослушнијега сина,

Глише.“

Само руска зима није била за њега. Беше слабог телесног састава, па једном назебе и разболи се. Дуго је боловао тешком бољом, која се зове „сушица“. Све је желео да доспе још кући, да види свој мили завичај и своју Бачку, али му не би суђено. Кренуо се на пут, и на путу умре, у граду Харкову, год. 1811.

Глиша је умр'о, али му спомен живи, и нека би живео, док траје Срба̂ и српске књиге.

Ђ. М. Ђугарски

СОЛУНСКИ МИР

Од дана проглашења Душана краљем српских земаља (у Сверчину 8. септ. 1331. год.) до „солунског мира“ протекле су три године. Све три године провео је Душан у рату с Андроником млађим. Узрок је ратовања био онај савез млађег Андроника с Михаилом, некадашњим српским васалом видинским, ког је Милутин попео на блгарски[1] престо, а ког је Андроник придобио на своју страну противу Србије, с намером, да Србију *завојују* и *поделе*. Велбуждска битка не само да је Србију обезбедила од те опасности, него још Дечански пошље Неду са синовима у Блгарију, давши јој спомоћну војску под командом Александра, сина Враткова — праправнука Немањина по Вукану. Андроник је остао некажњен. Дечански опет због сродства више се зближи и опријатељи с Палеологом. Утицај грчки загрози не само Србији, него и налед-

[1] Речи: *блгарски*, *Блгарин*, *Блгарија*, *блгарити* итд., које долазе и овде и у чланку «Сима Игуманов», морале су остати у оваком облику (место: *бугарски*, *Бугарин* итд.) по неодољивом захтеву господина писца, с чијим се мишљењем није сложила већина књижевног одбора. — Ово исто вреди и за чланак г. М. Веселиновића (186.—205.). **Уредн.**

нику престола, „младоме краљу“ Душану, услед чега је Дечански збачен с престола, а „млади краљ“ (одмах по венчању на краљевство) поведе српску војску противу Андроника млађег, да „вазда мьсть“ и да зломислена цара протна „из царства његове земље грчке“, па нагрне као бујица низ р.р. Вардар и Струму. Истина, краљ Душан не изведе намеру, јер на његову краљевину нападне са запада краљ угарски Роберт, али по солунском миру Србији су била гарантована[1]) сва пређашња освојења, она постане средиште политичке радње на истоку Јевропе и на трачком полуострову, а Блгарија постане њена васална држава. Напред треба знати, да је у састав српске краљевине спадало површје реке Струме од времена краља првовенчанога, а Софија, Пијанац, Маркова капија, Самоков и Пазарџик (место рођења и баштине Хреље Крилатице) од времена краља Милутина. Душан се кренуо с цветом српске војске противу државе византијске. У првоме походу он је завојевао све земље средњег и доњег тока реке Струме до града Амфиполиса, који Срби зваху „град *Моруниц*“. У своме походу Душан најпре заузме неприступни замак Струмицу, на уточици Струминој, реци Струмици. Тај замак лебди на узвишеној ридини као у облацима, те се из њега виде људи доле у вароши малени каоројеви. Из тога је града Душан ратовао противу Ви-

[1]) Данило (226): „И сіа вьса пріеть (краљ) вь три лѣта краліевьства своіего“ (1331. 1332. и 1333. по данашњем рачунању година).

зантије и кад је у њему мирно боравио. На левој обали реке Струме освоји град Жељезнац (Демир-Хисар), па даље освоји све земље и градове до Моруница града на обалама Белога Мора (архипелага). Србији припадне копно до мора, због чега византијски цар није могао доћи у Солун сухим, него морем. Краљ Душан остави војску у околинама Солуна, а сам се врати у своју престоницу Скопље. Цар Андроник Палеолог није му смео изаћи на мегдан.

Док се Душан бавио у Скопљу, набављао оружје из Венеције и мотрио на догађаје у Блгарији, где су два прва властелина заметнули грађански рат: протовестијар Раксин и логотет Филип дигли буну против царице Неде и њених синова Јована и Шишмана; Душан је гледао да се у Блгарији сврши унутрашњи рат на корист словенске заједнице, а цар Андроник уочи да се олако може накнадити за изгубљене земље. С тога крене војску у Блгарију и освоји Диампол, Розокастрон, Ктенију, Ајтос, Анхиал и Месемврију. У том се Душан венча с прекрасном Јеленом, сестром Александровом, Ђурином и Комненовом, ћерком Братковом, па помогне своме шураку Александру, те седне на престо блгарски као српски васал, а прогна Неду и њене синове, па с 8000 војника и 2000 најамника продре до Адријанопоља и поврати од Византије прибалканске градове. У Цариграду завлада највећи страх: помрачи се сунце и догоди се страшан земљетрес. Од јужне стране подува таква олујина, да морски таласи поруше бедеме старе Византије. С цркава су падали крстови, а пред црквом „четрес мученика“

падне статуа. После ових несрећа, 12. Фебруара, премине у манастиру калуђер Антоније, т. ј. старији император Андроник. Живео је у највећој оскудици. Стомак изнуреног старца није могао сварити вечеру, јер није имао ни толико новаца, да купи и попије чашу вина, што је обично радио. „Кад сам отишао старцу", вели Григора, „да га обиђем, затекнем код њега кћер му, српску краљицу Симониду. Старац је преминуо, седећи на столици - кревету. Код њега нађу једну књигу, у којој су двосмисленим знацима била исписана имена свију будућих византијских императора, а животињским сликама били означени њини карактери. За означење карактера покојникова била је измалана лисица, и до ње кревет - столица у онаквом обличју, како је старији Андроник на њему издануо. Око кревета била су насликана два гологлава црна детета, што је значило, да ће цар као калуђер живети без круне, две године. Унук сарани и ожали деду, просветкује крштење свога сина Јована (јунија), па се крене с војском (јулија), да из нова поврати градове. Он упадне у Блгарију. Огњем и мачем опустоши земље. Александар му понуди мир, али охоли цар одговори: „Градови, које су Ромејци зидали, морају им и припадати." Александар разбије Византинце и опколи цара у Розокастрону. Сад Андроник замоли за мир и понуди натраг градове. Александар пристане, и цара испрати с речма: „Царе! у години има четири времена!" Озлојеђен претрпљеним поразом и неуспехом, Андроник, вратив се у Цариград, прими тужбу Цамблаконову противу славног вој-

воде Сиргијана, усиновљеника своје мајке Ксеније, о уврећи величанства, да бар на њему искали гњев својих недаћа. Славни војвода дозна, да се тражи његова глава, а помајка му саопшти да ће зло проћи, због чега он умакне из Цариграда на острово Евбеју, а отуда пребегне краљу Душану, који га предусретне са раширеним рукама, јер се надао, да ће с њиме заокружити границе своје краљевине на обалама архипелага.“ Тако вели о Душану и Сиргијану један савременик, а други опет, казујући како га је Душан предусрео с највећим благовољењем, додаје: да је Сиргијан постао најближи Душанов сурадник, искрен друг, веран саветник, најпоузданији повереник домаћих послова, најделателнији извршилац краљеве воље, краће речи, што је Темистоклес био за Артаксеркса, то је Сиргијан постао Душану. Као славног војводу Душан га је одавно знао, а сада је у њему стекао најлепшу киту цвећа. Краљ је веровао обећањима Сиргијановим, т. ј. да ће придобити Србији византијске покрајине у Маћедонији, а њему опет краљ обећао помоћ, да захвати врховну власт над Ромејцима, у чему га је хтео најусрдније помагати. Краће речи, Душан и Сиргијан закључише уговор: да Сиргијан помогне краљу *освојити неосвојену Маћедонију*, а Душан да помогне Сиргијану *да се зацари у Византији*.

Ово је било при крају 1333. г.. Душан добије из Венеције поручено оружје, и у почетку 1232. г. крене војску, а Сиргијан разашље потајна писма по читавој византијској империји, по приморју и унутрашњим областима до саме Византије. У својим посланицама он је

разлагао зло стање царевине, именовао узроковаче свију тих несрећа, обећавао свима онима, који пређу на његову страну, баштине, новчане награде и сјајне почасти, а народу олакшице од финансијских намета и терета. Његови позиви нађу одзива у грудима његових пријатеља и у народу. Он почне добијати најсрдачније одзиве, поздраве, новчане прилоге, а сви су од њега у један глас захтевали, да се што пре крене и дође њима у походе. Андроник је знао његов ум и енергију, знао је за његову популарност и грозно се плашио како лично за себе, тако и за царевину, сматрајући, да је страшнији напад Сиргијанов, него ли да су нагрнули на царевину „Татари и сви народи". Противу иновераца и иноплеменика он би наоружао једноплемене иједноверне градове, јер они ненавиде туђинце, али рат с једноверцима и једноплеменицима сатре у корен цареву наду и покоси му бадрост душевну. Из свога дворца на Златноме Рогу цар је, тако рећи, привиђао огњени пожар, како се диже и пламти противу њега са свију страна и с мора и са суха. С тога он најпре заштити дворац и капије новим кулама и грудобранима; припреми у Византији огромну количину хране, како би војска могла издржати што дужу опсаду, припреми свега што је потребно за израну дворца, јер је држао да ће дим непријатељскога огња пронићи и у царске палате. Ето зашто каже наш сувремени историк Данило: „И сь царь (Андроникъ) слышавь іако вьса земліа дрьжавы грьчьскыіе и гради вьси и сильни земліе тоіе прѣдають се вь роуцѣ краліа Душана, и самь видѣ се вь велицѣи скрьби и печали

и прибѣгь вь градь Солоунь". Григора вели: цар, хотећи поћи у Македонију, да заплаши градове, који смишљаху издајство, постави патријархом Јована, препоручи му у храму св. Софије супругу-царицу и децу на случај какве несреће. Онда без војске оде у Македонију. Није никоме веровао; свакога је сумњичио.

Док је Андроник утврђивао Цариград и свој дворац, краљ Душан освоји и заузе *Костур*, *Хлерин*, *Водену*, *Чемрен* и друге многобројне мање градиће, као што су: Острово, Пела, Постол и т. д. Најпосле нападе на Солун и заузе сва његова предграђа. Убојном снагом цар се није могао мерити с Душаном. Очекивао се пад Солуна. Цар се нађе у љутој невољи, а невоља је досетљива. Лукавство често савлађује највеће препоне. Зопир је освојио неприступни Вавилон. Цар се реши, да се спасе од опасне личности начином, који се чешће употребљавао у Византији. Он позва члана државног савета, Сфранцу Палеолога; обећа му највеће почасти и небројено благо, ако се претвори у бегунца и у српском логору убије Сиргијана. С том намером постави га управитељем Дивне, Соска, Старидола и других, Костуру облишњих градова.

На неколико дана после одласка Сфранце Палеолога, пронесе се глас по Солуну и његовој околини, да је Сфранца учинио издајство, да је распродао сву своју марву и с пуним рукама злата пребегао српском краљу. На то изађе царска заповест, да се попише све Сфранцино имање, а његову жену и децу срамно проведоше по солунским улицама и бацише у затвор. Због свега овога предусрете Сиргијан Сфранцу нај-

срдачније и препоручи га краљу. Напразно му пријатељи из Солуна и Верије писаше и јављаше да не верује Сфранци, јер му они — писаху: није Сфранца пребегао с добром намером, него је дошао, да те убије. Њиним писмима Сиргијан не поклони вере. На сваки пак случај узе од пребеглице најстрашнију заклетву, за време службе божје пред св. трпезом, да ће му бити веран, па после тога с њиме се дружио без икаквог подозрења и обазривости као с најбољим другаром. Душану се покорише све области и градови с тога, што су се плашили за своја жита, јер је било летње време, кад се жита жању. Њему оста неосвојен још само једино град Солун. С тога су биле предузете све мере и начини, да се и тај град освоји. Сфранца уочи да је опасност близу, па да би саопштио цару план нападачев, измисли демонски план: он јави Сиргијану, како стоји у договору са два човека, којима је слободан улазак у цареву спаваћу собу, и који ће га првом згодном приликом убити. С тога му је потребно да их опомене на извршење уговора. Сиргијан му поверова и одобри намеру. Сфранца преко верног човека јави цару ово: „Нисам могао извршити намеру без личне опасности, јер Сиргијана опкољава велика свита људи и дању и ноћу. Он нигда није сâм. Због тога нека се постави неколико надзорника, који би, како опазе да се Сиргијан креће с војском, мене предусрели, кад побегнем из српског логора у град, да не би погинуо пре, него ли ме познаду, а још ништа свршио нисам. Срамота је вратити се празних руку после толиког чекања, али је срамније не само ништа не дочекати.

него још изгубити главу. Ова достава Сфранцина показује, да се он није никаквом успеху надао, а опис стања ствари у граду солунском тврди, да су сваки час очекивали да ће град пасти и Душану се предати. Солуњани су с нестрпљењем очекивали да се појави Сиргијан, и били су решили да му отворе градске капије и, без најмање препоне, да се предаду и пусте непријатеља унутра у град. Цар није имао мира. Мориле га безбројне бриге. Он је послао на бедеме 300 људи по препоруци Сфранциној. Сваке минуте очекивао се напад, јуриш и предаја града. По наредби царевој у пристаништу је била готова и спремна трира (војна царска лађа), у коју ће цар — ако се Сфранца врати празних руку, — сести, и што може брже отпловити у Византију, а град ће се предати. Одељење српске војске, над којим је командовао Сиргијан, било је улогорено на шесет стадија од акропоља солунског. Све је било спремно, да се сутрадан изврши јуриш на град. И кад је Сиргијан спремао и удешавао јуриш, Сфранца је мислио како ће побећи. Он смисли план, приступи Сиргијану и саопшти му, да ће поћи и промотрити део градског бедема, да види, да ли на њему има наоружаних људи, који би град бранили. — „Добро“ одговори Сиргијан: „иди, за тобом ћу и сам поћи.“ Сфранца оде с двојицом верних слугу. Кад су одмакли 12 стадија, они се зауставе, и на своје велико изненађење, угледаше Сиргијана, где им се сам самцит приближава. Они га сачекаше, опколише и мачевима смртно ранише кад потока Галика. Убилци у град утекоше, а Сиргијана по наредби Душановој у стан

донеше, где од рана премину. Овај губитак јако ожалости краља. Он свога савезника и пријатеља свесрдно ожали и најсјајније сахрани. Са запада краљевине дођоше Душану гласи, да се спрема угарски краљ, да нападне на краљевину српску у Подунављу, а цар Андроник опет с друге стране посла Душану посланике, молећи за мир. Посланици су у име цара краљу рекли: „Видим, превисоки краљу, да ти Бог помаже, али те молим, заборави, што сам згрешио твоме оцу и теби и прими ме у срдачну љубав и „въ волю твою, іако и послоушльиваго ти.“ Видиш, да што сам имао моје државе, у твојој је руци, и колико хоћеш врати ми, а мене прими као љубазнога брата и друга твога краљевства. Од данас ће у љубави бити државе — српска и византијска. Ја молим, да се састанемо.“ Кад је Душан саслушао посланике, он посла своје посланике Андронику с предлозима, а сâм сазва на збор своје војводе и властелу, да се договоре и разговоре шта и како боље да поступе у овим приликама. Колико су пута доходили и отходили посланици из Солуна Душану и од Душана у Солун, док није Андроник усвојио све краљеве захтеве и мир био потписан! На услове тога мира узајамно положе заклетве, да га ни једна страна неће погазити. Том приликом један другоме зададоше тврду веру и одредише место састанка код потока Галика, на месту Сиргијанова убиства. И тако се оба владара састаше под бедемима града Солуна, 1333. год., у петак, Августа 26. Ту се братски пољубе. И тога дана била је велика радост и весеље у краљевом стану и у читавој византијској држави.

што је потписан мир на састанку оба владаоца, а многи су велмужи, с обе стране, зборили: „сь дьнь, ієго же сътвори Господь вь любовь сима царема, възрадоуіємь се и възвеселимь се и мы вь нь.“ Ту су краљ и цар на само дуго седели и много говорили о томе, да се не поколеба оно, што су утврдили. Том приликом цар обдари краља сваким царским даровима и укаже му сваку љубав. Некада су били непријатељи, а сада посташе љубазна браћа и другови. И краљ обдари цара многим скупоценим даровима.

„Тога је дана било велико весеље. Тешили се телесно и душевно како владаоци, тако и они, који су били с њима.

Цар Андроник у весељу рече Душану: све оне земље и градове државе моје, које су заузели твога краљевства благочастиви твој прародитељ (Милутин) и благочастиви ти родитељ (Дечански), па и ове, које је узело твоје краљевство, све те земље и градове и ја дајем: вьса та вь великолѣпьноу и дивьноу ти чьсть благочастивомоу ти краліевству и іелико вьсхоштеши даси ми оть роукы твоіе.“

Григора ништа не говори о условима мира, јер је краљ задржао освојене градове, а Кантакузен пише, да је Душан повратио Андронику градове. Најтачније о томе говори наш Данило. Он каже: Господин краљ дарова цару неку чест земље и градова. Остале византијске земље и градове, које је господин краљ заузео, придружио је земљи отацбине своје и неке многе земље области византијске царевине и градове, којих су ова имена: Охрид, Прилеп, у коме подигне дворац кра-

љевски себи за пребивање; град Костур, град Хлерин (дан. Флорина); град Воден и град Чьмрѣнь. У првом походу Душан је придружио Србији град Струмицу, град Железнац и све земље до Христопоља (Моруниа). Прилеп је придружио Србији још краљ Милутин; Охрид је освајао Дечански. Душан је могао уступити Андронику само околину Солуна с малим кастелима.

Важност је солунскога мира за краљевину српску у томе, што је Византија правно признала и потврдила Србији ова освојења, учињена прародитељем, родитељем и самим краљем Душаном. Бело море (Архипелаг) постане српска граница. Србији је била придружена сва Маћедонија између доње Струме и Вардара с Воденом и костурском облашћу. О овим областима, које су припале Србији по солунском миру, није више никада било спора између Византије и Србије. То су биле чисто српске области, које носе назив код многих средњевековних писаца: „Доња Србија“ још од Порфирогенитове Србије (солунске теме), која је имала своје наследне кнежеве чак у XI веку.

7. Септембра 1886.
Београд

П. Срећковић

СКАДАР

На југоисточном крају скадарског језера или Блата, као што га мештани зову, које је веће од охридског, а између Бојане, која из језера истиче, Дримца, отоке Дримове, и Кира, који утиче у Дримац, шири се варош Скадар. У Скадар се рачунају и два предграђа, једно на десној страни Бојане, а друго на левој обали Дримца, а оба су с вароши везана мостовима. Изнад вароши, на крајњем врху планинске косе, коју пресеца река Кир, и која са северне стране затвара дримску равницу, сазидан је скадарски град *Росаф*, који се тако звао још у дванаестом веку, и који је висок над језером 117 метара.

С града, којем се може доћи само са северне стране, изглед је необичне лепоте. Испод ногу видиш Бојану, с предграђем на десној и *Пазаром* на левој обали њеној, за тим, од Пазара одвојено, главни део вароши са више од двадесет мунарета, а још даље пружа се, између јужне падине поменуте косе и Кира, дугачка *Табак-махала*. Кад се поглед баци у даљину, види се на северозападној страни цело језеро и преко њега црногорске планине; на североисточној

страни плаве се арбанашке планине, испред којих се шири, све до језера, равница, пресечена једном планинском косом, која допире до источног, најдужег затона скадарског језера, који се на крају зове *Хумско Блато*. Југоисточно, преко дримске равнице, губи се поглед међу разним планинским венцима, који се један за другим помаљају. С јужне стране не види се море, јер га брда заклањају.

Питомину и лепоту скадарског краја дивно је опевао српски гуслар:

„А какав је Скадар на Бојани!
Кад погледаш брду изнад града,
Све порасле смокве и маслине,
И још они грозни виногради;
Кад погледаш стрмо испод града,
Ал' порасла шеница бјелица,
А око ње зелена ливада,
Кроз њу тече зелена Бојана,
По њој плива риба свакојака“.[1])

Скадар је од памтивека имао велики значај, и с тога је три пут бивао престоница. Пре двадесет и два века ту су столовали владаоци Илираца, предака данашњих Арбанаса. Последњег њиховог владаоца, *Генција* победише Римљани 168. године пре Христа и његовом државом завладаше. Кад се римска царевина поделила на источну и западну, Скадар припаде

[1]) Скадарско језеро обилато је разном рибом, а највише су на гласу *уклеви* и *јегуље*.

првој и остаде у њеној власти и после досељења Срба, који га не могоше освојити, и ако су завладали већим делом скадарске области. Српски владалац у Зети, *Степан Војислав*, покуша, пре 850 година, да овлада Скадром, али му то не испаде за руком. Срећнији је у томе био његов син *Михаило*, који завлада до Дрима и начини Скадар престоницом, и први од српских владалаца назва се *краљем*. Скадар је остао зетска престоница преко сто година, докле га не оте грчки цар Манојло Комнен, користећи се српском неслогом и међусобним ратовима. Ну није прошло неколико година, а Стеван Немања прогна Грке из целе Зете, и од тога доба па све до 1392. године Скадар је био српски, а последњих тридесет година и престоница Балшићима. Поменуте, 1392. године заробише Турци у једном боју зетског господара *Ђурђа Страцимировића* (Страхињића Бана по нар. песмама), и он мораде уступити Скадар султану Бајазиту, својем нашеногу, само да се опрости ропства. После три године Ђурађ оте од Турака Скадар, али, увиђајући да га неће моћи одржати, уступи га, 1396. године, са још неким градовима и земљама Млечанима, који се подвезаше, да плаћају њему и његовим наследницима по хиљаду дуката годишње од прихода скадарских. На тај начин Скадар пређе у туђе руке, по што су њиме Срби владали више од три ста година.

После смрти Балше Балшића (1421.), његов ујак деспот Стеван, син кнеза Лазара, покуша да освоји од Млечана Скадар, али му то не испаде за руком: с тога начини с њима мир (1423.), којим му

Млечани признадоше господство над Горњом Зетом, Дривастом, Баром и Будвом и подвезаше се да му дају годишње хиљаду дуката од скадарских прихода.

После пола века, 15. маја 1474. године, падоше под Скадар седам санџака са 60.000 коњаника осим друге војске. 4. јуна стиже и *Солиман* паша с осталом војском и улогори се на околним брдима. Цела опсадна војска бројаше на сто хиљада. Из два топа, који су бацали зрна, тешка по 40 кила, тукоше Турци Скадар, који је бранио храбри Антоније Лоредан 33 дана (од 17. јуна до 30. јула), а из два, чија су зрна тежила по 115 кила, бише га 22 дана (од 28. јуна до 30. јула). Из ова четири топа избачено је на Скадар близу деветнаест стотина зрна. Најглавнији је јуриш извршен 18. јула ноћу, у којем је пало мртвих Турака на седам хиљада, али се Скадар јуначки одбрани. С тога се Турци оставише опсаде и повукоше се ноћу између 8. и 9. августа, после опсаде од три месеца, ка Дриму, и ту узгред срушише *Дањ*, где је царина наплаћивана и за српске и за млетачке владе.

После четири године (маја 1478.) удари на Скадар главом султан Мохамед II, освојилац Цариграда, Србије, Босне и т. д. с војском од сто хиљада. Под Скадром би саливено једанаест џин-топова, од којих је један бацао зрна од камена тешка 315, други — 345, а трећи — 375 кила. 16. јуна предаде се, глађу приморана, *Кроја*, а у половини септембра паде *Дриваст*, али се Скадар, на који је од 22. јуна до 21. јула, пало око 2.530 топовских метака, ипак одржа, и ако су Турци, у оба јуриша (22. и 27. јула), у њега

продрли били. Опсада потраја неколико месеци и сврши се миром, којим Турци добише (почетком 1479.) и Скадар. Његов јуначни бранилац *Флорије Јонима* с већим делом градске посаде отплови на лађама у Млетке, а Турци заузеше град, којим владају више од четири стотине година.

За време и прве и друге опсаде много је помагао Млечанима зетски господар *Иван Црнојевић*; с тога га Мохамед, завладавши Скадром, прогна из земље, и он се склони у Италију, одакле се, на глас да је Мохамед умр'о (3. маја 1481.), вратио у своју земљу (15. јуна 1481.) и на ново њоме завладао.

Од када Скадар и његова област престадоше бити српски, од тога доба арбанашко племе поче да напредује на штету српскога, које је, за свог господства, далеко боље стајало, о чему и данас сведоче многи српски споменици, који до нас дотрајаше. Тако, на југозападној страни језера, у Крајини, испод планине Торобоша, стоје развалине храма св. Богородице („Пречиста Крајинска"), где је био сахрањен српски кнез у Зети *св. Владимир* и жена му *Косара*. У томе храму дуго су столовали православни митрополити зетски. У св. Срђу на Бојани, два часа од Скадра, виде се развалине цркве, коју су, на темељу старије, подигли краљица Јелена и њени синови краљеви Милутин и Драгутин пре 600 година. У овој цркви били су сахрањени српски краљеви: Михаило и његов син Бодин. У селу Плавници, на источној страни језера, развалине су цркве св. Јована, која се спомиње још за време св. Саве. На скадарском острву *Врањини*

био је манастир, који је основао први православни епископ зетски *Иларион*, ученик св. Саве, где је такође била, неко време, столица зетској митрополији. На острву *Бешци* имају развалине старе српске цркве и једна мала црква св. Богородице, коју је подигла, 1404. године, Јела, жена Ђурђа Страцимировића, а кћи кнеза Лазара. Она је, по предању, подигла и цркве св. Николи у селима *Врању*, близу Хумског Блата, и *Гостиљу*, близу Плавнице. На острву Кому има црква св. Богородице, у којој су гробови *Љеша Црнојевића*, војводе деспота Стевана, и госпође Маре, без сумње жене Љешеве. И у острвима Морачнику и Старчеву виде се развалине старих српских цркава. У селу *Бериславцима*, на источној страни језера, имаћаху Балшићи своје дворове, а испод Скадра, на Дримцу, био је Немањића двор, у којем је Душан живео за живота очева, а и доцније се често бавио у њему он, његов син Урош и Ђурађ Балшић. Тај се двор још спомиње 1416. године.[1]

Слика коју доносимо, представља Скадар какав је био године 1884.[2]) Данас броји око 25.000 становника, већином Арбанаса. Пре седам година у њему је било само 125 православних кућа, мухамеданаца има 15.000, остало су католици.

Љ. К.

[1]) Већина побројаних места сада је под Црном Гором.

[2]) И остале су слике из ове године.

КО КРСНО ИМЕ СЛАВИ, ОНОМ И ПОМАЖЕ.

(СРПСКА НАРОДНА ПЕСМА)

Што протужи рано у недељу,
У недељу прије јарког сунца,
У Соколу граду бијеломе
У тамници Петра Мркоњића?
Огласује, да је соко сиви,
По истини војвода Тодоре.
Ако тужи, за невољу му је:
Сутра му је крсно име свето,
Крсно име, свети Ђеорђије,
А нема га чиме прославити,
Пак братими капиџију млада:
„Богом брате, капиџија млади!
„Отвори ми на тамници врата,
„Да ја идем Петру Мркоњићу,
„Да се молим Пери господару,
„Да ме пусти на Бога на јемца,
„Да отидем на вашу чаршију,
„На чаршију тамо међ' трговце,
„Да попросим и леба и вина,
„Да нараним сужње по тамници
„Ради Бога и крсног имена.“
Капиџија за Бога примио,

Па он пусти војводу Тодора,
Пусти њега Петру Мркоњићу,
Пусти г' Петар на Бога на јемца;
Оде Тодор тамо на чаршију,
На чаршију тамо међ' трговце.
У Тодора нигди ништа нема,
Разма једни ножи позлаћени.
Сребрни су, пак су позлаћени;
Он изнесе ноже међ' трговце,
Трговци му цијенили ноже:
Та један му два дуката даје,
А други му три дуката даје,
Трећи смисли и Бога и душу,
Те му даде четири дуката.
Дукат узе леба бијелога,
Други дукат вина и ракије,
Трећи дукат сваке ђаконије
И убаве оне јасне свеће,
А четврти дукат оставио,
Да дарује сужње по тамници
Ради Бога и крсног имена.
Па је Тодор ужегао свећу,
Па отиде доле у тамницу,
Те ставио сужњем вечерати.
Вечерају, пију вино ладно,
Сетише се лепе славе Божје,
Уста Тодор, у славу напија:
„О убава, лепа славо Божја!
„Свети Ђорђе, крсно име моје!
„Опрости ме тамнице проклете!“

Теке Тодор у славу напија,
У то доба јунак пред тамницу!
Пак дозива војводу Тодора:
„Чујеш брате, војвода Тодоре!
„Оди к мене, брате, пред тамницу,
„Да ти кажем до две до три речи.“
А беседи војвода Тодоре:
„Опрости ми, незнана делијо,
„Ја би капл пред тамницу дођи,
„Ал’ је пуста синоћ затворена,
„И кључеви двору однесени.“ —
„Оди к мене, војвода Тодоре,
„На тамници отворена врата,
„Отворена врата деветора
„И десето брава дубровничка.“
Тад’ изиђе војвода Тодоре.
Пред тамницом чудан добар јунак
На витезу коњу зеленоме,
И на њему чисти зелен скерлет,
На глави му красан самур-калпак,
За калпаком нојā птића крило,
Те сен чини коњу и јунаку,
Да му лице не смагне од сунца;
Пак Тодору јунак проговара:
„Чујеш брате, војвода Тодоре!
„Ти се дижи ноћас из тамнице,
„Пак не иди покрај мора сиња,
„Јер су честе у Латина страже,
„Пак се бојим, да те не увате,
„Већ ти иди преко горе чарне,

„Докле дођеш двору господскоме."
Осврте се војвода Тодоре,
Да јунаку даде чашу вина,
Ал' нестаде коња и јунака!
Оде Тодор доле у тамницу,
Те казује међу сужњевима.
Кад видеше тридесет сужања
На тамници отворена врата,
Оставише и лебац и вино,
Отидоше свак' на своју страну.
Оде Тодор преко горе чарне.
Каде дође двору господскоме,
Али љуба крсно име служи,
Сазвала је госте и званице,
И кумове и све пријатеље,
Па госпођа крсно име служи,
И госпођа у славу напија:
„Помоз' Боже и свети Ђорђије,
„Крсно име господара мога!
„Опрости га тамнице проклете!
„Донеси га двору господскоме!"
У то доба Тодор у дворове,
Од госпође чашу приватио,
Те напио у славу Божију,
Послужио крсно име своје,
А у своме двору бијеломе,
Почастио госте и званице
И кумове и све пријатеље.

ГЕОГРАФСКО-ЕТНОГРАФСКИ ПРЕГЛЕД

МАЋЕДОНИЈЕ И СТАРЕ СРБИЈЕ

(С КАРТОМ)

Говорити о народу и његовом земљишту — огњишту, а немати бар и површан преглед земљишта му, изгледало би: да се гази брод негажен, да се збори на памет, или би личило неким чудесима, о којима се што прича, а не зна им се почетак ни свршетак, нити се зна да л' су на небу ил' на земљи. Неопходно је дакле потребан преглед земље, о којој се што говори шта се на њој збивало и збива.

На основу овога и ја сам обележио земље, што се сада зову: Старом Србијом и Маћедонијом, а ради потпуности и оријентовања повукао сам границу српскога народа, који је сада политички под разним туђим државним управама, али је географски у целини, т. ј. свака област и држава српска живи у суседству једна с другом, не раздвајају их иноплеменици.

Из приложене картице виде се границе, и означена су нека места и предели, али ипак све то ваља објаснити, што ћу у неколико одмах и учинити.

На саму израду ове мапе, њен природни положај, токове река и систем планина, а према оваковом простору и средствима, којима сам располагао, морам се и задовољити, јер сам само оловком назначио шта је најпотребније да се нацрта, па је цртач, у колико је умео, и нацртао. Мени је овом приликом само до тачног схватања границе народа српског, Старе Србије и Маћедоније, и најзад мени је до чистоте и правилности назива.

I

МАЋЕДОНИЈА

Маћедонија се простирала и разумевала из најстаријих времена, па све док није сила персијска ослабила, поред Белог или Грчког мора, онако исто, како се сада разуме Далмација поред Јадранског или Српског Сињег мора. Њој је постанак на обалама морским око утока Марице и Месте у поменуто Бело море, па се с падом познатих азијских сила и узроком раскомаданих и слободних државица јелинских, почела и ширити, јер је на њу онда дошао ред, да се узвиси: само је чекала своје велике вође, па кад их је добила, и постигла је највећу моћ и славу под својим великим Александром.

Маћедонски владаоци нису могли ни помишљати на север од свога морског прибрежја: они су као и сви одовуда поглéдали на Азију, као и они из Азије на Јевропу, па су у томе и успели, те је, као што се зна, велики Александар освојио целу скоро познату Азију и Африку.

Маћедонија је постала у приморју између Марице и Месте, као што већ напоменух, па се доцније ширила западу поред мора, обухвативши Солун и ушће Вардара, и доспевши до врхова Олимпа и Пинда, у жељи да се окуша са Грцима.

Никад се није у правоме смислу Маћедонија разумевала и звала на северу даље од Пловдива (Филипопоља, по имену маћедон. краља Филипа) и Струмице, нити западније од планине Перистера и старе Аеречке, ма да су северније и западније области зависиле од маћедонских владалаца, али се нису звале Маћедонијом. Само тумарање и збрка појединих писаца могла је да замишља и ствара погрешне појмове, по већ сакатим географским списима и кратким, непотпуним и неразумљивим историјама.

Кад су Римљани освојили ове земље, не знајући им тачне границе, него само знајући тако колосалну државу Маћедонију, и дали су јој на Балкану шири географски појам, нарочито је одгурнувши на северо-запад.

Доцније кад су Римљани пропали, и кад се њихова источна царевина прометнула у византијску-грчку, имала је она и државних разлога, као што то сами њихови цареви признају, да потура све имену грчком, кад год јој је то згодно пошло за руком; онако, као што садањи Грци хтедоше да потуре неколико цинцарских села у Маћедонији и јужној Старој Србији Грцима на берлинском конгресу 1878. год. Они и сада то покушају, али заман, јер сами Цинцари сада

држе себе за Румуне, и ако су грчке школе и грчки језик учили.

За последњих неколико векова под Турцима бркани су појмови обласни до миле воље, како је који хтео и умео да задовољи своје тежње.

У почетку пак овога века, од како је почела да свиће зора балканским народима: Србима, Грцима и Блгарима, отпочео је владати прави хаос у погледу етнографије на Балкану. Узрок су томе не само заинтересовани народи, него и сами Турци, који све Србе и дан данашњи називљу „болгар милет“, јер им је име Србин тугаљиво, и од њега презају. То чине и разни путници, а пропагандистима је то добро дошло.

Грци су, да би надмоћнији били, доказивали да је и сада грчка земља све оно, што је Византија некада држала, па и ако не све, а оно бар половина. Уплетали су разна имена, час Румелија, што означава Грчку, час Маћедонија, што би по њиховом појму означавала Грке и Грчку.

Садањи Маћедонци немају ничега сродног са Грцима. Маћедонци нису порекла грчког. Маћедонци, нарочито западни, због српских слава, певају српске јунаке, краљеве и цареве, њима се поносе, играју у ору као и Срби, и цео им је живот као и у осталих Срба.

Блгари пак, наводећи воду на своју ваду, доказивали су и доказују, па чак ударили и у кукњаву, да је Маћедонија њихова, ослањајући се на погрешна мишљења извесних пропагандиста и оних извесних, који

би ради били да се уврсте у ред научника, па само које шта пишу и наводе, како би се силнима допали.

У Маћедонији, нарочито средњој и западној, не живе Блгари. Што је Самуило успео, да за неколико година оснује некакву државу, не у правој Маћедонији, но у јужним старим српским земљама и на рачун старе српске краљевине пре Немање, убијајући на превари српске краљеве, то му је владавина, заснована неприродним концима, и била краткога века. Од народности блгарске нема онде ни спомена.

Срби су у Подунављу и Посављу најхуманитарнији били у овом погледу, али су уз то и највећи грешници према роду своме: они за своју стару мајку нису много разбирали; кад би их неко подсетио и приговорио им за ово, они би само одговорили: „крв није вода“.

Из оваквога схваћања слободних Срба поникла су, за ово неколико година (50—60), замршена и недогледна етнографска (народносна) питања, и врата су широм отворена свима странцима и њиховим пропагандским тежњама, а све с тога, што у српској школи не провирује довољно идеја народносна и државна, но је овладао пусти материјализам, а секундирају му кобна експериментовања, која народу само шкоде и заносе га на странпутицу.

Маћедонија се сада разуме, као што јој сви картографи место и дају: од утока српске Бистрице (турског Инџе-кара-суа и грчког Халијакмона, на обалом Белога мора до иза ушћа Месте, обухвативши Родопу пл., за тим јужним огранцима Риловим до Струме, где

Струмица у њу утиче, даље уз Струмицу до града Струмице, одавде преко Вардара код Демир-Капије, за тим реком Црном до близу њеног ушћа, па уз ову реку до града Битоља, од овог преко висова Ђавата и Перистера, па Перечком планином до Бистрице (Инџе-кара-суа или Халијакмона).

Ова се земља сада разуме Маћедонија, и на њу по праву и начелу народности имају само Срби право, и то од вододелнице Месте и Струме па на запад.

У Маћедонији главни су градови:

Солун, на обали Белога мора, источно од ушћа Вардара, а западно од Св. Горе. У њему живи преко 80.000 душа, међу којима самих Јевреја на 40.000; остало су већином Грци, за тим има Турака, а најмање Срба Маћедонаца. С тога, што је Солун прво трговачко место после Цариграда, Србо-Маћедонци су потиснути с таквог главног места, као што су и политички унижени већ толико векова.

Солунски округ има 72 села, од којих су само 6 грчких, а остала су сва српска. Чисто милина Србина са севера и запада обузме, кад пролази кроз солунска поља и села, и чује само српски збор и говор, српску песму и игру; али на жалост и срамоту српску онамо се шире свакојаке пропаганде, које уништавају српске обичаје и светиње, искорењују све оно што личи српском животу. Око Солуна се *слави*, као и око Београда, Сарајева, Цетиња, Ниша и т. д.

У Солуну је зидао цркву Св. Тројицу српски краљ Милутин, чије тело сада почива у Средцу, данашњој Софији, а гуслар нам каже:

. . . .

„На Солуну граду бијеломе,
„Ондје бјеше војвода Дојчине;“

. . . .

Серез, близу реке Струме, с леве стране њене, има 24.000 душа. Овде је Душан силни, цар српски довршио чувени закон земаљски, који је у Скопљу почео узакоњавати. Овде је цар Душан по смрти српског патријарха Јанићија сабрао сабор и на њему изабрао и поставио Саву за патријарха.

У Серезу је често и по највише царица српска становала као на каквом летњиковцу, као што је цар у Призрену, *а царска престоница била је град Скопље.*

Од главнијих градова у Маћедонији споменућу још:

Кукуш, 6 часова северно од Солуна, са 7.000 душа Срба.

Воден, на путу од Солуна у Битољ, са 7.000 душа Срба.

Кроз град Воден протиче толика вода, да се с правом зове Воден. На речицама што кроз град протичу има доста воденица, у којима се меље чувени црвени пипер, а код нас овамо у краљевини позната „алева паприка“. Одавде се разноси по целом балканском полуострову овај црвени пипер.

Драма, северно од Кавале, између Месте и Струме, са 10.000 душа.

Кавала, на Беломе мору спрам острва Таса, са 6.000 душа.

Неврокоп и *Мелник:* први је град на десној страни Месте, а други на левој страни Струме, оба на огранцима пл. Перина.

Дорјан, на дорјанском језеру, с леве стране Вардара а јужно од Струмице, са 4.000 душа Срба.

Лерин, на источној страни Неречке пл. при извору Елешке, десне уточице Црне Реке, са 6.000 душа чистих Срба.

Овај град странци: Грци и Блгари, па и остали по њима, називљу Флорина, но мештани Срби зову га *Лерин*.

Градови *Битољ* (Манастир) и *Струмица* леже скоро на граници између Старе Србије и Маћедоније. Битољ лежи источно од пл. Перистера близу р. Црне с десне стране њене; велики трговачки град, има на 25.000 душа Срба, нешто Цинцара, Грка и Турака.

Најпосле, град *Србица*, постоји јужно од Бистрице (Инџе-кара-суа или Халијакмона). Овај су град основали Срби још у почетку седмога века по Христу.

У Маћедонији главне су реке, и то доњи токови: Вардар, Струма и Места, а на граници: Бистрица, Струмица и нешто Црна; главније су још: Мogленица, Галица и т. д. А планине су: Родопа, Перин, Благуша, Ница, Добро поље и т. д.

У Маћедонији живи 1,000.000 душа, од којих су 600.000 Срби; остало су Грци, Турци, Јевреји и Цинцари.

II

СТАРА СРБИЈА

Пуним устима изговара се Стара Србија и Босна „поносна“, али се браћа Старосрбијанци мало познају.... Старосрбијанци пак, проређени бегством својих духовних власти, згњечени чврстим и суровим понашањем арбанашким, удављени наметом и свиреном влашћу турском од толико (5) векова, — изнемогли су, и најмањи поветарац кадар је, да их помете и збуни, а Турчин их само именом својим умирује! Они су дакле изнемогли, па и не мисле сами на свој спас; они су окренули сузне очи своје на слободне Србе, од њих очекују све, јер их је цвет српских синова и најјача крв српска од зулума турског изневерила и нагнала на север и запад, па сада слободни потомци и не познају матер своју, јер су им страни утицаји побркали појмове и одвели их са свога најсветијег и најживотнијег питања на идеје хуманости под видом неке науке и светиње, а они баш у Јевропи, који су то прокламовали, раде противно. Ово се очито види на нама Словенима, а ми опет хоћемо да смо хуманитарнији од њих. Ово ми доста личи на занесене идеје наших Босанаца Мухамедове вере, који ни бекнути турски не знају, нити знају суштину корана (турско свето писмо), па су толико били ревносни, те су придиковали цариградлијама и околини, како ваља коран исповедати и т. д., тако, да су чак султану депутацију слали, да га правом „босанском“ корану научи!

Народ српски има да истраје још у многим искушењима.

Са жељом да се сви крајеви и области српске, као и слободне српске државе, краљевина и кнежевина, боље упознају са стожером и душом српском, са старом српском царевином и величином, проговорићу неколико речи о земљи, што се сада зове Стара Србија.

Она се тако зове од постанка и ускрснућа подунавске кнежевине Србије (садашње краљевине) у другој десетини овога века, а за разлику од ове. (Више о овоме може се прочитати у мојој расправи у „Српству“ од 1. до 9. броја пр. године.)

У Старој Србији су престонице наших српских краљева и царева. У Старој Србији је столица српског патријарха. У Старој Србији су најзнатнији манастири царева и краљева српских. У Старој Србији је сва моћ и живот Србије као државе. У Старој Србији се означава име српско. Та је земља учврстила државну идеју српску. у њој је клица Србинова. у њој Србин прозире моћ живота имену свом. у њој се Србин огледа као државланин. јер је у њој и поникао српски државни живот, — она је стожер, око којега се Српство окреће.

Па која је то земља, и које су њене границе?

Стара је Србија на северу с неколико округа већ слободна краљевина Србија, благодарећи застави Обреновића од 1876.—77.—78. год., но сада се граничи Стара Србија са северо-запада сјеничком околином од новиште Нове Вароши поред Прибоја и Пљеваља, за тим источном границом кнежевине Црне Горе до у Јадранско или Сиње српско море, после овим до

испод ушћа Шкумбе, одавде вододелницом ове и Девола, обухвативши и блата (која овај прави) и градове Горицу и Костур, одавде венцем планине Неречке, Перистера, па преко Ђавата и Бакарног гумна (код села Тополчана, јужно од Прилепа, идући у Битољ). Одавде скреће граница на југ преко Црне близу утока њеног, обухвата цео Тиквеш с градом Неготином, па преко Вардара код Демир капије право на град и реку Струмицу. После тога граница иде Струмицом до утока њеног у Струму, одатле преко Перина планине до јужних огранака Риловцх, управо до садашње границе кнежевине Блгарије. Најпосле границом Бугарске до границе краљевине Србије спрам Врања, а одатле границом краљевине до Прибоја.

То се сада зове Стара Србија, а пређе стожер српске царевине.

Овде имам да приметим, да су Блгари заузели старе српске земље и градове: Ћостендил, Трн, Брезник, Радомир, Самоков, Видин, Лом итд.

Тако исто напомињем, да сам узео у Стару Србију и предео између Црнога Дрима и Јадранскога мора, т. ј. токове Маће и Шкумбе, на коме живе северни Арбанаси (Душанови Арванити). Ово сам учинио зато, што је овај приморски крај из старина био српски, што је у њему била стара краљевина српска пре Немање, и што је то *природно* српско приморско земљиште, па ма ко ту становао, а најпосле и зато, што има Срба у томе крају и у повећем броју. Ово је стара српска Зета.

У Старој Србији најглавнији су градови:

Скопље, на реци Вардару, испод утока Лепенца, онде, где Вардар скреће на југо-исток. Он је био столица српских царева. Ту је Душан држао државне саборе (скупштине). Ту је чувени закон Душанов на сабору усвојен. Ту се Душан венчао на царски престо. Ту је архијепископ српски уздигнут на достојанство патријарха српског. У Скопљу су зидали цркве Немања и краљ Милутин. Први Арханђела Михаила, а други Тројеручицу. У Скопљу и данашњи дан постоје војничке касарне Душанове. Скопље има и своју тврђаву. Близу града рађа и гаји се ориз. Околина скопљанска даје најјаче и најбоље вино, чувено да се и у марами носи.

У Скопљу има сада 20.000 душа Срба с врло мало Турака и нешто мало странаца због железнице.

Призрен, на северним огранцима Шара, у лепој и романтичној долиници речице Бистрице, леве уточице Белога Дрима. Некадања престоница краљева српских и летњиковац царева српских, где су и гробнице и задужбине царске, а много доцније ево шта гуслар вели:

. . . .

„На Призрену мјесту питомоме,
„Ондје бјеше српски цар Стјепане
„А са сином нејаким Урошем;“

. . . .

Град Призрен није онако сјајан, као некада под српском управом: он је као и остали градови под јармом турским. Има своју стару тврђаву из српскога

државнога живота. Свега душа има на 20.000, од којих је сада на жалост већина Арбанаса и Цинцара.

Велес, на реци Вардару, испод Скопља на 12 часова. Три четвртине града је с једне, а четвртина с друге стране реке, а поред обале Вардарове зуји железница од Солуна до Митровице украј Косова Поља.

У Велесу сада живи око 15.000 душа, чистих Срба с нешто Турака и осталих.

Скадар, на реци Бојани, око 25.000 душа, већином Арбанаса; стара престоница српске земље Зете, — а народна песма каже:

. . . .

„А на Скадру на води Бојани,
„Ондје бјеше Вукашине краљу
„А са братом Гојком војеводом;“

. . . .

Тетово, на левој страни близу Вардара, у питомој и лепој долини источно-јужних огранака Шаровних, има на 10.000 душа, већином чистих Срба, а остало дошљака Арбанаса и поарбанашених Срба.

У тетовској долини сазревају чувене „тетовке јабуке“. Оне се носе на продају дори у Цариград, Солун и друге градове и тржишта, а у најновије време доносе се и у престоницу краљевине Србије.

Прилеп, на путу између Велеса и Битоља, на огранцима Бабуне планине, 12 часова од Велеса до Прилепа, и од овог до Битоља 8. У њему се израђују понајвише сечива и судови од железа и мједи. Има на 15.000 душа чистих Срба.

Прилеп је град српскога јунака Марка Краљевића и столно место његове краљевине, — а и народна песма тако вели:

. . . .

„На Прилепу граду бијеломе,
„Ондје бјеше Краљевићу Марко.“

. . . .

Свакоме је Србину мио Краљевић Марко, њиме се поноси и дичи, као смиљем и ковиљем.

Орид, на северо-источној обали оридскога језера, а на веома лепом, широком и красном положају, у лепој долини коју окружавају питома брда засађена дивним виноградима. Орид је стари град, имао је из старина своје митрополите, по негда и независне. Сада има на 18.000 душа чистих Срба.

У језеру се лови најбоља риба, што нам и песма народна потврђује, како је Марко Краљевић иштао по рибу у Орид:

. . . .

Ал' говори старац калуђере:
„Вала тебе, Краљевићу Марко!
„Свега имаш у бијелу двору,
„Још да имаш рибе од Орида!“

. . . .

Кратово, на извору једноимене речице, из које становници збирају и купе злато и сребро, па га у неколико и израђују. У Кратову има сада преко 4.000 душа чистих Срба. Кратовци су негда били на гласу сликари, као садањи наши Дебарци.

Гуслар прича Србину:

. . . .
„На Кратову граду бијеломе,
„Ондје бјеше Кратовац Радоња;“
. . . .

Штип, на реци Брегалници, левој уточици Вардаровој, с 10.000 душа чистих Срба и нешто Турака.

Кочане, 4 часа јужно од Кратова, с 5.000 душа Срба.

Криворечка Паланка, на Кривој реци, левој уточици Пчиње, с 5.000 чистих Срба. У околини има добрих винограда и воћњака, а из старих времена богатих рудника сребра, мједи и железа.

Ресен, на северу од Преспанскога језера, а на путу из Орида у Битољ. Има 4.500 чистих Срба.

Куманово (старо Жеглигово), на речици Големој, а на путу из Врања у Скопље, има 5.500 душа Срба.
Гуслар нам прича овако:

. . . .
„На бијелу граду Куманову,
„Ондје бјеше Константине бего;“
. . . .

Овај Константин је био и владалац струмски при распаду српске старе државе; столно место његово је Бања, садашњи Ћостендил, прозвана тако по његову имену.

Оваквих владалаца у оно време после Душана и Уроша било је више, као: крањ Марко у Прилепу,

Синиша у Тесалији, Балшићи у Зети и кнез Лазар као најјачи у Крушевцу.

Неготин, на десној страни Вардара испод Велеса, главни градић у Тиквешу, има на 4.000 душа Срба. У околини његовој, т. ј. у Тиквешу, справља се чувени пекмез од грожђа, који се и песмом хвали:

. . . .

„Од Велес стана, на Тиквеш дојдох,
„Тиквешки те сите моми само пекмез правет.“

. . . .

Неки пак у подсмеху спомињу тикве место пекмез.

Крушево, у лепој и веселој долини, јужно од Станче планине а западно од Прилепа, с 5.000 душа, но Цинцари су у већини.

Кичево, крај реке Велике, с 3.100 душа чистих Срба.

Гостивар, близу леве обале Горњег Вардара, с преко 2.000 душа Срба. Стари људи причају, да се овако зове зато, што су често у њему дочекивани краљеви и цареви српски, *гошћени* по неколико дана, и веле да се у старије време звао *Гостун*.

И има прилике да се може веровати овој причи, ако су владари српски чешће ишли уз Вардар у лов, јер Гостивар има лепу околину за лов.љење.

Дебар (народ каже Дебор), на десној страни Црнога Дрима, испод утока Радике у њ. Има преко 3.500 душа.

Струга, на Црноме Дриму, и с једне и с друге обале његове при самом излазу из Оридскога језера. Има преко 3.000 душа, већином Срба.

Пећ, на пећској Бистрици, десној приточици Белога Дрима, столица српске патријаршије. И данас стоје у патријаршији 13 престола, за 12 светитеља (епископа) и патријарха. Има на 8.000 душа; већина је дошљака Арбанаса.

У Старој Србији главнији су још ови градови: Ђаковица, Приштина, Вучитрн, Митровица, Пазар, Сјеница, Нова Варош, Беране, Рожај, Плав, Гусиње, Горица, Костур, Леш, Кроја, Тирана, Драч, Елбасан и т. д.

У Елбасану је тело св. Владимира српског краља, кога су Блгари из преваре убили. Тело овога српског краља и данашњи дан одржава и охрабрава околину елбасанску у православљу. Овде има огромних и многих маслинових башта, од којих, добротом хришћанских српских душа, неке припадају српском манастиру св. Јовану бигорском[1] на левој страни Радике. Овај је манастир задужбина св. Владимира, краља српског, тако званог елбасанског, сина краља српског Петрислава. Што је овај манастир на југу од Шара, то су Дечани на северу за околне Србе.

---

[1] Бигорским се зове зато, што га окољава сами бигор (камен).

У селу Слатини, жупи Дебрцкој, има доста ископаних рупа (калупа), у које наврћу бигорљиву воду, и на тај начин брзо добивају бигор (камен), који је за многе потребе угодан због своје лакоће.

У Старој Србији главније су реке: Црни и Бели Дрим, Дрим, Бојана, горњи и средњи ток Вардара, горњи токови: Мораве, Струме, Ибра, Лима; за тим десне уточице Вардарове: Велика или Треска[1] и Црна; леве: Лепенац, Пчиња и Брегалница; Ситница десна, а Рашка лева уточица Иброва; Маћа, Шкумба и т. д.

Главније су планине: Шар, Црна Гора (скопљанска), Жљеб, Бистра, Влајиница, Рогозна, Бабуна, Караџица, Голешница, Проклетија, Плачкавица, Чичавица и т. д.

У Старој Србији има 1.600.000 душа: од ових је чистих Срба 1.200.000, Арбанаса 300.000 и око 100.000 Турака, Цинцара и осталих. Свега дакле у Старој Србији и Маћедонији (сем родопског краја, већ од вододелнице Месте и Струме па на запад) има 2,600.000 душа: *од ових Срби су и на српској земљи 1.800.000 душа*, а осталих 800.000 падају на Арбанасе, Турке, Јуруке, Грке, Цинцаре, Јевреје и друге.

Земљиште, на коме Срби живе, пошавши из Приморја јадранског повише Сења, обухвата Горњу Крајину, и граница иде реком Купом до утока њеног у Саву; одавде преко западне Славоније и извора реке Карашице на Драву, обухватив Барању; за тим граница прелази преко Дунава код Баје. Обухвативши ту Бачку, иде до испод Сегедина преко Тисе, па онда иде левом обалом Мориша, захвативши темишварску

[1] Ово је једна река с два имена: при извору зове се Велика, а при утоку Треска.

околину, право иде на југ до Дунава испод Беле Цркве. Одавде граница иде низ Дунав до Искра, па за тим уз Искар до извора, а одатле на извор Месте. Сад иде граница реком Местом, обухватајући Перин планину и град Серез, па преко Струме право на запад, обухвативши солунско пристаниште (остављајући Атон и прибрежје морско) до реке Бистрице. Одатле иде Бистрицом, обухватајући Костур, Горицу, извор Девола, па онда вододелницом овога и Шкумбе до у Српско Сиње море.

Кад се баци поглед и на све српске земље, видеће се да: у краљевини Србији има скоро 2,000.000 душа; у кнежевини Црној Гори око 200.000; у Босни и Ерцеговини 1,300.000; у Далмацији с Дубровником и Боком 500.000; у Банату, Бачкој, Барањи, Срему, Славонији и Горњој Крајини 1,100.000 душа; у Старој Србији 1,600.000; у Маћедонији 1,000.000; најпосле што робују сада под Бугарима са источне стране Старе планине и око извора Струме има их на 400.000.

Свега на српској земљи живи 8,100.000 душа.

Од овог броја пада: у Маћедонији на Турке, Јуруке, Јевреје, Грке и Цинцаре 400.000; у Старој Србији на чисте Арбанасе, Турке и Цинцаре 400.000; у краљевини Србији на Румуне 50.000; у Далмацији с Дубровником и Боком на Талијане 50.000 душа. свега иноплеменог народа живи на српској земљи 900.000 душа, а Срба на српскоме земљишту има 7.200.000 душа од три вере: источно православне

6,350.000, мухамедовске 450.000 и римокатоличке 400.000 душа.

У ове бројеве држим неће нико сумњати с тога, што су узети и сравњени из разних и највернијих извештаја, и што на овоме земљишту и по службеним подацима не живи ни више ни мање људи, сем што има страних насеобина у Банату, Бачкој и Барањи, чиј број није ни узет у рачун.

Из овога прегледа лако се увиђа, да су Срби у огромној и несразмерној већини од осталих народности, да су на своме рођеном и политичком огњишту, и да је правда, да Срби све ове крајеве приберу и уједине, као своје народне и политичне земље, *и да је садања Србија (краљевина) позвана, као представник Српства, да скупи и уједини народ српски.* И кад се то помоћу Промисла божјега изврши, онда не ће бити више ни „Старе“ ни „Нове“ Србије, но ће бити: *Србија* и *Србин,* а остала крајишта биће саставни делови велике Србије, која ће и према своме земљишту, и према савременој науци и развитку друштвенога и политичкога живота моћи бити угледна држава међу другим гранама словенскога стабла и представник словенскога живља и православља на Балкану и у опште у јужноме Словенству.

М. В. Веселиновић.

УРЕДИЛИ И ШТАМПАЊЕ НАДГЛЕДАЛИ:

МИЛОВАН Р. МАРИНКОВИЋ и ПЕТАР П. ЂОРЂЕВИЋ,

ТАЈНИЦИ »ДРУШТВА СВ. САВЕ.«